

ΣΚΑΪ βιβλίο

1821

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ

ΠΕΝΤΑΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΡΓΟ

Το ΠΑΡΟΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ αποτελεί συλλογική προσπάθεια μιας σύγχρονης απόδοσης του θεμελιακού για τους νεότερους Έλληνες γεγονότος. Είναι η πρώτη, ύστερα από πολλά χρόνια, προσπάθεια συνθετικής προσέγγισης του 1821 και των πρώτων ετών του ελεύθερου κράτους.

Στον τόμο που αφορά τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής διασταυρώνεται ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός του Πασχάλη Κιτρομηλίδη με την οθωμανική θεώρηση της χρηστής εξουσίας από τον ελληνομαθή μελετητή των οθωμανικών αρχείων της Κωνσταντινούπολης, Şükrü Ilıcak. Είναι η πρώτη φορά που οι απόψεις του σουλτάνου Μαχμούτ Β' και του ανακτοβουλίου του για την Ελληνική Επανάσταση γνωρίζουν το φως της ιστορικής επιστήμης. Η Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη γράφει για την προεπαναστατική ελληνική κοινωνία, οι Θάνος Βερέμης και Γιάννης Κολιόπουλος ασχολούνται με τους λόγους που οδήγησαν τους Έλληνες στην Επανάσταση, ο Ιάκωβος Μιχαηλίδης περιγράφει τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα που έπονται και οι νεότεροι μελετητές, Σωτηρούλα Βασιλείου, Κωνσταντίνος Παπανικολάου και Ρόζη Αγγελάκη, ασχολούνται με τα δάνεια της Ανεξαρτησίας, τη διαχείριση της κρατικής εξουσίας από τον Καποδίστρια και κατά το μεσοδιάστημα από τη δολοφονία του Κυβερνήτη έως την άφιξη του βασιλιά Όθωνα.

9 78-960-482-0474

ΤΙΜΗ: 6,50 €

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΣΚΑΪ βιβλίο

1821

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ

1821 ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ: ΕΛΛΗΝΕΣ – ΟΘΩΜΑΝΟΙ

Ε' ΤΟΜΟΣ

Ε' ΤΟΜΟΣ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ:
ΕΛΛΗΝΕΣ – ΟΘΩΜΑΝΟΙ

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
Β. Η ΑΛΛΗ ΟΧΘΗ

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ
Η. ŞÜKRÜ ILICAK

ΣΚΑΪ βιβλίο

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΣΚΑΪ βιβλίο

1821

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ

Ε' ΤΟΜΟΣ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ:
ΕΛΛΗΝΕΣ – ΟΘΩΜΑΝΟΙ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ
Η ΑΛΛΗ ΟΧΘΗ
Η. ŞÜKRÜ İLİCAK

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ Ειδήσεις Ντοτ Κομ ΑΕ

1821 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ: ΕΛΛΗΝΕΣ – ΟΘΩΜΑΝΟΙ
Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
Β. Η ΑΛΛΗ ΟΧΘΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΚΑΪ
Διεύθυνση New Business, ΣΚΑΪ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ Θάνος Βερέμης
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ Μάρκος Δραγούμης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ – ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ Ελένη Μπεχράκη
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ Μαρία-Χριστίνα Κατσίχτη
ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ Εθνική Πινακοθήκη
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΚΑΪ ΒΙΒΛΙΟ
ΕΚΤΥΠΩΣΗ – ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ CPI books GmbH

Ευχαριστούμε θερμά την ANEMON PRODUCTIONS για την πολύτιμη βοήθειά της, καθώς και το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, το Μουσείο Μπενάκη, την Εθνική Πινακοθήκη, τη Βουλή των Ελλήνων, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης, την εφημερίδα «Η Καθημερινή» για την παραχώρηση εικονογραφικού και αρχαιικού υλικού.

ISBN 978-960-482-047-4

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΣΚΑΪ
Εθνάρχου Μακαρίου & Φαληρέως 2, 18547 Νέο Φάληρο
Τηλ: 210 4800000 – Fax: 210 4800120
shop.skai.gr – **e-mail:** newbusiness@skai.gr

Copyright © 2010 ΣΚΑΪ ΒΙΒΛΙΟ

Διατηρούνται όλα τα νόμιμα δικαιώματα. Επιτρέπεται η αναδημοσίευση ή η αναπαραγωγή του παρόντος έργου αποσπασματικά ή στο σύνολό του, με οποιαδήποτε μορφή και από οποιοδήποτε μέσο, ηλεκτρονικό ή μηχανικό, καθώς και η διασκευή ή η εκμετάλλευσή του με οποιοδήποτε τρόπο, μόνο με έγγραφη άδεια του εκδότη.

Περιεχόμενα

1		Η ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ	9
2		ΠΕΡΙΟΔΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ	13
3		Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ	21
4		Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΑΙΤΗΜΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ	25
5		ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ	35
6		ΟΙ ΑΝΑΒΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ	43
7		ΕΙΣΑΓΩΓΗ	63
8		Ο «ΙΜΠΝ ΧΑΛΝΤΟΥΝΙΣΜΟΣ» ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ	69
9		Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΟ 5ο ΣΤΑΔΙΟ ΤΟΥ ΔΥΝΑΣΤΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ;	79
10		ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΠΕΝΤΕΒΙΓΙΕΤ: Ο ΙΜΠΝ ΧΑΛΝΤΟΥΝ ΣΕ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ	89
11		ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΧΑΟΥΣ: Η ΒΙΑ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΜΥΡΝΗ	99
12		ΠΟΙΟΙ ΗΤΑΝ ΟΙ ΜΠΕΝΤΕΒΗΔΕΣ;	103
13		ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΒΙΑΣ: Η ΘΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΠΕΝΤΕΡΛΗ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΕΖΙΡΗ	119
14		ΕΠΙΠΟΛΑΙΟΙ ΝΟΜΑΔΕΣ: ΡΥΘΜΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΜΠΕΝΤΕΒΙΓΙΕΤ	125
15		ΧΑΛΕΤ ΕΦΕΝΤΗΣ: ΑΡΧΕΤΥΠΙΚΟΣ ΚΑΚΟΣ Η ΑΝΤΙ-ΗΡΩΑΣ;	131
16		ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	139

Πρόλογος

ΑΝ ΕΞΑΙΡΕΣΟΥΜΕ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΣ επιστημονικό πόνημα του Τζων Άντονι Πετρόπουλος¹ και τις συνολικές ιστορίες των Ντάγκλας Ντέιβιν και Κ.Μ. Γούντχάουζ², τα εγκυρότερα έργα για την Ελληνική Επανάσταση προέρχονται από αυτόπτες μάρτυρες ή πάντως από άτομα που υπήρξαν σύγχρονοι των μεγάλων γεγονότων. Οι μαρτυρίες για το 1821 των Σπηλιάδη, Φωτάκου, Τρικούπη, Κασομούλη, Μακρυγιάννη (για να αναφέρουμε τα γνωστότερα ονόματα) απηχούν την κατάκτηση της κοινωνίας της εποχής και στερούνται συνολικής θεώρησης των γεγονότων. Παρά τις επαγγελίες τους για εθνική ομοψυχία, στην πραγματικότητα αποδίδουν τις θέσεις και τα συμφέροντα της περιοχής και της φατρίας την οποία εκπροσωπούν. Έλειψαν συνεπώς συνθετικά έργα με τη χρονική και ιδεολογική απόσταση που εγγυάται τη σχετική αντικειμενικότητα, καθώς και η συνολική εικόνα που θα εξασφάλιζε η γνώση του υλικού το οποίο περιέχουν τα κρατικά οθωμανικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης.

Το παρόν εγχείρημα αποτελεί συλλογική προσπάθεια μιας σύγχρονης απόδοσης του θεμελιακού για τους νεότερους Έλληνες γεγονότος. Είναι η πρώτη, ύστερα από πολλά χρόνια, προσπάθεια συνθετικής προσέγγισης του 1821 και των πρώτων ετών του ελεύθερου κράτους.

Στον τόμο που αφορά τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής διασταυρώνεται ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός του Πασχάλη Κιτρομυλίδη με την οθωμανική θεώρηση της χρηστής εξουσίας από τον ελληνομαθή μελετητή των οθωμανικών αρχείων της Κωνσταντινού-

¹ J.A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece. 1833–1843*, Princeton 1968 (ελλ. μετάφραση: *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο 1833–1843*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1997).

² D. Dakin, *The Greek Struggle for Independence 1821–1833*, Λονδίνο: Batsford, 1973· C.M. Woodhouse, *The Greek War for Independence: Its Historical Setting*, Λονδίνο 1952.

πολης Şükri İlicak. Είναι η πρώτη φορά που οι απόψεις του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ και του ανακτοβουλίου του για την Ελληνική Επανάσταση γνωρίζουν το φως της ιστορικής επιστήμης. Η Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη γράφει για την προεπαναστατική ελληνική κοινωνία, οι Θάνος Βερέμης και Γιάννης Κολιόπουλος ασχολούνται με τους λόγους που οδήγησαν τους Έλληνες στην Επανάσταση, ο Ιάκωβος Μιχαηλίδης περιγράφει τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα που έπονται και οι νεότεροι μελετητές, Σωτηρούλα Βασιλείου, Κωνσταντίνος Παπανικολάου και Ρόζη Αγγελάκη, ασχολούνται με τα δάνεια της Ανεξαρτησίας, τη διαχείριση της κρατικής εξουσίας από τον Καποδίστρια και κατά το μεσοδιάστημα από τη δολοφονία του Κυβερνήτη έως την άφιξη του βασιλιά Όθωνα.

Το έργο αυτό βασίστηκε στον πλούτο που κατέλιπε η περίοδος του Αγώνα, τόσο σε προσωπικές μαρτυρίες όσο και σε δημοσιευμένες αργότερα πηγές (τα *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τα αρχεία διαφόρων κοινοτήτων και αγωνιστών), στις απόπειρες ξένων αγωνιστών και φιλελλήνων να προσφέρουν την άποψή τους για το μεγάλο γεγονός (Γκόρντον, Χάου και Φίνλεϋ), ακόμη και σε λιγότερο λόγιες απόπειρες να σχολιαστούν τα κίνητρα των επαναστατημένων και οι συγκρούσεις ανάμεσά τους. Υπάρχουν επίσης και οι απόπειρες ιδεολογικής ερμηνείας της Επανάστασης πολλά χρόνια μετά τα γεγονότα.

Η προσπάθεια αυτή οφείλει πολλά στην έμπνευση του ΣΚΑΪ να ξαναφέρει το γεγονός της Επανάστασης στο προσκήνιο της δημοσιότητας. Ο Γιάννης Κολιόπουλος υπήρξε οδηγός και σύμβουλος από την αρχή της έκδοσης αυτής και η Ελένη Μπεχράκη η άοκνη επιμελήτριά της.

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ
ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Η. ŞÜKRÜ ILICAK

Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ «ΑΤΑΞΙΑ»*

* Το κείμενο αυτό έχει συντεθεί από τμήματα του τρίτου μέρους της διδακτορικής μου διατριβής. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στους Cemal Kafadar, Allyson McDavid, Deniz Türker, Erdem Çipa, Himmet Taşkömür, İlham Makdisi, Κατερίνα Στάθη, Merih Danah, Νικόλαο Λυμπερόπουλο και Παρασκευά Ματάλα για τη βοήθεια που μου έδωσαν προκειμένου να βελτιώσω αυτή την εργασία. Είμαι επίσης ευγνώμων στον Μάρκο Δραγούμη για την εξαιρετική μετάφραση και στην Ελένη Μπεχράκη για την επίσης εξαιρετική επιμέλεια. Αφιερώνω αυτό το άρθρο στη μνήμη της Πηνελόπης Στάθη. Τα οθωμανικά αρχεία προσφέρουν στους ερευνητές έναν πραγματικό θησαυρό για τη μελέτη του ελληνικού πολέμου της ανεξαρτησίας. Οι πιο σημαντικές πηγές είναι τα χάτι χουμαγιούν (Hatt-ı Hümayun), δηλαδή τα αυτοκρατορικά διατάγματα του Οθωμανού σουλτάνου Μαχμούτ Β'. Αυτά τα ντοκουμέντα περιέχουν τα ιδιόχειρα σχόλια και τις διαταγές του σουλτάνου και τις αναφορές από τις διάφορες υπηρεσίες της Υψηλής Πύλης, καθώς και σημαντικές επιστολές από τις επαρχίες. Τα τεκμήρια αυτά είναι ανεκτίμητα για τους ιστορικούς, διότι αποκαλύπτουν την ανεπεξέργαστη γνώμη του επικεφαλής της κρατικής ιεραρχίας. Περίπου 5.000 από τα 50.000 ντοκουμέντα αυτής της κατηγορίας αφορούν αυτό που οι σύγχρονες οθωμανικές πηγές αποκαλούν *Rum Fesadi* («αταξία» των Ρωμίων. Ο ελληνικός όρος «αταξία» χρησιμοποιείται ως αντίθετος της «ευταξίας»). Όλα αυτά τα έγγραφα όμως δεν χαρακτηρίζονται από την αυτοκρατορική γραφή του σουλτάνου. Η δεύτερη κατηγορία πηγών είναι τα μητρώα *ayniyat*. Υπάρχουν 32 μητρώα (*defter*) σε αυτή την κατηγορία και αποτελούνται από τα αντίγραφα των εντολών που εστάλησαν στις επαρχίες καθώς και σε διάφορες κρατικές αρχές μεταξύ του Ιουνίου του 1821 και του Απριλίου του 1835 και μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε τα γεγονότα σε καθημερινή σχεδόν βάση. Αυτά τα μητρώα αριθμούν 4.352 σελίδες στο σύνολό τους και κάθε σελίδα περιλαμβάνει δύο έως τρία έγγραφα. Υπάρχουν επίσης εκατοντάδες διατάγματα στα μητρώα *Mühimme*, που είναι αντίγραφα των διαταγμάτων της αυτοκρατορικής αυλής που θεωρούνταν άκρως ενδιαφέροντα και απόρρητα την εποχή εκείνη. Εδώ και τέσσερα χρόνια περίπου διατέθηκαν στην έρευνα διάφορα νέα στοιχεία από τα οποία δύο σχετίζονται με το θέμα μας: Το Bab-i Asafi Divan-i Hümayun Kalemî και το Bab-i Asafi Sadaret Kethüdası Kalemî. Πρόκειται για δύο από τις πιο σημαντικές υπηρεσίες της Υψηλής Πύλης και τα έγγραφα αυτά αφορούν την καθημερινή τους αλληλογραφία και τα εισερχόμενα έγγραφα από τις επαρχίες. Ο αριθμός των εγγράφων σε αυτούς τους φακέλους είναι άγνωστος, αλλά κατά την εκτίμησή μου υπερβαίνουν τα 10.000. Υπάρχουν επίσης εκατοντάδες σχετικά έγγραφα στις κατηγορίες *Cevdet* και *Ibnülemin*. Τέλος πρέπει να αναφέρω ότι βρήκα μόνο δεκαέξι έγγραφα στα αρχεία του ανακτόρου Τοπκαπί.

Εισαγωγή

Ο ΔΙΑΣΗΜΟΣ ΓΑΛΛΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ, ταξιδιώτης και διπλωμάτης του 19ου αιώνα Σατωβριάνδος έκανε μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση για τους Οθωμανούς: Ήταν, είπε, «οριζόντιοι». Ο Σατωβριάνδος επισκέφθηκε τον Μοριά και τη Μικρά Ασία το 1806 και σημείωσε ότι οι Οθωμανοί αξιωματούχοι τον δέχονταν σχεδόν πάντοτε νωχελικά σε ένα ντιβάνι, σε μια στάση μεταξύ καθίσματος και ξάπλας, πίνοντας καφέ και καπνίζοντας τοιμπούκι, σε χτυπητή αντίθεση με τον Γάλλο που ήταν πάντα σε στάση κάθετη, δηλαδή όρθιος, και απέπνεε μια ενεργό κινητικότητα¹. Περί τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα η αντίληψη για την «παράκμηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» βρήκε την έκφρασή της στο φανταστικό της Δύσης, σε αυτή την εικόνα του οριζοντιωμένου Τούρκου. Πολλές ταξιδιωτικές περιγραφές, εικόνες και γραβούρες της εποχής αυτής παριστάνουν τους Τούρκους ως νωθρούς,

Συντομογραφίες

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Τα Οθωμανικά Αρχεία, Κωνσταντινούπολη)
CD: Cevdet Dahiliye (Κωδικοποίηση Τζεβντέτ, Τμήμα Εσωτερικών Υποθέσεων).
CH: Cevdet Hariciye (Κωδικοποίηση Τζεβντέτ, Τμήμα Εξωτερικών Υποθέσεων)
HAT: Hatt-ı Hümayun (Αυτοκρατορικά διατάγματα)
TNA/FO: The National Archives/Foreign Office (Τα Εθνικά Αρχεία/Υπουργείο Εξωτερικών Μεγάλης Βρετανίας, Λονδίνο)
VPR: Внешняя Политика России XIX и начала XX века: Документы Российского Министерства Иностранных Дел (Ρωσική εξωτερική πολιτική. 19ος και αρχές 20ού αιώνα: έγγραφα του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών), τ. 12, Μόσχα 1980.

¹ Madeleine Dobie, «La rhétorique du rapprochement dans *l'Itinéraire de Paris à Jérusalem*», *Revue des Sciences Humaines* 247, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1997, σ. 63–87.

πράους, οκνηρούς, οι οποίοι το μόνο που αποζητούσαν ήταν η καλοπέρασή τους.

Μπορεί λοιπόν να προκαλέσει έκπληξη το γεγονός ότι, κατά το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης, ο ίδιος ο Μαχμούτ Β΄ συμεριζόταν αυτή την άποψη. Καθ' όλη τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, ο σουλτάνος παραπονιόταν έντονα για την απάθεια των μουσουλμάνων υπηκόων του απέναντι στην εξέγερση και την αδυναμία τους να αντιληφθούν τη σοβαρότητα της κατάστασης. Κατά τον σουλτάνο, οι Έλληνες «εξύφαναν μια πολύ μυστική συνωμοσία την οποία προετοιμάζαν επί πολλά χρόνια». «Αυτοί που έρρεπαν προς την προδοσία (οι Έλληνες) συνενώθηκαν παράνομα για να φέρουν αναταραχή στο Υψηλό Κράτος, που ήταν το κράτος του Προφήτη Μωάμεθ, ... για να σπείρουν τη διχόνοια μεταξύ των μουσουλμάνων και να τους ποδοπατήσουν»². Το γεγονός ότι οι Έλληνες πρόδωσαν την πατερναλιστική σχέση που παραδοσιακά υπήρχε μεταξύ ραγιάδων και Οθωμανών ήταν ένα ακόμη ασυγχώρητο χαρακτηριστικό της ανταρσίας και ένα βασικό θέμα στο οποίο αναφέρονταν συχνά τόσο ο σουλτάνος όσο και οι Οθωμανοί αξιωματούχοι (και αργότερα οι Οθωμανοί/Τούρκοι ιστορικοί). Παρ' ότι «είχαν ωφεληθεί από κάθε είδους άδειες και ευεργεσίες από το Υψηλό Σουλτανάτο, οι Έλληνες άπιστοι ήταν αγνώμονες και επιδόθηκαν σε προδοτικές και ποταπές πράξεις εναντίον του Υψηλού Κράτους και της θρησκείας του»³. Επιπλέον, προς κατάπληξη του σουλτάνου, οι Έλληνες επέμειναν στους σκοπούς τους και δεν ζήτησαν χάρη, παρ' όλα τα μέτρα που πάρθηκαν γι' αυτόν τον σκοπό.

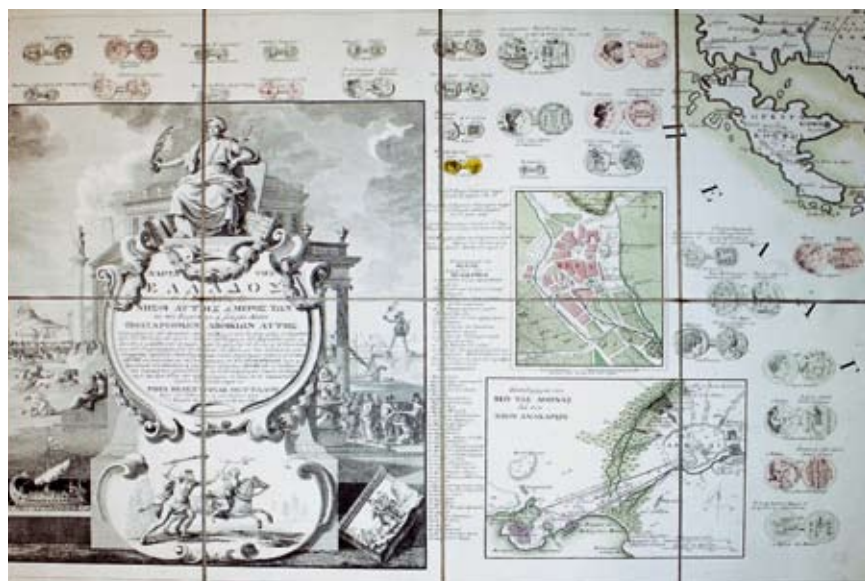
Οι Έλληνες, όπου πλειοψηφούσαν, έσφαζαν μουσουλμάνους. Ακόμη και πριν από την επανάσταση στον Μοριά, όπως αποκαλύ-

² BOA/Μητρώο Μειζόνων Κρατικών Αποφάσεων (Mühimme Defteri), 239, 16/72, Απρίλιος – Μάιος 1821.

³ Υψηλή Πύλη προς τον Χουρσίντ πασά, 15 Αυγούστου 1822, BOA/Μητρώο Ayniyat (Ayniyat Defteri) 576, σ. 50.

Ο Ρήγας Βελεστινλής με τον Αδαμάντιο Κοραή ανασηκώνουν την Ελλάδα που πατάει πάνω στα συντρίμια της αρχαιότητας. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Από τη Χάρτα του Ρήγα. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

VOYAGE PITTORESQUE

DE LA

GRECE

TOME PREMIER.

A PARIS,

M. DCC. LXXXII.

Η πρώτη σελίδα από το μνημειώδες έργο για την Ελλάδα του Γάλλου περιηγητή και διπλωμάτη Σοναζέλ Γκουνφιέ που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1832 και παρουσιάζει την Ελλάδα ως γυναίκα αλυσσοδεμένη ανάμεσα στα ερείπια της κλασικής αρχαιότητας. ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ο ιστορικός
και φιλόσοφος
Κωνσταντίνος
Κούμας από τους
τελευταίους
στοχαστές του
Νεοελληνικού
Διαφωτισμού.
ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς, με
τα πολιτικά και φιλογονικά
του συγγράμματα και με
το γιγάντιο εκδοτικό του
πρόγραμμα για τη διάδοση
των αρχαίων Ελλήνων
συγγραφέων, υπήρξε ο κατ'
εξοχήν διδάσκαλος της
πνευματικής αναμόρφωσης
του νέου ελληνισμού.
ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Ο Θεόφιλος Καΐρης, φιλόσοφος και κοσμογράφος, ένας από τους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, μετεξελέγχθηκε σε μυστικιστή και εμπνευστή της θεοσέβειας.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Ευγένιος Βούλγαρης, η εντυπωσιακότερη προσωπικότητα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, υπήρξε οπαδός του εκλεκτικισμού στη φιλοσοφία και υποστήριξε ότι γλώσσα της φιλοσοφίας δεν μπορούσε να είναι άλλη από τη γλώσσα την οποία είχαν αναγάγει σε τελειότητα οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Άνθιμος Γαζής, Δάσκαλος του γένους και οπαδός του Διαφωτισμού.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

*Ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Αλέξανδρος Σούτσος,
Φιλικός και σημαντική μορφή του Αγώνα. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

Ρήγας Βελεστινλής. Βάρδος και πρωτομάρτυρας της ελευθερίας των βαλκανικών λαών, οραματιστής της «Ελληνικής Δημοκρατίας» και σημαντικότερος εκπρόσωπος της πολιτικής σκέψης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.
ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Βιβλίο του 1824 με
επιστολές ενός αντόπτη
μάρτυρα της Επανάστασης
και πορτρέτο του Ρήγα.
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

*Οθωμανός στρατιώτης
σε ώρα ανάπαυσης.
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

*Χριστιανός κληρικός
και μουσουλμάνος
κληρικός όπως
τους απεικόνισε
ο φιλέλληνας και
αρχαιολάτρης Λονί
Ντιπρέ.
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

*Χαρακτηριστικό
οθωμανικό σαλόνι των
αρχών του 19ου αιώνα.
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

Κωνσταντινούπολη. Πλοιάρια στο Βόσπορο. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Από καφενείο στη Σμύρνη. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Γενίτσαρος των Ιωαννίνων. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

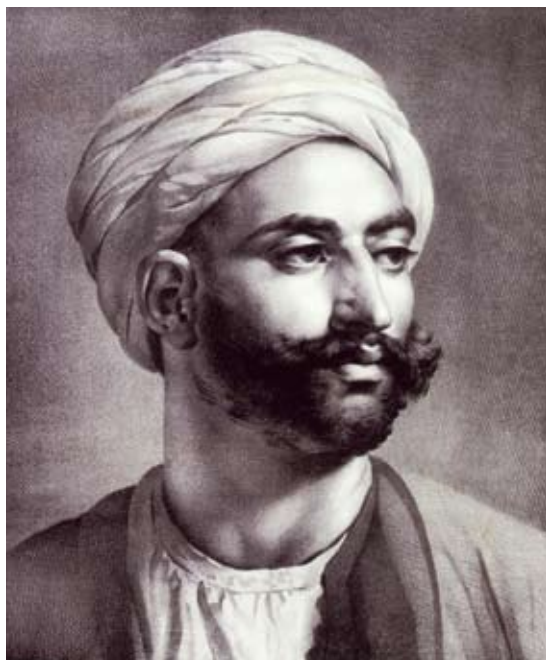
*Ένα από τα πολυάριθμα
εγκατεσπαρμένα σε όλη την
Οθωμανική Αυτοκρατορία χάνια.
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

Οι γιοι του Βελή πασά, γιον του Αλή, ντυμένοι με όλη την πολυτέλεια που τους ταίριαζε. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Ο τεκές του Χασάν Μπαμπά στα Τέμπη το 1830. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

*Ο Ιμπραήμ πασάς της
Αιγύπτου που λίγο έλειψε
να σβήσει την Επανάσταση.
Ηττήθηκε στη ναυμαχία στο
Ναβαρίνο και αποχώρησε
από την Ελλάδα.*
ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Ο Ιμπραήμ καταλαμβάνει το Μεσολόγγι. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

*Ο Ανδρέας Μεταξάς,
ο Κεφαλλονίτης
πολιτικός και μετέπειτα
πρωθυπουργός, έφιππος
στη μάχη στον Λάλα
(Ηλεία), σε μια από
τις πρώτες νικηφόρες
μάχες στην αρχή της
Επανάστασης.*

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Γενίτσαρος και Οθωμανός φρουρός. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

*Ο Αναγνωσταράς, Φιλικός και γνωστός οπλαρχηγός, με τα παλικάρια
του στη μάχη στο Βαλτέτσι. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

*Σκηνή από την καθημερινή
ζωή σε ένα χωριό της
Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.*
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

*Ο Νικηταράς ή Τονροκοφάγος επιτίθεται σε ιππέα του Δράμαλη
στη μάχη στα Δερβενάκια. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

*Η μάχη της Τριπολιτσάς, όπως
την απεικόνισε ο αγωνιστής
Παναγιώτης Ζωγράφος με τις
υποδείξεις και τις οδηγίες του
στρατηγού Μακρυγιάννη.*

ΓΕΝΑΛΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

*Από την κατάληψη
της Τρίπολης.*
ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

*Εμπορικός δρόμος στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο
της Ελληνικής Επανάστασης. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ*

πτουν η κατασχεθείσα αλληλογραφία μελών της Φιλικής Εταιρείας και οι επαναστατικές δηλώσεις και επιχειρήσεις του Αλέξανδρου Υψηλάντη στη Μολδαβία, η Υψηλή Πύλη είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «ο πραγματικός κακόβουλος σκοπός των απίστων ήταν να υποδαυλίσουν τους φιλειρηνικούς ραγιάδες⁴ εξαπατώντας τους και να εξολοθρεύσουν, Θεός φυλάξει, όλους τους μουσουλμάνους»⁵. Σε διάστημα μόλις έξι μηνών μετά τον Απρίλιο του 1821, οι άμαχες μουσουλμανικές κοινότητες της χερσονήσου του Μοριά εξοντώθηκαν, με εξαίρεση μερικές μικρές ομάδες σε διάφορες οχυρωμένες πόλεις, πράγμα που αποδεικνύει ότι οι εκτιμήσεις της Υψηλής Πύλης ήταν ορθές⁶.

Η διάχυτη αντίληψη που διακατείχε την οθωμανική διοίκηση ήταν ότι η Ελληνική Επανάσταση ήταν μια συνωμοσία την οποία είχε εξυφάνει η Ρωσία. Κατά το αρχικό στάδιο της Ελληνικής Επανάστασης, η Υψηλή Πύλη περίμενε κάθε στιγμή από την πλευρά της Ρωσίας να ξεσπάσει πόλεμος, έχοντας πλήρη συνείδηση της αδυναμίας της να την αντιμετωπίσει, λόγω της υπεροχής των μέσων που η Ρωσία θα μπορούσε να παρατάξει εναντίον της⁷. Σε περίπτωση επίθεσης των Ρώσων, και με τους εξεγεγμένους Έλληνες ως

⁴ Ραγιάδες (Re'aya). Φορολογούμενοι υπήκοοι του οθωμανικού κράτους. Κατά τον 19ο αι. ο όρος αυτός χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για τους μη μουσουλμάνους. Κατά κυριολεξία ο όρος σημαίνει «ποιόμινο».

⁵ BOA/CH 5257, 14 Απριλίου 1821. BOA/Mühimme Defteri 239, 16/72, Απρίλιος – Μάιος 1821.

⁶ Παρ' ότι ο όρος μπορεί να ηχήσει ως αναχρονιστικός, αυτά που συνέβησαν στον Μοριά μπορούν να χαρακτηριστούν ως εθνοκάθαρση. Για μια μοναδική «δωτική» προσέγγιση σε αυτό το θέμα, βλ. William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free; the Philhellenes in the War of Independence*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1972. Για μια πρόσφατη τουρκική αντιμετώπιση των σφαγών των μουσουλμάνων στον Μοριά, βλ. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan* (Το πρώτο δράμα στα Βαλκάνια: Οι ξεχασμένοι Τούρκοι του Μοριά και η Ελλάδα από βιλαέτι στην ανεξαρτησία), Istanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2009.

⁷ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 50175· Στράγγαφορντ προς τον Κάστλεργι, 25 Ιουλίου 1821, FO 78/99/30.

πράκτορές τους, η συντριβή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα μπορούσε να γίνει πραγματικότητα.

Παρά τη σαφή και παρούσα απειλή, οι αξιωματούχοι του σουλτάνου, οι στρατιώτες και οι μουσουλμάνοι υπήκοοί του αδιαφορούσαν και δεν έδιναν σημασία, επικαλούμενοι την προειδοποίηση ενός στοχαστή από το παρελθόν, η οποία αντηχούσε στην οθωμανική πρωτεύουσα επί σχεδόν τρεις αιώνες. Όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, οι Οθωμανοί αξιωματούχοι, και ιδίως ο σουλτάνος, στράφηκαν προς τον Ιμπν Χαλντούν⁸, τον διανοητή του 14ου αιώνα από το Μαγκρέμπ, για να εκτιμήσουν την κατάσταση και να βρουν λύση στην οξεία κρίση.

Στο άρθρο αυτό σκοπεύω να διερευνήσω την επιρροή που άσκησε ο Ιμπν Χαλντούν στις αντιλήψεις του σουλτάνου για τη μουσουλμανική οθωμανική κοινωνία, για τους Έλληνες εξεγερμένους και τις προοπτικές επιβίωσης της αυτοκρατορίας του. Θα εξετάσω πώς εφαρμόστηκαν στην πράξη οι θεωρίες του Ιμπν Χαλντούν για την επιτυχία του σχεδίου επιστράτευσης που εκπόνησε

⁸ Ο Ιμπν Χαλντούν (1332–1406), Άραβας ιστορικός και κοινωνικός φιλόσοφος, γεννήθηκε στην Τύνιδα από γονείς που είχαν μεταναστεύσει από την Ισπανία και πέθανε στην Αίγυπτο. Εργάστηκε ως γραμματέας, δικαστής και αυλικός στα ανάκτορα της Φεζ, της Μπίσκρα και της Γρανάδας. Το 1374 εγκατέλειψε την καριέρα του για τέσσερα χρόνια, προκειμένου να συγγράψει το μεγάλο του ιστορικό έργο. Το 1382 ο Μαμελούκος σουλτάνος της Αιγύπτου εντυπωσιάστηκε από τις γνώσεις του και τον διόρισε καθηγητή στο πανεπιστήμιο που ανήκε στο τέμενος του Αλ-Αζχάρ. Όταν οι Μογγόλοι του Ταμερλάνου κατέλαβαν μεγάλο μέρος της Συρίας, οι Αιγύπτιοι εξεστράτευσαν εναντίον τους. Ο Ιμπν Χαλντούν συνόδευσε την αποτυχημένη εκστρατεία και γνώρισε τη μεγαλοψυχία και την εκτίμηση του ίδιου του φοβερού Ταμερλάνου, ο οποίος του επέτρεψε να επιστρέψει στην Αίγυπτο. Το κορυφαίο έργο του Άραβα φιλόσοφου είναι ο εισαγωγικός τόμος («Muqaddima» – «Προλεγόμενα») στην επτάτομη *Ιστορία* του. Στον τόμο αυτόν ασχολείται με την κοινωνική αλληλεγγύη, την επίδραση του κλίματος και του επαγγελματικού βίου στη συμπεριφορά των ομάδων, καθώς και με τους νόμους της κοινωνικής αλλαγής και τον οικονομικό και θρησκευτικό ντετερμινισμό. Η επιρροή του στον ισλαμικό κόσμο, και ασφαλώς και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, υπήρξε τεράστια. Παρακολουθούσε με ενδιαφέρον τις δυτικές επιστημονικές ανακαλύψεις και έγραψε μεταξύ άλλων και μια ιστορία της σταυροφορίας του Λουδοβίκου Θ' της Γαλλίας εναντίον της Τύνιδας. Ο ιστορικός Άρνολντ Τόινμπι θεωρεί τη φιλοσοφία της *Ιστορίας* του Ιμπν Χαλντούν ως «τη σημαντικότερη που γράφτηκε ποτέ, σε οποιαδήποτε εποχή».

η Υψηλή Πύλη και οδήγησε σε εκδηλώσεις βίας και σφαγές εναντίον των Ελλήνων. Ο αγώνας για την εξουσία στο εσωτερικό της οθωμανικής διοίκησης θα διερευνηθεί μέσω της δυνατότητας για ρύθμισης της βίας.

Χάρτης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. ΑΡΧΕΙΟ ΑΝΕΜΟΝ

Ο «ιμπν χαλντουνισμός» στην Οθωμανική Αυτοκρατορία των αρχών του 19ου αιώνα

ΤΟ ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΙΚΟ ΕΡΓΟ του Ιμπν Χαλντούν (πέθανε το 1406) «Muqaddima» («Προλεγόμενα») επηρέασε πολλούς Οθωμανούς λογίους, όπως τον Κατίμπ Τσελεμπή (πέθανε το 1657), τον Ναϊμά (πέθανε το 1716) και τον Μουνετσιμπασί (πέθανε το 1702), στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν λύσεις που θα ανακούφιζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία από τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε⁹. Ο Κόρνελ Φλάσερ και ο Τζεμάλ Καφαντάρ σημειώνουν ότι τα «Προλεγόμενα» δεν έρχονταν στην ουσία σε αντίθεση με τα ιστορικά συγγράμματα των συγγραφέων που προαναφέρθηκαν και τονίζει τη θερμή υποδοχή της οποίας έτυχε το έργο του Ιμπν Χαλντούν σε αυτούς τους ομοϊδεάτες Οθωμανούς διανοητές¹⁰. Η απήχηση του Ιμπν Χαλντούν πρέπει να αυξήθηκε μετά τη μετάφραση των «Προλεγόμενων» στα οθωμανικά/τουρκικά από τον Μεχμέτ Πιρίζαντε Σαχίμπ (πέθανε το 1749) το διάστημα της άνθησης της διανόησης, κατά τη

⁹ Για τους «ιμπν χαλντουνιστές» Οθωμανούς συγγραφείς πριν από την Ελληνική Επανάσταση και ύστερα από αυτή, βλ. Fahri Findikoğlu, «Türkiye’de İbn Haldunizm» (Ο ιμπν χαλντουνισμός στην Τουρκία), στο *Fuad Köprülü Armağanı*, Άγκυρα: DTCF, 1953, σ. 153–163· Ejder Okumuş, *Osmanlı’nın Gözüyle İbn Haldun* (Ο Ιμπν Χαλντούν με το μάτι των Οθωμανών), Istanbul: İz Yayıncılık, 2008· Bernard Lewis, *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*, β’ έκδ., Peterborough: Open Court Publishing Company, 2001, σ. 233–236.

¹⁰ Cornell Fleischer, «Royal Authority, Dynastic Cyclism, and ‘Ibn Khaldunism’ in Sixteenth-Century Ottoman Letters», *Journal of Asian and African Studies* 18 (1983), σ. 199· Cemal Kafadar, «The Question of Ottoman Decline», *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4 (1997–1998), σ. 63–64.

διάρκεια της λεγόμενης «εποχής της τουλίπας»¹¹. Αν πιστέψουμε τον ιστορικό Αχμέτ Τζεβντέντ πασά, ο Ρεΐς εφέντης –αξιώμα που προσομοίαζε με αυτό του υπουργού Εξωτερικών– Ομέρ Βάχιντ εφέντης (πέθανε το 1759) είχε απομνημονεύσει ολόκληρα τα «Προλεγόμενα»¹². Ωστόσο η επιρροή του Ιμπν Χαλντούν στην οθωμανική πολιτική σκέψη του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα είναι άγνωστη στη σημερινή διανόηση, με εξαίρεση μερικές ανεκδοτολογικές αφηγήσεις¹³. Δύο Οθωμανοί πρέσβεις στο Βερολίνο, ο Ρεσμί εφέντης (1763) και ο Ασμί εφέντης (1790) αναφέρθηκαν στον Ιμπν Χαλντούν στις διπλωματικές αναφορές τους. Ο πρώτος τοποθέτησε την Πρωσία στο πρώτο στάδιο του ιμπν χαλντουνικού δυναστικού κύκλου και ο δεύτερος πλησιέστερα προς το τελευταίο στάδιο. Μελετώντας κανείς τις σταδιοδρομίες των Ομέρ Βάχιντ, Ρεσμί, Ασμί και –στις αρχές του 19ου αιώνα– του Χαλέτ εφέντη σχηματίζει την εντύπωση ότι ο ιμπν χαλντουνισμός βρήκε τους πιο ένθερμους υποστηρικτές του κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα στο *kalemiye* (σώμα Οθωμανών γραφέων, κλητήρων και λογιστών), ιδίως στην υπηρεσία του Ρεΐς εφέντη, ενώ παλαιότερα οι υποστηρικτές ήταν το *ilmiye* –σώμα των ανώτερων μουσουλμάνων θρησκευτικών λειτουργών–, το ουλεμά. Αντιμετωπίζοντας τις δυσκολίες της διεθνούς πολιτικής σε καθημερινή βάση, το προσωπικό του Ρεΐς εφέντη είχε προφανώς αποκτήσει μεγαλύτερη συνείδηση της παρακμής από τους συναδέλφους τους σε άλλες υπηρεσίες.

¹¹ Ο Πιρίζαντε άρχισε τη μετάφραση των «Προλεγομένων» το 1725 και παρατήθηκε από την προσπάθεια το 1730, έχοντας τελειώσει τα πρώτα πέντε κεφάλαια. Το έκτο και τελευταίο κεφάλαιο, που αποτελεί το ένα τρίτο του όλου έργου, μεταφράστηκε από τον Αχμέτ Τζεβντέντ το 1859. Βλ. Ibn Haldun, *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, μτφρ. Pirizade Mehmed Sahib, επιμ. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, M. Cüneyt Kaya, Istanbul: Klasik Kitaplar, 2008, σ. xxii, xxvi.

¹² Neumann Christoph, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasî Anlamı* (Μέσον η ιστορία, σκοπός η μεταρρύθμιση: Η πολιτική σημασία της «Ιστορίας» του Τζεβντέντ), Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, σ. 169.

¹³ Για σχετικά παραθέματα από αυτές τις διπλωματικές αναφορές, βλ. Lewis, ό.π., σ. 235–236.

Την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης, η δημοτικότητα του Ιμπν Χαλντούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πρέπει να εντυπωσίασε σε τέτοιο βαθμό τον διάσημο Αυστριακό οριενταλιστή Χάμερ-Πούργκσταλ (πέθανε το 1856) ώστε να τον κάνει να δημοσιεύσει το 1822 μια «σημείωση» για τον πίνακα περιεχομένων των «Προλεγομένων», σχολιάζοντας ότι «ο Ιμπν Χαλντούν ήταν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από κρατικούς λειτουργούς, υπουργούς, Έλληνες πρίγκιπες [Φαναριώτες] και μορφωμένους διερμηνείς που απασχολούνταν στον επιχειρηματικό τομέα»¹⁴. Τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης, τα «Προλεγόμενα» έφθασαν να γίνουν για τον Μαχμούτ Β΄ και τους Οθωμανούς αξιωματούχους το εγχειρίδιο του «πώς να προλάβετε τη συντριβή» και ουσιαστικά δοκιμάζονταν οι θεωρίες και οι διατυπώσεις του Ιμπν Χαλντούν.

Δεν γνωρίζουμε εάν ο σουλτάνος είχε διαβάσει ο ίδιος τα «Προλεγόμενα». Εάν το είχε κάνει, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι είχε διαβάσει την κάπως ελεύθερη και σχολιασμένη μετάφραση του Πιρίζαντε μάλλον παρά το πρωτότυπο στα αραβικά. Πιθανόν επίσης να είχε αποκτήσει βασικές γνώσεις για τον Ιμπν Χαλντούν κατά την εκπαίδευσή του στα ανάκτορα ή κατά τη διάρκεια των συζητήσεών του με τους συμβούλους και τα στελέχη του. Δεν ξέρουμε επίσης πότε ακριβώς ο σουλτάνος έγινε ιμπν χαλντουνιστής. Ωστόσο, σε μια περίπτωση το 1810, ο Μαχμούτ Β΄ δεν αναφέρθηκε στον Ιμπν Χαλντούν, παρ' ότι θα μπορούσε να το είχε κάνει. Το ιμπν χαλντουνικό

¹⁴ Joseph von Hammer-Purgstall, «Notice sur l'introduction à la connaissance de l'histoire, célèbre ouvrage arabe d'Ibn Khaldoun», *Journal Asiatique* 1 (1822), σ. 278. Ο Hammer-Purgstall επαινέσε πολύ τη μετάφραση των «Προλεγομένων» από τον Πιρίζαντε, συγχρόνως όμως παραπονέθηκε ότι το δεύτερο και το τρίτο μέρος της *Ιστορίας* του Ιμπν Χαλντούν ήταν πολύ δύσκολο να τα προμηθευτεί κανείς, καθώς δεν υπήρχαν ούτε στις βιβλιοθήκες της Κωνσταντινούπολης ούτε στις αγορές (σ. 268). Θα πρέπει ακόμη να αναφέρω ότι το σύντομο σημείωμα του Hammer σχετικά με την επιρροή των «Προλεγομένων» είχε πολλές φορές μεταφραστεί λανθασμένα από πανεπιστημιακούς, όπως τους Zeki Velidi Togan, Ejder Okumu, Bassam Tibi και Birgit Schaebler.

λεξιλόγιο δεν υπήρχε στο εξαιρετικά φορτισμένο συγκλησιακά και προτρεπτικό αυτοκρατορικό διάταγμα (hatt-ı hümayun) του σουλτάνου, με το οποίο καλούσε τους μουσουλμάνους να αγωνιστούν ώστε να μην ακούν τις καμπάνες των εκκλησιών σε μουσουλμανικό έδαφος, αλλά το *ezan* (ισλαμικό κάλεσμα για προσευχή), όταν το οθωμανικό κράτος βίωσε μια εμπειρία που παρ' ολίγο να το αφανίσει, το καλοκαίρι του 1810 μετά τη ρωσική κατοχή του Χατσιογλουπαζάρι (Ντόμπριτς) και του Χεζαργκράντ (Ραζγκράντ), 185 μίλια από την Κωνσταντινούπολη το πρώτο και 213 το δεύτερο. Ο Σανιζάντε περιγράφει παραστατικά την απελπισία των Οθωμανών αξιωματούχων στο αυτοκρατορικό συμβούλιο της 24ης Ιουνίου 1810, κατά τη συζήτηση της επιστολής του στρατηγού Καμένσκι, που απειλούσε την Υψηλή Πύλη ζητώντας της να υπογράψει τη συνθήκη ειρήνης, αποδεχόμενη τους ρωσικούς όρους, στην περιοχή της πρωτεύουσας¹⁵. Είναι πιθανόν η προφητική φωνή του Ιμπν Χαλντούν να ήχησε ακόμη πιο ανησυχητική μετά τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο των ετών 1806–1812, που υπήρξε η πρώτη τραυματική εμπειρία του Μαχμούτ Β' στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων.

Συζητήσιμο επίσης είναι το βάθος των γνώσεων που είχαν οι Οθωμανοί λόγιοι της περιόδου εκείνης για τα «Προλεγόμενα». Ακόμη και ο Σανιζάντε, ο επίσημος χρονικογράφος της αυλής με ταξύ των ετών 1819 και 1825, ο οποίος θεωρούνταν ένας από τους πιο αξιόλογους διανοούμενους της εποχής του, απέδωσε λανθασμένα στον Ιμπν Χαλντούν την κατάταξη των ανθρώπων σε πέντε κατηγορίες ανάλογα με τον χαρακτήρα τους, σε καλούς, κακούς και τις ενδιάμεσες διαβαθμίσεις¹⁶. Εάν η επίδραση του Ιμπν Χαλντούν στους Οθωμανούς ήταν όντως τόσο βαθιά τις παραμονές

¹⁵ Şanizade Mehmed Ataulleh Efendi, *Şanizade Tarihi: 1808–1821* (Η ιστορία του Σανιζάντε: 1808–1821), επιμ. Ziya Yilmazer, Istanbul: Çamlıca, 2008, τ. 1, σ. 377–379.

¹⁶ Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1028. Ο Yilmazer σημειώνει ότι αυτή η κατηγοριοποίηση υπάρχει στο έργο του Celaleddin Devvani (πέθανε το 1503), *Ahlak-ı Celali* (Ηθική του Celal).

της Ελληνικής Επανάστασης, μπορούμε να υιοθετήσουμε στην περίπτωση μας την εκτίμηση των Καράτεκε και Ρεϊνκόφσκι ως προς την επιρροή του Μαξ Βέμπερ στην κοινωνιολογία του Ισλάμ: Θα μπορούσε κανείς να είναι ιμπν χαλντουνιστής στην πράξη «ακόμη και αν δεν έχει διαβάσει ποτέ ούτε μία λέξη από όσα έγραψε» ο Ιμπν Χαλντούν¹⁷. Είναι όντως δυνατόν η επίδραση του Ιμπν Χαλντούν στους Οθωμανούς των αρχών του 19ου αιώνα να έμοιαζε με αυτή του Καρλ Μαξ σε πολλούς Τούρκους μαρξιστές τις δεκαετίες του 1960 και του 1970: να πρόκειται δηλαδή για μια πρόχειρη συνταγή για πρόσκαιρους ακτιβιστές, αμαθείς ως προς το έργο του «γκουρού» τους, η οποία έπρεπε όμως να ακολουθηθεί με θρησκευτική ευλάβεια χάριν της σωτηρίας.

Εν ολίγοις, η έκταση των γνώσεων που είχε ο σουλτάνος και οι αξιωματούχοι του για τα «Προλεγόμενα» δεν είναι γνωστή. Σε κάθε περίπτωση, μόλις ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση ο σουλτάνος άρχισε να αναφέρεται σε ιμπν χαλντουνικές έννοιες στα αυτοκρατορικά του διατάγματα. Κατά συνέπεια, μια συνοπτική εξέταση των βασικών εννοιών του Ιμπν Χαλντούν είναι απαραίτητη¹⁸. Επιπλέον, στα αυτοκρατορικά του διατάγματα ο σουλτάνος ενσωμάτωνε και τις θεωρίες του Ιμπν Χαλντούν για την κυκλικότητα στη ζωή των κρατών και των κοινωνιών, και συγκεκριμένα τα «πέντε στάδια της δυναστείας» και τη μετάβαση από «τον νομαδικό στον αστικό βίο», τα οποία ο Ιμπν Χαλντούν διερευνούσε χωριστά στα «Προλεγόμενα». Για τον λόγο αυτόν, θα ήταν χρήσιμο να διακρίνουμε αυτές τις δύο έννοιες και να προσδιορίσουμε τη σχέση τους με τη θεωρία του *ασαμπίγιετ* (*asabiyyet*) του Ιμπν Χαλντούν

¹⁷ Hakan T. Karateke – Maurus Reinkowski, «Introduction», στο Hakan T. Karateke και Maurus Reinkowski (επιμ.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden: Brill, 2005, σ. 2.

¹⁸ Σε όλο το κείμενο θα χρησιμοποιήσω την οθωμανική/τουρκική προφορά των όρων του Ιμπν Χαλντούν, όπως αυτοί εμφανίζονται στα επίσημα έγγραφα και στη μετάφραση των «Προλεγομένων» από τον Πιρίζαντε.

προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα την επιρροή του στην οθωμανική ψυχή και τις σχετικές αναφορές στις μπν χαλντουνικές έννοιες που βρίσκονται σε επίσημα έγγραφα.

Κατά τον Ιμπν Χαλντούν, οι δυναστείες και τα κράτη έχουν συγκεκριμένη διάρκεια ζωής και περνούν από στάδια που μοιάζουν με αυτά των ανθρώπινων όντων: γεννιούνται, μεγαλώνουν και κάποτε πεθαίνουν ή αντικαθίστανται από νέες δυναστείες/κράτη. Κατά τα διάφορα στάδια της ζωής της δυναστείας, η κοινωνία μεταλλάσσεται επίσης από τη νομαδική στην αστική διαβίωση ή, για να χρησιμοποιήσει κανείς τη δική του ορολογία, από τη *μπεντεβίγιετ* (*bedeviyet*, εποχή του νομαδικού βίου) στη *χαζαρίγιετ* (*hazariyet*, εποχή του αστικού βίου). Ο Ιμπν Χαλντούν ονόμασε τη δυναμική πίσω από την αλλαγή της κοινωνίας και της δυναστείας *ασαμπίγιετ*, που κατά μια εκδοχή έχει αποδοθεί σε δυτικές γλώσσες με δεκαπέντε διαφορετικούς τρόπους¹⁹. Η πληθώρα των αποδόσεων προκύπτει από την αοριστία του Ιμπν Χαλντούν σχετικά με αυτή την έννοια, καθώς ο ίδιος ποτέ δεν διευκρίνισε τι ακριβώς εννοεί με τον όρο *ασαμπίγιετ*, έχοντας περιλάβει διάφορες αξίες και έννοιες κάτω από τον ίδιο όρο-ομπρέλα²⁰. Ο Καγιάπιναρ βρίσκει στον όρο *ασαμπίγιετ* «μια ενέργεια που περιλαμβάνει ποικίλα ψυχοπολιτικά και κοινωνικά ποιοτικά χαρακτηριστικά, όπως αλληλεγγύη, συνοχή, εμπιστοσύνη, αυτοεκτίμηση, αίσθηση του ανήκειν, δύναμη, νομιμότητα, αρχοντιά, θάρρος και δύναμη χαρακτήρα, ελευθερία και αξιέπαινες ιδιότητες». Έτσι, σύμφωνα με τον Καγιάπιναρ, η μετάφραση του όρου απλώς ως «αλληλεγγύη» ή «κοινωνική αλληλεγγύη» θα ήταν ανεπαρκής²¹. Αρκεί να λεχθεί εδώ ότι, αν και ο

¹⁹ Akif Kayapınar, «Ibn Khaldun's Concept of *Assabiyya*: An Alternative Tool for Understanding Long-Term Politics?», *Asian Journal of Social Science* 36 (2008), σ. 378.

²⁰ Mustafa Çağrıci, «*Asabiyet*» *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, τ. 3, σ. 454· Kayapınar, *ό.π.*, σ. 400.

²¹ Kayapınar, *ό.π.*, σ. 400.

όρος δεν αναφέρθηκε ποτέ, η οθωμανική αντίληψη αναφορικά με το *ασαμπίγιετ* στα έγγραφα που κυκλοφόρησαν μετά την Ελληνική Επανάσταση είναι ένα αίσθημα αλληλεγγύης μεταξύ των μουσουλμάνων εναντίον άλλων –Ελλήνων, Ρώσων– που θα απέτρεπε τον φατριασμό μέσα στον κρατικό μηχανισμό και θα μετέτρεπε κάθε άρρενα μουσουλμάνο σε στρατιώτη για την υπεράσπιση της θρησκείας και του κράτους.

Σύμφωνα με το κυκλικό πρότυπο του Ιμπν Χαλντούν, μια δυναστεία, κατά κανόνα, δεν ξεπερνά τα πέντε στάδια. «Το πρώτο στάδιο είναι αυτό της επιτυχίας, της ανατροπής κάθε είδους αντιπολίτευσης και της ιδιοποίησης της βασιλικής εξουσίας από την προηγούμενη δυναστεία»²². Ο νομαδικός χαρακτήρας της κοινωνίας κυριαρχεί σε αυτό το στάδιο. Το *ασαμπίγιετ*, που απαιτείται για να εδραιωθεί το κράτος, πρέπει να είναι σταθερό και προϋποθέτει μεγάλο βαθμό αλτρουισμού από τον ηγεμόνα. Ο ηγεμόνας ασκεί «χαρισματική εξουσία» με τη βεμπεριανή σημασία του όρου. Ανάμεσα στα κοινά χαρακτηριστικά της κοινωνίας είναι η ικανότητά της να εξασφαλίζει ταχεία κινητοποίηση, να αποπνέει προσωπικό θάρρος και να συνάπτει προσωπικές σχέσεις. Οι νομάδες δεν έχουν ανέσεις και πολυτέλειες πέρα από τα απολύτως απαραίτητα. Φορούν απλά ρούχα, ζουν σε σκηνές ή σε απλά σπίτια και τρώγουν απλά φαγητά²³. Όμως, το πιο σημαντικό είναι ότι κυκλοφορούν πάντοτε οπλισμένοι και ότι δεν εμπιστεύονται την ασφάλειά τους σε άλλους²⁴.

Στο δεύτερο στάδιο, «ο ηγεμόνας αποκτά πλήρη έλεγχο επί των υπηκόων του, διεκδικεί ολόκληρη τη βασιλική εξουσία για τον εαυτό του και μόνο»²⁵ και εξαφανίζει κάθε άλλη οικογένεια/φατρία

²² Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*; translated from the Arabic by Franz Rosenthal, Princeton: Princeton University Press, 1967, τ. 1, σ. 353.

²³ Στο *ίδιο*, σ. 250.

²⁴ Στο *ίδιο*, σ. 257–258.

²⁵ Στο *ίδιο*, σ. 353.

από τη φυλή που θα μπορούσε να αμφισβητήσει την εξουσία του. Έτσι το *ασαμπίγιετ* μεταξύ των μελών της φυλής αρχίζει να φθίνει. Εντούτοις, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο νομαδικός χαρακτήρας της κοινωνίας γενικώς διατηρείται, καθώς άνδρες μπορούν συνεχώς να κινητοποιούνται εφόσον υπάρχει πάντοτε «δόξα την οποία μπορεί κανείς να μοιραστεί»²⁶, έστω και με άνδρες όχι της ίδιας καταγωγής με τον ηγεμόνα, αλλά με άνδρες τους οποίους συγκεντρώνει γύρω του και αποτελούν τον οίκο του (στην οθωμανική περίπτωση τους *karikullari*/γενίτσαρους)²⁷. Η αστικοποίηση της κοινωνίας και του πολιτισμού αρχίζει σε αυτό το στάδιο.

Λίγες έως μηδαμινές αξίες μένουν από την εποχή του νομαδικού βίου στην κοινωνία κατά το τρίτο στάδιο. Οι άνθρωποι διάγουν, ως επί το πλείστον, καθιστική ζωή (*χαζαρί*). Η χαρισματική εξουσία του ηγεμόνα έχει πια μετασχηματιστεί σε παραδοσιακή εξουσία, καθώς η κυβερνώσα δυναστεία και οι υποστηρικτές της «ρέπουν προς μια άνετη ζωή και βυθίζονται στην πολυτέλεια και την αφθονία»²⁸. Το ίδιο κάνει και η κοινωνία. Οι προύχοντες αποκτούν ιδιοκτησία, δημιουργούν μνημεία που θα μείνουν στην ιστορία και αναζητούν φήμη²⁹. Οι άνθρωποι μιμούνται τις βασιλικές συνήθειες και «περηφανεύονται για τις ικανότητές τους στον τομέα της μαγειρικής, τη χρήση ποικίλων εντυπωσιακών ρούχων καμωμένων από μετάξι, μπροκάρ και άλλα πολύτιμα υλικά, την οικοδόμηση όλο και πιο ψηλών κτηρίων και πύργων, καθώς και για την εξεζητημένη επίπλωση των κτηρίων»³⁰. Οι τεμπέληδες αστοί εναποθέτουν την ασφάλειά τους στο κράτος. Πίσω από τα ασφαλή τείχη

²⁶ Στο *ίδιο*, σ. 354.

²⁷ Βλ. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1995, σ. 182, σμμ. 142.

²⁸ Ibn Khaldun, *ό.π.*, τ. 1, σ. 296.

²⁹ Στο *ίδιο*, σ. 354.

³⁰ Στο *ίδιο*, σ. 249–250.

των πόλεων και με ένα αστυνομικό σύστημα να προστατεύει τη ζωή και την περιουσία τους, γίνονται ξέγνοιαστοι, αποκτούν εμπιστοσύνη και παύουν να φέρουν όπλα. Διαδοχικές γενεές μεγαλώνουν με αυτόν τον τρόπο ζωής και «μετατρέπονται σε γυναικόπαιδα που εξαρτώνται από τον κύριο του σπιτιού»³¹. Το *ασαμπίγιετ* των ανθρώπων αποδυναμώνεται, λόγω της επιδεικτικής πολυτέλειας και της ασφάλειας την οποία παρέχει το κράτος.

Στο τέταρτο στάδιο «ο ηγεμόνας αρκείται σε ό,τι έχτισαν οι προκατόχοί του» και μμείται τις μεθόδους τους, διότι θεωρεί ότι κάθε εκτροπή από την παράδοση θα σήμαινε καταστροφή της εξουσίας του³². Σε αυτό το στάδιο η μετάβαση στον αστικό βίο είναι πλήρης: οι άνθρωποι είναι τεμπέληδες, δειλοί και συνηθισμένοι στην πολυτέλεια και την ευκολία. Οι προσπάθειες των αστών να ικανοποιήσουν τις πολυτελείς τους συνήθειες τους οδηγούν σε διαφθορά των ηθικών αξιών, δηλαδή σε «ανηθικότητα, αδικοπραγία, ανειλικρίνεια και δολιότητα», καθώς και σε κάθε είδους κακές συνήθειες και συμπεριφορές, όπως «ψευδολογία, χαρτοπαιξία, ζαβολιές, απάτη, κλοπή, ψευδομαρτυρία και τοκογλυφία»³³. Στον αστικό βίο ατονεί επίσης η επίδραση της θρησκείας, κάτι που επιτείνει την εξασθένηση του *ασαμπίγιετ*. «Μόνο με τη βοήθεια του Θεού που εδραίωσε τη θρησκεία Του μπορούν οι ατομικές επιθυμίες να βρεθούν σε συμφωνία ... και οι καρδιές να ενωθούν»³⁴. Όταν όμως οι καρδιές έχουν διαρθεί, οι άνθρωποι ζηλεύουν ο ένας τον άλλο, αναλώνονται στον φθόνο και δεν μπορούν να συμφωνήσουν σε πολλά ζητήματα που τους αφορούν. Έτσι, παράλληλα με το *ασαμπίγιετ*, χάνουν τη στενή επαφή μεταξύ τους και τη στήριξη του ενός προς τον άλλο.

³¹ Στο *ίδιο*, σ. 257.

³² Στο *ίδιο*, σ. 355.

³³ Στο *ίδιο*, σ. 293.

³⁴ Στο *ίδιο*, σ. 319–320.

Στο πέμπτο και τελικό στάδιο η ασωτία και η σπατάλη κυριαρχούν στην κοινωνία. Η δυναστεία είναι αδύναμη και γερασμένη. Ο ηγεμόνας αγνοεί τα θεμέλια στα οποία στηρίζεται η υψηλή του θέση και διακατέχεται από την αυταπάτη ότι είναι απαραίτητος³⁵. Σπαταλά τους θησαυρούς που κληρονόμησε από τους προγόνους του σε απολαύσεις και διασκεδάσεις³⁶. «Όσο μεγαλύτερη είναι η πολυτέλεια και η άνεση ζωής την οποία χαίρονται οι αστοί τόσο πιο κοντά βρίσκονται στην εξαφάνισή τους ... Τα στοιχεία που συνοδεύουν την πολυτέλεια και το βούλιαγμα σε μια άνετη ζωή είναι αυτά που θρυμματίζουν την ισχύ του *ασαμπίγιετ* ... Όταν καταστρέφεται το *ασαμπίγιετ*, η φυλή δεν είναι πια σε θέση να αμυνθεί ή να αυτοπροστατευθεί ... Θα την καταβροχθίσουν άλλα έθνη»³⁷.

Σε αυτό το τελευταίο στάδιο το τέλος του κράτους μπορεί επίσης να επέλθει από τις πιο απομακρυσμένες περιοχές του, είτε από τοπικούς άρχοντες που τις θέτουν υπό τον έλεγχό τους και εγκαθιδρύουν τις δικές τους δυναστείες είτε από «κάποιον επαναστάτη από τα γειτονικά έθνη ή τις γειτονικές φυλές». Αυτός ο επαναστατημένος ηγέτης «είτε προπαγανδίζει κάποιο συγκεκριμένο πολιτικό σχέδιο με το οποίο σκοπεύει να κερδίσει τον λαό ... ή διαθέτει μεγάλη δύναμη και μεγάλο *ασαμπίγιετ* ανάμεσα στους συμπατριώτες του. Η δύναμή του ήδη ανθεί στους κόλπους τους και τώρα φιλοδοξεί να κατακτήσει τη βασιλική εξουσία με τη βοήθειά τους. Οι συμπατριώτες του είναι πεπεισμένοι ότι ο σκοπός αυτός θα επιτευχθεί, διότι νιώθουν ανώτεροι από την κυβερνώσα δυναστεία, η οποία υποφέρει από γηρατιά ... Της επιτίθενται συνεχώς μέχρι να τη συντρίψουν και κληρονομήσουν την εξουσία της»³⁸.

³⁵ Tahsin Görgün, «Ibn Haldun; Görüşleri» (Ιμπν Χαλντούν: Οι απόψεις του), *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, τ. 19, σ. 551.

³⁶ Ibn Khaldun, *ό.π.*, τ. 1, σ. 355.

³⁷ Στο *ίδιο*, σ. 286–287.

³⁸ Στο *ίδιο*, τ. 2, σ. 129–130.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο 5ο στάδιο του δυναστικού κύκλου;

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΟΡΟΛΟΓΙΑ που υιοθετεί ο Μαχμούτ Β΄ στα αυτοκρατορικά του διατάγματα, αφού ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, είναι ενδεικτικά της πεποίθησής του ότι το οθωμανικό κράτος βρισκόταν στο πέμπτο και τελευταίο στάδιο του μπν χαλντουνικού δυναστικού κύκλου, δηλαδή στο στάδιο της «σπατάλης και της ασωτίας», όταν το κράτος έχει πια γεράσει και «αρχίζει να καταρρέει από τις πιο απομακρυσμένες του περιφέρειες»³⁹. Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς το πώς ο σουλτάνος μπορούσε να ταυτίζει την κατάσταση της αυτοκρατορίας του με την θεωρούμενη αλληλουχία των πιθανών συμβάντων που αναλύεται στα «Προλεγόμενα». Τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης, σε όλα τα άκρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρχε αναταραχή. Ένας από τους επαρχιακούς διοικητές του σουλτάνου, ο Αλή πασάς από το Τεπελένι, οδήγησε τους Τόσκηδες Αλβανούς σε μια εξέγερση που δεν μπόρεσε να κατασταλεί, παρά τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν γι' αυτόν τον σκοπό. Μια εξέγερση των Βλάχων είχε μόλις αρχίσει και η έκτασή της ήταν ακόμη άγνωστη. Η εξέγερση των Σέρβων κατεστάλη με μεγάλη δυσκολία πριν από μερικά χρόνια και το θέμα βρισκόταν σε εκκρεμότητα. Μερικοί από τους πιο ισχυρούς Κούρδους τοπικούς ηγεμόνες (mir) ήταν υπέρ του Ιράν και οι διασυννοριακές αψιμαχίες είχαν ήδη αρχίσει να κλιμακώνο-

³⁹ Στο ίδιο, τ. 1, σ. 328–329.

ντα⁴⁰. Οι Ουαχάμπις (σουνιτική σέχτα) είχαν αυξήσει σημαντικά την επιρροή τους στην Αραβική χερσόνησο και η εξέγερσή τους μπορούσε να κατασταλεί μόνον από τον διοικητή της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή πασά, του οποίου ο πλούτος και η δύναμη ήταν ισάξια του σουλτάνου. Κατά πόσον ο «επαναστάτης ηγέτης» Αλέξανδρος Υψηλάντης θα γινόταν ή όχι ο «από μηχανής διάβολος» που προανήγγελλαν τα «Προλεγόμενα» δεν μπορούσε να προβλεφθεί. Οπωσδήποτε όμως ήταν υποψήφιος γι' αυτόν τον ρόλο.

Το οθωμανικό κράτος ήταν σε τόσο κακή κατάσταση ώστε ακόμη και οι Έλληνες «τους οποίους κανέναν δεν έπαιρνε στα σοβαρά» μπορούσαν να τολμήσουν να επαναστατήσουν⁴¹. Αν και ήταν συγκεντρωμένοι στον Μοριά, οι Έλληνες δεν ήταν ένας «επαρχιακός λαός», όπως οι Άραβες, οι Σέρβοι, οι Κούρδοι ή οι Αλβανοί. Ζούσαν παντού στην αυτοκρατορία. Το πιο σημαντικό ήταν ότι οι κοινοτικοί άρχοντες και οι θρησκευτικοί τους ηγέτες βρισκόνταν κυριολεκτικά κάτω από τη μύτη του σουλτάνου και μετείχαν στην οθωμανική διοίκηση από υψηλές θέσεις. Υπήρχε μεγαλύτερη ένδειξη για την πλήρη παρακμή από μια ελληνική εξέγερση; Ακριβώς επειδή οι Οθωμανοί «έχοντας όλοι συνηθίσει στη νοχέλεια και την ευκολία ... βυθίστηκαν στην αδράνεια και τη σπατάλη, η δύναμη και η πυγμή του υψηλού κράτους και ο αλλοτινός τρόμος και το δέος που προκαλούσε στα μάτια των εχθρών του είχε προοδευτικά μειωθεί, ώστε όλοι του οι εχθροί ένιωθαν ικανοί να τους κατανικήσουν [τους Οθωμανούς]»⁴². Κατά τον σουλτάνο, οι Έλληνες τολμήσαν να εξεγερθούν, διότι «διέκριναν ότι οι Οθωμανοί αξιωματούχοι το είχαν ρίξει στην ακολασία, ήταν αδιάφοροι και δεν διέθεταν

⁴⁰ Για μια βασική μελέτη του οθωμανοϊρανικού πολέμου του 1821–1823 και τους Κούρδους τοπικούς ηγεμόνες, βλ. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, 1817–1867* (Οι Κούρδοι και οι κουρδικές εξεγέρσεις στα έγγραφα των οθωμανικών αρχείων, 1817–1867), Istanbul: Doz Yayıncılık, 2007.

⁴¹ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 17325.

⁴² Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 40116.

την ενεργητικότητα για να αναλάβουν δράση»⁴³. «Λόγω αυτής της ολιγωρίας, τα τελευταία ογδόντα με εκατό χρόνια», ισχυρίστηκε ο σουλτάνος, «η γλιδή και η πολυτελής διαβίωση είχαν φθάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε τόσο για τους κοινούς θνητούς όσο και για τους προύχοντες τα χαρακτηριστικά αυτά είχαν γίνει κακή συνήθεια, η οποία εγκατέλειπε το σώμα μόνο με τον θάνατο (*tabiat-ı saniye*, κατά λέξη: είχαν γίνει δεύτερη φύση στον άνθρωπο)»⁴⁴. Η εκτίμηση αυτή του σουλτάνου αντανakλούσε την επικρατούσα οθωμανική άποψη ότι η αδυναμία του κράτους και η *χαζαρί* κατάσταση των Οθωμανών ήταν σημαντικότερες αιτίες εξέγερσης από τη συνειδητή πολιτική δράση των Ελλήνων. Ήταν ήδη πολύ δύσκολο για έναν άνθρωπο να αποβάλει τη δεύτερή του φύση. Όταν δε επρόκειτο για ολόκληρο λαό, το εγχείρημα απαιτούσε σταθερή αποφασιστικότητα και εξαιρετικές ικανότητες εκ μέρους του ηγεμόνα.

Δεν είναι απορίας άξιον ότι η επανάσταση αποδόθηκε από τη θρησκευτική ηγεσία σε θρησκευτικά αίτια. Κατά τον σείχουλισλάμη, Γιάσιντζιζάντε Άμπντουλβαχάμπ εφέντη, «οι ολέθριες συνέπειες, ήττες και προσβολές» που υπέστη η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν «θεία τιμωρία, διότι είχε απομακρυνθεί από τον δρόμο της Σαρία (θείος νόμος)»⁴⁵. Αν και η άποψη ότι είναι κακό να εγκαταλείπεται ο δρόμος της Σαρία και ότι είναι απαραίτητη η επιστροφή στην τροχιά της είναι ένας διαδεδομένος ισλαμικός κοινός τόπος που επικαλούνταν οι Οθωμανοί σε ταραχώδεις εποχές, δεν αποκλείεται ο σείχουλισλάμης, έχοντας πλήρη επίγνωση της μπν χαλντουνικής αύρας που περιέβαλλε το ανάκτορο του Τοπκαπί, να ανέπτυξε μια μπν χαλντουνική διατύπωση: «Επειδή, για ένα διάστημα, όλοι μας συμμεριζόμασταν την αυταπάτη ότι [το κράτος] μπορούσε να λειτουργήσει χρησιμοποιώντας μεθόδους

⁴³ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 50174.

⁴⁴ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 40116.

⁴⁵ Πρακτικά του αυτοκρατορικού συμβουλίου, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 40116.

‘ορθολογικής διακυβέρνησης’ (idare-i akliye), εγκαταλείποντας τον δρόμο της Σαρία, χωρίς να αναζητεί τις εντολές του βιβλίου του Θεού στα πάντα», είπε ο Γιάσιντζιζάντε, «προέκυψε [η κατάσταση αυτή] και υπάρχει ως τιμωρία Θεού ... Ακριβώς όπως οι τιμωμένοι προκάτοχοί μας, που είχαν κατακτήσει αυτά τα εδάφη και ήταν οι θεράποντες της αληθινής θρησκείας, θα πρέπει όλοι μας ... να τηρούμε στην πράξη τους κανόνες της Σαρία»⁴⁶. Σύμφωνα με τον Ιμπν Χαλντούν, η αδυναμία της ορθολογικής διακυβέρνησης ή, για να χρησιμοποιήσουμε οθωμανική ορολογία, η ανωτερότητα της Σαρία έναντι του κοσμικού δικαίου (kanun) είναι προφανής. Ένα κράτος διοικούμενο από ορθολογικούς νόμους διασφαλίζει τα συμφέροντα του λαού. Ωστόσο, αυτά είναι εγκόσμια συμφέροντα τα οποία αντιτίθενται στον σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκε ο άνθρωπος. Ένα κράτος όμως που κυβερνάται από θρησκευτικούς κανόνες συμμορφώνεται με τον λόγο ύπαρξης του ανθρώπου, που δεν είναι να αγωνίζεται για την επιβίωσή του, αλλά να ζει σύμφωνα με τη θρησκεία η οποία θα του εξασφαλίσει την ευτυχία στη μετθανάτια ζωή⁴⁷. Στο δικό του αυτοκρατορικό διάταγμα, επιπλέον των παρατηρήσεων του Γιάσιντζιζάντε, ο σουλτάνος συμφώνησε με τον σεΐχουλισλάμ για τη σημασία της Σαρία. «Η συμμόρφωση στη Σαρία είναι υποχρέωση όλων των αξιωματούχων. Το καλύτερο που έχει κανείς να κάνει είναι να υιοθετεί κάθε φορά πράξεις και συμπεριφορές σύμφωνα με τη Σαρία. Όταν τούτο συμβεί, ο Θεός υπόσχεται στο Ιερό Κοράνιο ότι θα βοηθήσει και θα χαρίσει τη νίκη»⁴⁸. Ούτε ο σουλτάνος ούτε ο Γιάσιντζιζάντε αναφέρθηκαν σε αυτά που στο παρελθόν δεν είχαν γίνει με βάση τη Σαρία. Η συμμόρφωση στη Σαρία ένα και μόνο νόημα είχε την εποχή εκείνη: αφοσίωση στις κατακτητικές επιδρομές (gaza) και τον ιερό πόλε-

⁴⁶ Στο ίδιο.

⁴⁷ Görgün, *ό.π.*, σ. 551· Pirizade, *ό.π.*, τ. 1, σ. 370–371· Ibn Khaldun, *ό.π.*, τ. 1, σ. 385–387.

⁴⁸ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 40116.

μο (cihad) ή, με άλλα λόγια, συμμετοχή στις προσπάθειες κινητοποίησης της Υψηλής Πύλης για την προστασία της θρησκείας και του κράτους.

Το οθωμανικό κράτος αντιμετώπιζε έναν λαό που εμφάνιζε όλα τα χαρακτηριστικά του νομαδικού βίου. Οι Έλληνες ήταν πολύ δυναμικός λαός, με ένα νέου τύπου και προφανώς ισχυρότερο *ασαμπίγιετ*, που τους ενέπνεε στον συλλογικό πολιτικό αγώνα τους σε δύο απόμακρες γωνίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους οδηγούσε να θυσιάζουν τη ζωή τους χωρίς δισταγμό. Ο Ιμπν Χαλντούν θεωρούσε την αυτοθυσία για τη φυλή ως το ύψιστο στάδιο του *ασαμπίγιετ*⁴⁹. Η οθωμανική διοίκηση γνώριζε επίσης ότι οι δεσμοί που διατηρούσαν τη συνοχή της ελληνικής κοινωνίας, δηλαδή το *ασαμπίγιετ* τους, είχαν μεταλλαχθεί σε κάτι που δεν μπορούσαν να το περιγράψουν ικανοποιητικά ως «θρησκευτικό ζήλο». Οι ελληνικές επαναστατικές δηλώσεις, τα μηνύματα των εξεγερμένων που είχαν υποκλαπεί, ακόμη και το εκτεταμένο «Σύνταγμα της Επιδάυρου» πολύ γρήγορα μεταφράστηκαν στα οθωμανικά/τουρκικά. Πιθανόν, λέξεις και έννοιες όπως *istihkak* (δικαιώματα), *serbestiyet* (ανεξαρτησία) και *hemnatan* (συμπατριώτης) να μην ήταν πρωτόγνωρες στην οθωμανική διοίκηση, καθώς ήταν εξοικειωμένη με το λεξιλόγιο, αν όχι με τις αρχές, της Γαλλικής Επανάστασης⁵⁰. Παρ' όλα αυτά, για τους Οθωμανούς που ήταν κάτω από την επιρροή του Ιμπν Χαλντούν, η ελληνική έκκληση για ενότητα και δράση, ιδίως η πρώτη επαναστατική δήλωση του Αλέξανδρου Υψηλάντη «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος!» αποδείχθηκε εξίσου ανησυ-

⁴⁹ Για το *ασαμπίγιετ* και την αυτοθυσία, βλ. Kayapinar, *ό.π.*, σ. 380, 402.

⁵⁰ Hakan Erdem, «Do not Think of the Greeks as Agricultural Labourers: Ottoman Responses to the Greek War of Independence», στο Faruk Birtok και Thalia Dragonas (επιμ.), *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, Λονδίνο: Routledge, 2005, σ. 78–82. Για το ενδιαφέρον του σουλτάνου Σελίμ Γ' σχετικά με τη Γαλλική Επανάσταση, βλ. Ismail Hakki Uzunçarşılı, «Selim III'ün Veliht iken Fransa Kralı Lui ile Muhabereleri» (Οι πόλεμοι του Σελίμ Γ' όσο ήταν διάδοχος με τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο), *Belleten* 2 (1938), σ. 191–246.

χητική όπως και οι υπαινιμοί για ρωσική στήριξη της εξέγερσης⁵¹. Είχαν υπάρξει διάφορες «εθνοτικές/εθνικές» ή «τοπικές» εξεγέρσεις στο παρελθόν, όμως τώρα ήταν η πρώτη φορά που το οθωμανικό κράτος αντιμετώπιζε έναν τόσο αποφασιστικό αγώνα από μια εθνότητα στην επικράτειά του, ο οποίος σχετιζόταν με μια ασυνήθη πολιτική ατζέντα. Οι Οθωμανοί πασάδες που πολέμούσαν εναντίον των Ελλήνων επαναστατών στον Μοριά τα έχαναν βλέποντας «ότι οι Έλληνες άπιστοι έσπευδαν ακόμη και να εγκαταλείψουν τις ποταπές ψυχές τους στην αχρεία εξέγερσή τους»⁵². Σε πολλά από τα αυτοκρατορικά διατάγματα του ο σουλτάνος εξέφραζε την κατάπληξή του για την επιμονή των Ελλήνων στον σκοπό τους. «Οι Έλληνες συμμορίτες περνούσαν συνειδητά διά πυρός και σιδήρου»⁵³. Η επιμονή τους ήταν ακατανόητη για τον σουλτάνο, παρ' ότι «πολλοί από αυτούς είχαν σφαγιασθεί και πολλοί περισσότεροι σφαγάζονταν ακόμη»⁵⁴. Παρ' όλα αυτά, οι επαναστάτες δεν ζητούσαν αμνηστία έστω και αν «οι μισοί πρόκριτοι του [ελληνικού] έθνους είχαν εκτελεστεί»⁵⁵ και είχαν υποστεί σοβαρές απώλειες σε διάφορα μέρη⁵⁶.

Αυτό που για τον σουλτάνο ήταν ακόμη πιο ακατανόητο από τη σταθερότητα του ελληνικού *ασαμπίγιετ* ήταν η ακινησία και η αβελτηρία των μουσουλμάνων. Η ηθική διαφθορά, που ενδημεί στην κουλτούρα των αστών, ταλαιπωρούσε την οθωμανική κοινωνία και ήταν ένας από τους λόγους της αδιαφορίας των μουσουλμάνων: «Οι μουσουλμάνοι δεν έχουν ξήλο και αυτή η έλλειψη

⁵¹ Για τη μετάφραση της φημισμένης δήλωσης του Αλέξανδρου Υψηλάντη την 8η Μαρτίου 1821 στα οθωμανικά, βλ. BOA/HAT 40280-D.

⁵² Υψηλή Πύλη προς τον Χουρσίτ πασά, 15 Αυγούστου 1822, BOA/Μητρώο Ayniyat 576/50.

⁵³ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 25689.

⁵⁴ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 1η Απριλίου 1821, BOA/HAT 38453.

⁵⁵ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 51278.

⁵⁶ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 39230.

ζήλου με εκπλήσσει ... Ο λόγος που έρχεται κανείς στον κόσμο δεν είναι για να υποτάσσεται στις ποταπές επιθυμίες της ανθρωπίνης φύσης, αλλά μόνο για να ζει σύμφωνα με τα σημεία του Θεού 'Και δεν δημιούργησα τα τζίνια και τους ανθρώπους παρὰ μόνο για να υπηρετούν Εμένα' [Κοράνι 51:56]. Ο μεγάλος μας εχθρός είναι οι δικές μας επιθυμίες, τις οποίες δεν μπορούμε να κατανικήσουμε. Όποτε κατανικούμε τις επιθυμίες μας μπορούμε, επίσης και να κατατροπώσουμε τους εχθρούς της θρησκείας. Είθε να [μας] βάλει στον σωστό δρόμο ο Θεός, αμήν»⁵⁷. Ο σουλτάνος συνέκρινε συχνά τους μουσουλμάνους υπηκόους του με τους Έλληνες, οι οποίοι φαίνεται ότι τα κατάφεραν να θέσουν τις επιθυμίες τους υπό έλεγχο. «Οι άπιστοι θυσίαζαν τη ζωή τους για την απατηλή τους θρησκεία, [αλλά οι Οθωμανοί] στρατιώτες δεν κοπίαζαν ούτε καν για χρήματα. Έτσι, η κατάσταση χειροτέρευε»⁵⁸. Αν και το φαινόμενο ήταν καινούργιο και ακατανόητο, ο σουλτάνος ζητούσε την ίδια ποιότητα *ασαμπίγιετ* από τους μουσουλμάνους υπηκόους του. «Η επιμονή των Ελλήνων στην απατηλή τους θρησκεία ήταν κάτι που έπρεπε να προβάλλεται ως παράδειγμα [από τους μουσουλμάνους]»⁵⁹.

Οι αξιωματούχοι του σουλτάνου, οι οποίοι θα έπρεπε κανονικά να επαγρυπνούν για κάθε εσωτερική αναταραχή, ήταν όπως πάντα αδιάφοροι. Ακόμη και όταν ο ίδιος ο σουλτάνος «εγκατέλειψε την άνεσή [του] για να μελετάει επισταμένως κάθε νέα αναφορά χωρίς καθυστέρηση, οι αξιωματούχοι και οι υπάλληλοι γραφείων της Υψηλής Πύλης μόλις και μετά βίας άρχιζαν να εργάζονται στις εννέα το πρωί». Φυσικό ήταν λοιπόν η συνεχής επιδίωξη ηδονιστικών προσωρινών απολαύσεων εκ μέρους των κρατικών υπαλλήλων και η «προτίμησή τους για ανέσεις, ρούχα και κραπάλες» να ευνοεί μια εξέγερση. Ο σουλτάνος παραπονιόταν επίσης για «μερι-

⁵⁷ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 25611.

⁵⁸ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BAO/HAT 16535.

⁵⁹ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 23 Σεπτεμβρίου 1821, BAO/HAT 38502.

κούς καλοπερασάκηδες» ανάμεσα στο προσωπικό του, που «γελιο-οποιούσαν ο ένας τον άλλον». Διάφορες τάξεις του οθωμανικού διοικητικού κατεστημένου αλληλοκατηγορούνταν και μιλούσαν με περιφρόνηση ο ένας για τον άλλον και επιδίδονταν σε κουτσομπολιά, προκαλώντας έτσι την αδιαφορία ανάμεσα στους μουσουλμάνους. Ο φατριασμός που διέλυε την ενότητα των μουσουλμάνων δεν μπορούσε πια να είναι ανεκτός⁶⁰.

Ο σουλτάνος έβλεπε έναν λαό που είχε χάσει τον δρόμο του. Έβλεπε έναν λαό που είχε υποκύψει στον τρόπο ζωής των αστών, που ευνοούσε τον φατριασμό και τις διαδόσεις εις βάρος της αλληλεγγύης, τη ζηλοτυπία εις βάρος της αδελφосύνης, τη χλιδή εις βάρος της πίστης και τη νωθρότητα εις βάρος της εργατικότητας. Έβλεπε έναν στρατό αποκομμένο από το ήθος των γενναίων και ένδοξων προγόνων και πολίτες φοβισμένους, παραδομένους στην κραπάλη, ανίκανους να ενωθούν και να δράσουν, παρά το γεγονός ότι διακυβευόταν η ίδια τους η ύπαρξη. Οι περισσότεροι μουσουλμάνοι, ακόμη και αυτοί που ζούσαν κοντά στον Μοριά, παρέμεναν *χαζαρήδες* και ήταν απρόθυμοι να πολεμήσουν, παρά το γενικό ισλαμικό δόγμα που επιβάλλει το καθήκον του ιερού πολέμου πρώτα και κύρια σε αυτούς που ζουν πλησιέστερα στον εχθρό⁶¹. Σε ένα από τα αυτοκρατορικά του διατάγματα, ο σουλτάνος παραπονιέται για τους μουσουλμάνους στη Λάρισα, πρωτεύουσα της Θεσσαλίας, και αναρωτιέται γιατί δεν καταβάλλουν καμία προσπάθεια. Οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν την πλειοψηφία στη Λάρισα και μπορούσαν να φτάσουν με άλογο στον Μοριά σε δύο μέρες. Παρ' όλα αυτά, η αδιαφορία τους αποδείχθηκε τόσο ενοχλητική, ώστε ο σουλτάνος υπέδειξε «να σφαγούν και τα παιδιά τους να γίνουν δούλοι»⁶². Η μουσουλμανική κοινωνία είχε

⁶⁰ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 50174.

⁶¹ E. Tyan, «Djihad» (Ιερός πόλεμος), *Encyclopedia of Islam*, β' έκδ., Leiden: Brill, τ. 2, σ. 538.

⁶² Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 38987.

χάσει το *ασαμπίγιετ* της και, σύμφωνα με τη διαλεκτική του Ιμπν Χαλντούν, θα μπορούσε να παραχωρήσει τη θέση της σε μια πιο δυναμική δυναστεία ή κοινωνία, ίσως μάλιστα και στους Έλληνες. Μήπως οι Οθωμανοί δεν ήταν εκείνοι που είχαν ξεκινήσει την πολιτική τους σταδιοδρομία ως μια δυναμική φυλή στις παρυφές της Αυτοκρατορίας των Ρουμ (Ρωμιών) την οποία και κατέκτησαν σιγά σιγά; Τώρα οι Ρουμ ήταν εκείνοι που διεκδικούσαν να πάρουν πίσω –ένα μέρος τουλάχιστον– της παλαιάς τους αυτοκρατορίας, ακολουθώντας ένα παράξενο σχήμα δυναστικής κυκλικότητας, για την οποία δεν υπάρχει καμία ιστορική αντιστοιχία στα «Προλεγόμενα».

Ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο ο Μαχμούτ Β΄ ερμήνευσε τη σκοτεινή τύχη των κρατών και των κοινωνιών που περιέγραψε ο Ιμπν Χαλντούν είναι ένα άλλο θέμα που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Χρησιμοποιήθηκαν άραγε τα «Προλεγόμενα» ως εργαλείο για την πρόβλεψη του μέλλοντος από έναν σουλτάνο φανατικό της αστρολογίας, ο οποίος, κατά το πιο κρίσιμο στάδιο της Ελληνικής Επανάστασης, δεν επέτρεψε στον νέο μέγα του βεζίρη Μπεντερλή Αλή πασά να μπει στην Κωνσταντινούπολη για δύο μέρες, λόγω της δυσμενούς θέσης των αστερισμών⁶³, ή, που με το περίφημο διάταγμα του 1834, αναδιοργάνωσε ολόκληρη την οθωμανική γραφειοκρατία ακριβώς στις 4:20 την 26η του μήνα Σαμπάν του ισλαμικού ημερολογίου, ακολουθώντας τις συμβουλές των αστρολόγων⁶⁴; Ήταν λοιπόν ο Ιμπν Χαλντούν ο Νοστράδαμος του Μαχμούτ Β΄, που τον οδήγησε σε έναν μοιρολατρικό ντετερμινισμό για την τύχη της αυτοκρατορίας του, ή ήταν ένας παλαιός κινδυνολόγος διανοητής, του οποίου οι εκτός τόπου και χρόνου ερμηνείες επισκίαζαν ακόμη και αυτές των Οθωμανών «παρακμολόγων» (declinists);

⁶³ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1118.

⁶⁴ Joseph von Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à nos jours*, Παρίσι: Bellizard, 1841, τ. 17, σ. 187.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι ιμπν χαλντουνικοί κύκλοι και το *ασαμπίγιετ* των Ελλήνων βασάνιζαν τον σουλτάνο, αλλά η ερμηνεία που έδινε στα «Προλεγόμενα» δεν ήταν μοιρολατρική. Σε αντίθεση με το *Volksggeist* (πνεύμα του λαού) του Χέγκελ και την *passionarity* (επίπεδο ζωτικής ενέργειας και δύναμης που χαρακτηρίζει κάθε εθνοτική ομάδα) του Γκουμίλεφ η πολιτική φιλοσοφία του Ιμπν Χαλντούν στηρίζεται στο *ασαμπίγιετ*, που είναι μια ενδογενής μεταβλητή, η οποία ερμηνεύει τη δυναμική της κοινωνικής αλλαγής. Έτσι, ο μετασχηματισμός του *ασαμπίγιετ* συνδέεται άμεσα με άλλες μεταβλητές «στο εσωτερικό» του συστήματος⁶⁵. Με άλλα λόγια, οι συστημικές μεταβλητές μπορούν να αποκαταστήσουν το *ασαμπίγιετ* μιας κοινωνίας και να το επαναφέρουν στην πρότερη ισχύ του. Με τον ίδιο τρόπο που οι Οθωμανοί «είχαν προκαλέσει την καταστροφή τους»⁶⁶, έτσι θα μπορούσαν και να την είχαν αποσοβήσει. Ο ίδιος ο Ιμπν Χαλντούν δεν απέκλειε την πιθανότητα ένας ικανός ηγέτης να παρατείνει τον «φαύλο κύκλο» που περιγράφει στο έργο του. Τα σχόλια των Κατίμπ Τσελεμπή, Ναϊμά και Πιρίζαντε στα «Προλεγόμενα» είχαν ήδη προσαρμόσει την ετυμολογία του Ιμπν Χαλντούν σύμφωνα με την οθωμανική πραγματικότητα. Στο κάτω κάτω, η οθωμανική δυναστεία είχε αντέξει πολύ περισσότερο από την εκτίμηση του Ιμπν Χαλντούν ότι οι δυναστικοί κύκλοι θα διαρκούσαν 120 χρόνια⁶⁷. Σύμφωνα με αυτούς τους Οθωμανούς μελετητές των «Προλεγομένων», η συντριβή μπορούσε να είχε αποφευχθεί ή να είχε επιβραδυνθεί χάριη στις προσπάθειες μεγάλων ανδρών, από έναν «ξιφομάχο που ενώνει τον λαό με τον Θεό»⁶⁸.

⁶⁵ Kayapınar, *ό.π.*, σ. 378.

⁶⁶ Ibn Khaldun, *ό.π.*, τ. 1, σ. 287.

⁶⁷ Findikoğlu, *ό.π.*, σ. 158· Neumann, *ό.π.*, σ. 177· Fleischer, *ό.π.*, σ. 47.

⁶⁸ Okumuş, *ό.π.*, σ. 90, 106.

Το σχέδιο μπεντεβίγιετ: Ο Ιμπν Χαλντούν σε δοκιμασία

Ο ΟΡΟΣ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΣΑΝ Ο ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΘΥΜΗΤΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΉΤΑΝ *μπεντεβίγιετ* (νομαδικός βίος). Το μέλλον του κράτους βρισκόταν στα χέρια του σουλτάνου, ο οποίος θεωρούσε ότι μόνη λύση ήταν να εγκαταλειφθούν όλα τα χαρακτηριστικά της διαβίωσης αστικού τύπου (*χαζαρίγιετ*), με άλλα λόγια, να επανέλθει το κράτος στο πρώτο στάδιο του δυναστικού κύκλου που είχε περιγράψει ο Ιμπν Χαλντούν. Λαμβάνοντας υπόψη τις υποδείξεις των Κατίμπ Τσελεμπή και Ναϊμά για επιστροφή στο τρίτο στάδιο –δηλαδή στη χρυσή εποχή του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς–, η εκ νέου ευθυγράμμιση του πρόσφατα εξιδανικευμένου παρελθόντος με την ίδια την εποχή των προγόνων που οικοδόμησαν το κράτος ήταν μια πρόταση ριζοσπαστική. Τα ιδανικά και οι πολιτικές έννοιες της ονομαζόμενης οθωμανικής κλασικής περιόδου, όπως είναι ο «κύκλος της ισονομίας» και το κοσμικό δίκαιο (*κάνουν*), θεωρούνταν ήδη ξεπερασμένα στο τέλος του 18ου αιώνα⁶⁹. Αυτή τη φορά δεν αρκούσε η απλή επιστράτευση

⁶⁹ Virginia Aksan, «Ottoman Political Writing, 1768–1808», *International Journal of Middle East Studies* 25 (1993), σ. 53–69. Ο Carter Findley προσπαθεί να αποδείξει ότι η Aksan είχε άδικο, ισχυριζόμενος ότι οι Οθωμανοί δεν είχαν λησμονήσει τον «κύκλο ισοτιμίας», διότι ο Ιμπν Χαλντούν, ο οποίος αναφέρεται σε αυτή την έννοια, ήταν πολύ δημοφιλής μεταξύ των Οθωμανών διανοουμένων ακόμη και του 19ου α. Βλ. Carter Vaughan Findley, «Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk: İnsan Hakları mı Hukuk Devleti mi?» (Το κράτος και το δίκαιο στην οθωμανική πολιτική σκέψη: Δικαιώματα του ανθρώπου ή κράτος δικαίου;), *XII Turk Tarih Kongresi* (XII Συνέδριο Τουρκικής Ιστορίας), Άγκυρα: TTK, 1999,

των ενόπλων δυνάμεων και η κατάπνιξη της εξέγερσης. Όλοι οι μουσουλμάνοι έπρεπε να συνέλθουν και να κινητοποιηθούν, διότι οι Έλληνες μπόρεσαν να εξεγερθούν λόγω της παρακμής της μουσουλμανικής κοινωνίας.

Η ανάγκη να υιοθετηθεί το *μπεντεβέγιετ* «υποδείχθηκε» στον σουλτάνο από το αυτοκρατορικό συμβούλιο το οποίο συγκάλεσε κάποια στιγμή μεταξύ 29 και 31 Μαρτίου⁷⁰. Αυτή είναι και η πρώτη φορά που, κατά την Ελληνική Επανάσταση, εντοπίζεται ορολογία του Ιμπν Χαλντούν σε οθωμανικό αρχαιακό υλικό. Παρ' όλα αυτά, τα πρακτικά του συμβουλίου και τα σουλτανικά διατάγματα δείχνουν ότι στα υψηλά κλιμάκια του κράτους ήταν όλοι εξοικειωμένα με τον Ιμπν Χαλντούν. Η κοινή πρακτική ήταν οι υπουργοί να καταλήγουν σε συναίνεση για τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν. Δεν σημειώνονταν αντεγκλήσεις μεταξύ των συμμετεχόντων, καθώς δεν συζητούσαν ούτε για την αναγκαιότητα των επιβαλλόμενων μέτρων ούτε τη φύση τους⁷¹. Το συμβούλιο συμπέρανε ότι το *χαζαρέγιετ* «είχε υπάρξει, για μεγάλο χρονικό διάστημα, μια κακή συνήθεια της ανθρωπίνης φύσης, από την οποία ήταν σχεδόν αδύνατον να απαλλαγεί κανείς» και η οποία, λόγω της «έναρξης του προβλήματος των συμμοριτών [της Ελληνική Επανάστασης], έπρεπε να μετασχηματιστεί σε κατάσταση επιστροφής⁷². Όλοι οι μουσουλμάνοι έπρεπε να «εγκαταλείψουν

σ. 1195–1202. Παρ' όλα αυτά, οι σπάνιες αναφορές στον «κύκλο ισοτιμίας» κατά τον 19ο αι. έχουν κυρίως ανεκδοτολογικό χαρακτήρα. Κατά πάσα πιθανότητα, όταν το κεντρικό κράτος έχασε τον έλεγχο επί των πληθυσμών προς όφελος των τοπικών προυχόντων, το νομιμοποιητικό αποτέλεσμα αυτής της έννοιας κατέστη παρωχημένο. Εν πάση περιπτώσει, τα παραδείγματα του Findley είναι από το δεύτερο μισό του 19ου αι., όταν ο Ιμπν Χαλντούν διαβαζόταν από διαφορετική οπτική γωνία. Την εποχή του Τανζίματ το αντίθετο του *μπεντεβέγιετ* ήταν το *μεντενέγιετ* (πολιτισμός) και ο νομαδικός βίος ήταν η λιγότερο επιθυμητή κατάσταση για μια κοινωνία.

⁷⁰ Πρακτικά του αυτοκρατορικού συμβουλίου, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 50174.

⁷¹ Συχνά, στα πρακτικά του αυτοκρατορικού συμβουλίου, καταγράφονταν αντιφατικές απόψεις. Ωστόσο, στο τέλος κάθε συνεδρίασης του συμβουλίου συνήθως ζητούνταν από τους υπουργούς να συναινέσουν όλοι.

⁷² Τους πρώτους μήνες της Ελληνικής Επανάστασης, η επιστροφή (σεφερέγιετ)

τελείως την κραυπή και να προσαρμόσουν σταδιακά τις πράξεις και τους τρόπους τους στην κατάσταση της επιστράτευσης». Η επιστράτευση της κοινωνίας θα οδηγούσε σε ταχεία καταστολή της εξέγερσης και θα μείωνε την ξένη επέμβαση. Βλέποντας τη συσπείρωση των μουσουλμάνων, οι ξένες κυβερνήσεις θα έλεγαν «αυτοί [οι Οθωμανοί] ήρθαν στα λογικά τους» και θα μείωναν την πίεσή τους σε ζητήματα που δεν ήταν αποδεκτά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι αξιωματούχοι έπρεπε να παρακολουθούν τι έκαναν οι ραγιάδες. Ο κόσμος είχε ήδη αρχίσει να εξοπλίζεται και όλων τα πνεύματα ήταν εξημμένα. Μάλιστα, ορισμένοι ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι μοίραζαν όπλα στην ακολουθία τους. Εντούτοις, η νέα στάση δεν αρκούσε: κάθε αξιωματούχος, όλο το προσωπικό της διοίκησης και κάθε υπαλληλίσκος έπρεπε να προσαρμοστούν στον νέο κανόνα και να εγκαταλείψουν κάθε τι που μπορούσε να χαρακτηριστεί ως έκλυτος βίος. «Ως προοίμιο της μετάβασης από το *χαζαρίγιετ* στο *μπεντεβίγιετ*» οι υπουργοί θεώρησαν σωστό αυτοί οι οποίοι ήταν ακόμη άοπλοι να αποκτήσουν όπλα και άλογα⁷³.

Ο σουλτάνος θεώρησε ότι αυτά τα μέτρα ήταν κατάλληλα και ορθά και ότι «ανταποκρίνονταν τις ανάγκες των καιρών» και διέταξε την ταχεία εφαρμογή τους. Διεμήνυσε επίσης στους αξιωματούχους του ότι αν δεν τηρούσαν τον κανόνα ότι «όλοι οι πιστοί [οι μουσουλμάνοι] είναι αδελφοί» και υιοθετούσαν, αντίθετα, μια νωχελική στάση, καθυστερούσαν την εκτέλεση εργασιών, τολμούσαν να αργούν κατά την προσέλευση στην εργασία τους, κουτσομπόλευαν και περιφρονούσαν ο ένας τον άλλο, θα τους εκτελούσε χωρίς άλλη προειδοποίηση⁷⁴.

χρησιμοποιούνταν εναλλακτικά με τον όρο *μπεντεβίγιετ*, υπογραμμίζοντας έτσι ότι αυτό που χρειαζόταν ήταν η κινητοποίηση του λαού γενικά. Βλ. π.χ. BOA/HAT 51083, BOA/HAT 51338, BOA/HAT 51177, BOA/HAT 51338-A, BOA/Μητρώο Ayniyat 198/68, BOA/CA 236.

⁷³ Πρακτικά του αυτοκρατορικού συμβουλίου, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 50174.

⁷⁴ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 50174.

Για να δημιουργήσουν τη δυναμική που ήταν απαραίτητη για την αντιμετώπιση της απειλής, όπως αυτή γινόταν αντιληπτή, οι μουσουλμάνοι έπρεπε να συγκροτήσουν «μια συμμαχία καρδιών»⁷⁵. Αυτή δεν ήταν μια καινοφανής διατύπωση, καθώς απαντάται στα «Προλεγόμενα», αλλά και στο Σύμφωνο Συμμαχίας (Senedd-i Ittifak) και αποσκοπεί να εξασφαλίσει αλληλεγγύη στους κόλπους της άρχουσας τάξης. Έχοντας αποκτήσει προσωπική πείρα από την ενθρόνισή του, ο σουλτάνος ήξερε πόσο σκληρή ήταν η δοκιμασία να ενώσει τις καρδιές της στρατιωτικής και της γραφειοκρατικής ελίτ και να παρακολουθήσει τις διακυμάνσεις στις ασταθείς συμμαχίες τους. Για τον λόγο αυτόν διακηρύχθηκε ότι «η συγκρότηση μια γνήσιας συμμαχίας ήταν υποχρεωτική για όλους τους κρατικούς αξιωματούχους, για κάθε τμήμα των στρατιωτικών δυνάμεων και τους μουσουλμάνους από κάθε κοινωνικό στρώμα ... Για χάρη της συνέχισης του κράτους, καθένας ήταν υποχρεωμένος να θυσιάσει την περιουσία και τη ζωή του και να επιδοθεί στις κατακτητικές επιδρομές και τον ιερό πόλεμο, ακολουθώντας το παράδειγμα των προγόνων»⁷⁶. Η ελληνική εξέγερση ήταν «αποθαρρυντική, όμως η μάταιη στενοχώρια δεν χρησίμευε σε τίποτε. Ο καθένας έπρεπε να βάλει τα δυνατά του ... Η νίκη υπήρξε [πάντοτε] προϊόν προσπάθειας και επιμονής καρδιών που είχαν συμμαχήσει»⁷⁷. «Ο αφέντης του Υψηλού Κράτους [ο Θεός] ήταν μεγάλος και θα το προστάτευε. Ωστόσο ήταν απαραίτητο να αναληφθεί αποφασιστικά η πρωτοβουλία και η προσπάθεια να συνεχιστεί με επιμονή. Η κατάσταση δεν είχε προηγούμενο και κάθε δείγμα αδυναμίας ήταν ανεπίτρεπτο»⁷⁸.

⁷⁵ Στα έγγραφα ο όρος «ένωση καρδιών» (ittihad-i kulub) χρησιμοποιείται εναλλακτικά με τη «συμμαχία καρδιών» (ittifak-i kulub).

⁷⁶ Χατζή Σαλίχ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 50200.

⁷⁷ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία BOA/HAT 16535.

⁷⁸ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 45968.

Η κινητήρια δύναμη για τις νομαδικές κοινωνίες ήταν η αταξική τους δομή και η ενότητα μεταξύ των μελών τους. Από την άλλη μεριά, η κατακερματισμένη συντεχνιακή δομή του οθωμανικού κρατικού μηχανισμού γεννούσε ευνοιοκρατία και όξυνε τις ταξικές διακρίσεις μέσα στην κρατική ελίτ, κάτι που εκδηλωνόταν ως έλλειψη σκοπού, κινήτρου και ενότητας. «Σε τέτοιους δύσκολους καιρούς» κανένας επίσημος ή γενίτσαρος που «αυτοχαρκτηριζόταν μουσουλμάνος δεν επιτρεπόταν να λέει είμαι τούτο ή εκείνο». Οι μουσουλμάνοι όφειλαν να ενωθούν και να συμπεριφέρονται ο ένας προς τον άλλον σαν αδέρφια. Ήταν ανάγκη να καταδειχθεί στους εχθρούς των μουσουλμάνων η δύναμη και η γενναιότητα που προκύπτουν από την ενότητα του Ισλάμ⁷⁹. «Η μόνη οδός σωτηρίας για το μουσουλμανικό κράτος ήταν η σταθερή προσήλωση στη Σαρία· η βαθιά πίστη στην πνευματική επιρροή του Προφήτη και η ταχεία ρύθμιση των εκκρεμοτήτων με ειλικρινή ενότητα και συμμαχία»⁸⁰. Η εξέγερση μπορούσε να καταπνιγεί «με τη βοήθεια του Θεού, ο οποίος επί 1.200 χρόνια είχε σταθεί προστάτης της θρησκείας, του κράτους του Μωάμεθ και του νικηφόρου έθνους του Ισλάμ, με την πνευματική βοήθεια του Μωάμεθ, του τελευταίου προφήτη»⁸¹.

Οι επίσημοι Οθωμανοί χρονικογράφοι σπεύδουν να ερμηνεύσουν τον χωρίς προηγούμενο συναγερμό που σήμανε η Ελληνική Επανάσταση ως έργο του Χαλέτ εφέντη, ο οποίος για να στρέψει αλλού την προσοχή της κοινής γνώμης προσπάθησε να αποσειεί τις κατηγορίες ότι προκάλεσε την αναστάτωση στην οποία βρέθηκε το κράτος. Τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης, η διαφωνία με τον Χαλέτ ξεπέρασε τα όρια της φημολογίας μεταξύ ορισμένων

⁷⁹ Υψηλή Πύλη προς τον Γιουσούφ πασά (διοικητής της Βραΐλας), 20 Απριλίου 1821, στο Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1117–1118.

⁸⁰ Πρακτικά του αυτοκρατορικού συμβουλίου, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 16306.

⁸¹ BOA/Μητρώο Μειζώνων Κρατικών Αποφάσεων (Mühimme Defteri) 239, 16/72, Απρίλιος/Μάιος 1821.

πολιτικών και έγινε δημόσια. Στις 23 Μαρτίου 1821, στην τελετή των χαϊρετισμών (*σελαμλίκ*) μετά τις προσευχές της Παρασκευής, ένας έξαλλος σουλτάνος ίσα που μεταπείστηκε να αποσύρει το διάταγμά του για τον σφαγιασμό όλων των Ελλήνων στην αυτοκρατορία⁸². Μετά την αποχώρηση του σουλτάνου από την τελετή, ο σείχουλισλάμης Τσερκέζ Χατζή Χαλίλ εφέντης εξέθεσε δημοσίως τον Χαλέτ εφέντη και τον επιτίμησε γιατί άνοιγε τον δρόμο στην ελληνική εξέγερση⁸³. Παρ' όλα αυτά, όπως σημειώνει ως παρατηρητής ο Βρετανός πρέσβης λόρδος Στράνγκφορντ «ο Χαλέτ, βασικός ευνοούμενος [του σουλτάνου] ασκούσε περισσότερη επιρροή στον σουλτάνο από όλους μαζί τους υπουργούς του»⁸⁴ και κατόρθωσε να απαλλαγεί από τους αντιπάλους του. Ο σείχουλισλάμης εκτοπίστηκε στην Προύσα στις 29 Μαρτίου⁸⁵. Σύμφωνα με διάφορες πηγές, συμπεριλαμβανομένου του Βρετανού πρέσβη, ο λόγος της εκτόπισης ήταν η άρνησή του να εκδώσει θρησκευτική γνωμοδότηση (*φετβά*) με την οποία δινόταν η έγκριση για τη σφαγή των Ελλήνων⁸⁶. Ο Γιάσιντζιζάντε Άμπντουλβαχάμπ εφέντης αντικατέστησε τον Τσερκέζ Χατζή Χαλίλ και η οθωμανική κυβέρνηση υιοθέτησε πολιτικές του *μπεντεβίγιετ* κατά το πρώτο αυτοκρατορικό συμβούλιο που συνήλθε παρόντος του νέου σείχουλισλάμη.

Ο πρώτος αξιωματούχος που έγινε στόχος της πολιτικής για την επιστροφή στις αξίες της εποχής του νομαδικού βίου υπήρξε ο μέγας βεζίρης Σεγίντ Αλή πασάς, ο οποίος ήταν για τον σουλτάνο το τέλειο πρότυπο του *χαζαρί*. Ήταν «αντιφατική η σκέψη του και ο ίδιος νοιαζόταν πάντοτε για την εμφάνισή του και τη

⁸² Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1072. Σύμφωνα με την εκδοχή του Βρετανού πρέσβη, ο σουλτάνος διέταξε τη σφαγή όλων των Ελλήνων μόνο της Κωνσταντινούπολης. Βλ. Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 31 Μαρτίου 1821, TNA/FO 78-98/15.

⁸³ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1073.

⁸⁴ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Ιουλίου 1821, TNA/FO 78-99/22.

⁸⁵ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1080.

⁸⁶ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 31 Μαρτίου 1821, TNA/FO 78-98/15· «Χειρόγραφο του 1821 έτους», *Πανδώρα* 14 (1863), σ. 200.

βολή του, δεν ήταν κατάλληλος [για θέση εξουσίας] σύμφωνα με τις ανάγκες των καιρών»⁸⁷. Τελικά απολύθηκε και εκτοπίστηκε στην Καλλίπολη στις 29 Μαρτίου⁸⁸. Τον αντικατέστησε ο διοικητής του Ορμενίου Μπεντερλή Αλή πασάς⁸⁹. Ο Μπεντερλή πήρε το αξίωμα λόγω του αυστηρού του χαρακτήρα και της φήμης του ως αδίστακτου. Στην επιστολή διορισμού του ο σουλτάνος υπενθύμιζε στον Μπεντερλή ότι η τρέχουσα περίοδος δεν ήταν συγκρίσιμη με καμία άλλη στην ιστορία και ότι όλοι οι μουσουλμάνοι έπρεπε να συσπειρωθούν και να δεσμευθούν ότι θα είναι αλληλέγγυοι και θα βρίσκονται κοντά ο ένας στον άλλον. Οι επικεφαλής της θρησκευτικής ηγεσίας, οι βεζίρηδες, οι γραφειοκράτες και οι αξιωματούχοι των γενίτσαρων έπρεπε να ενωθούν και οι αξιωματούχοι όλων των βαθμίδων να μη δυσφημούν και να μην κατηγορούν ο ένας τον άλλον. Όλοι τους έπρεπε να εγκαταλείψουν το *χαζαρίγιετ*, την πολυτέλεια και τη χλιδή και να αποφεύγουν τη σπατάλη και τον έκλυτο βίο. Οι αξιωματούχοι ήταν υποχρεωμένοι να παρίστανται στις προσευχές στα δημόσια τζαμιά μαζί με τον λαό⁹⁰. Ο τελευταίος αξιωματούχος που έπεσε σε δυσμένεια για την άρνησή του να ενώσει την καρδιά του με τον Χαλέτ ήταν ο Τζάνιμπ εφέντης, ο θανάσιμος εχθρός του. Ο Τζάνιμπ εφέντης ήταν γνωστός ως «δριμύς εχθρός των Φράγκων». Ως εκ τούτου, η αποπομπή του τη στιγμή εκείνη ήταν «γεγονός που προκάλεσε σημαντική έκπληξη» στους Ευρωπαίους διπλωμάτες⁹¹.

⁸⁷ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 51077.

⁸⁸ Στράνγκφορντ προς τον Κάσπλεριγ, 31 Μαρτίου 1821, TNA/FO 78-98/15.

⁸⁹ Ο Μπεντερλή Αλή πασάς ήταν ο τέως διοικητής του Τουλντίρ (Μικρά Ασία) και ο «φέρων το ξίφος» (silahdar) ενός προηγούμενου μεγάλου βεζίρη, του Λαζ Αχμέτ πασά. Βλ. BOA/HAT 39139.

⁹⁰ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 51077.

⁹¹ Στράνγκφορντ προς τον Κάσπλεριγ, 10 Απριλίου 1821, TNA/FO 78-98/16.

Ενώ οι πάντες στην Κωνσταντινούπολη περίμεναν την άφιξη του Μπεντερλή με μεγάλη ανυπομονησία⁹², ο Χατζή Σαλίχ πασάς, προστατευόμενος του Χαλέτ εφέντη, διορίστηκε υφιστάμενος του μεγάλου βεζίρη και υπηρέτησε σε αυτή τη θέση για τις επόμενες κρίσιμες τρεις εβδομάδες. Οι πρώτες δημόσιες δηλώσεις υπέρ του *μπεντεβίγιετ* έγιναν στις 31 Μαρτίου. Μια ελαφρώς διασκευασμένη εκδοχή του απειλητικού σουλτανικού αυτοκρατορικού διατάγματος ήταν το πρώτο από τα τρία αυτοκρατορικά φιρμάνια που διαβάστηκαν εκείνη την ημέρα. Όλοι οι μουσουλμάνοι κλήθηκαν να εξοπλιστούν, να αποκτήσουν άλογα και να εγκαταλείψουν κάθε πολυτέλεια και χλιδή στη διαβίωσή τους⁹³.

Ο Χατζή Σαλίχ πασάς δέχθηκε την προειδοποίηση του σουλτάνου ότι «δεν ήταν καιρός να επιδοθεί κανείς στην άνεση και την ευκολία, στην πολυτελή ένδυση και στα στολίδια». Η τρυφηλότητα του ασπικού βίου έπρεπε να αντικατασταθεί από την επιστράτευση. Όλοι οι αξιωματούχοι έπρεπε να δουλεύουν μέρα νύχτα, να προσέρχονται έγκαιρα στη δουλειά τους και κανένας δεν επιτρεπόταν να τεμπελιάζει. «Αυτοί που δεν θα άλλαζαν τη συμπεριφορά τους, δεν θα εγκατέλειπαν την εύκολη διαβίωση, δεν θα σταματούσαν να επικρίνουν άλλους και να συνωμοτούν και να λένε ‘τι με νοιάζει εμένα’, παρ’ ότι έβλεπαν τη συμμαχία των εχθρών της θρησκείας, θα παραπέμπονταν στον Θεό [από τον σουλτάνο] χωρίς ενός λεπτού καθυστέρηση»⁹⁴. Οι γενίτσαροι των οποίων «η γενναιότητα είχε πάντοτε επαινεθεί» έλαβαν και αυτοί μερτικό από τη μομφή στο τρίτο αυτοκρατορικό φιρμάνι. Ο σουλτάνος ρώτησε δημόσια τους γενίτσαρους πώς μπορούσαν να μένουν αδιάφοροι στην εξέ-

⁹² Γεώργιος Ζώρας, «Ο απαγχονισμός του Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε’ εις έκθεσιν του Ολλανδού επιτετραμμένου Κωνσταντινουπόλεως», *Παρουασός* (2η σειρά) 18 (1976), σ. 135.

⁹³ Φιρμάνι προς τον Ντεφτερντάρ, 31 Μαρτίου 1821, BOA/CD 6478. Για τη γαλλική μετάφραση του φιρμανιού, βλ. TNA/FO 78-98/16/1.

⁹⁴ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β’, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 51083. Για τη γαλλική μετάφραση του φιρμανιού, βλ. TNA/FO 78-98/16/3.

γερση του ηγέτη της Μολδαβίας (Μιχαήλ Σούτζος), «εκτός αν είχαν γίνει έκαφυλοι», και τους διέταξε να ετοιμάσουν στράτευμα 5.000 ανδρών για να σταλεί στη Μολδοβλαχία⁹⁵. Σε αυτές τις δημόσιες διακηρύξεις, η Υψηλή Πύλη –παίρνοντας αφορμή από τις δηλώσεις του Αλεξάνδρου Υψηλάντη για την «εύκολη και πλήρη εκμηδένιση των πιο βαρβάρων και απάνθρωπων απογόνων των [αρχαίων] Περσών»– τόνιζε την ύπαρξη μιας ελληνικής συνωμοσίας για την πλήρη κατάλυση της μουσουλμανικής θρησκείας, που προκαλούσε «στα μυαλά των Τούρκων τη μεγαλύτερη λύσσα και οργή»⁹⁶.

⁹⁵ Για τη γαλλική μετάφραση του φερμανιού, βλ. TNA/FO 78–98/16/2.

⁹⁶ Στράνγκφορντ προς τον Κάσλεριγ, 10 Απριλίου 1821, TNA/FO 78–98/16. Για την επίδραση της δήλωσης του Υψηλάντη στους Οθωμανούς, βλ. τα απομνημονεύματα του Βρετανού κατοίκου της Κωνσταντινούπολης Robert Walsh, *Residence at Constantinople; during a Period Including the Commencement, Progress, and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, Λονδίνο: F. Westley and A.H. Davis, 1836, σ. 304–305.

Υπηρέτης του Βελή πασά. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Εγκλήματα χάους: Η βία στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη

ΚΑΤΑ ΣΥΝΕΠΕΙΑ, ΠΟΛΥ ΣΥΝΤΟΜΑ ολόκληρος ο οθωμανικός κρατικός μηχανισμός, από τον μέγα βεζίρη μέχρι τον τελευταίο γραφιά στην Υψηλή Πύλη, καθώς και όλοι οι άρρενες μουσουλμάνοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης εξοπλίστηκαν. Στους γενίτσαρους δόθηκαν 2.500 τουφέκια από το αυτοκρατορικό οπλοστάσιο⁹⁷. Σύμφωνα με έναν Έλληνα αυτόπτη μάρτυρα, πολλοί κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης έσπευσαν στα παζάρια για να αγοράσουν όπλα⁹⁸. Οι αξιωματικοί υποχρέωσαν ακόμη και ηλικιωμένους, καθώς και νεαρά αγόρια να κουβαλούν όπλα. Ως συνέπεια αναφέρθηκαν περιστατικά με άνδρες να πέφτουν από τα άλογα, καθώς δεν ήταν συνηθισμένοι να ιππεύουν, και τραυματισμοί και θάνατοι από τυχαίους πυροβολισμούς μεταξύ μελών της ίδιας οικογένειας⁹⁹.

Πιο σοβαρό ήταν το γεγονός ότι οι δημόσιες διακηρύξεις που ξεσήκωναν τον μουσουλμανικό όχλο της Κωνσταντινούπολης και ο εξοπλισμός του οδήγησαν σε εκδηλώσεις βίας εναντίον μη μουσουλμάνων. Η μαζική επιστράτευση μουσουλμάνων πολιτών και η επίσημη ανοχή στην άσκηση τυφλής βίας εναντίον άοπλων μη

⁹⁷ Χατζή Σαλίχ πασάς, αναπληρωτής μέγας βεζίρης προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, ΒΟΑ/ΗΑΤ 52279· Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1095.

⁹⁸ «Χειρόγραφον του 1821 έτους», *Πανδώρα* 14 (1863), σ. 200.

⁹⁹ Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1088.

μουσουλμάνων δεν είχαν προηγούμενο στην οθωμανική ιστορία¹⁰⁰. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία αυτοί ήταν Έλληνες. Άλλες μη μουσουλμανικές οθωμανικές εθνότητες –συμπεριλαμβανομένων των Εβραίων– και Ευρωπαίοι υπήρξαν θύματα του εκτεταμένου κύματος βίας¹⁰¹. Το ελληνικό εμπόριο ανεστάλη τελείως και οι μη μουσουλμάνοι τέθηκαν στην ουσία υπό περιορισμό. Οι διπλωματικές εκθέσεις και οι αναφορές από αυτόπτες μάρτυρες περιγράφουν έναν εξοπλισμένο και έξαλλο πληθυσμό, που διέσχιζε τους δρόμους της Κωνσταντινούπολης και των προαστίων της, να ξεσπά ανεξέλεγκτα εναντίον άοπλων κατοίκων και να παρεκτρέπεται καθημερινά¹⁰².

Δεν διαθέτουμε επαρκή αξιόπιστα στοιχεία για την έκταση των συμβάντων που κατέκλυσαν την Κωνσταντινούπολη μετά την εξαγγελία των διαταγμάτων. Λίγα είναι τα ντοκουμέντα στα οθωμανικά αρχεία που σχετίζονται άμεσα με τα γεγονότα και αφορούν

¹⁰⁰ Στην ουσία, αυτά που έγιναν στην Κωνσταντινούπολη ήταν ένα πογκρόμ. Όμως, όπως ο χαρακτηρισμός των μαζικών σφαγών των μουσουλμάνων στον Μοριά ως εθνικά καθαρή συνεπάγεται τον κίνδυνο αναχρονισμού από την άποψη της ορολογίας, έτσι και ο όρος πογκρόμ ενέχει τον ίδιο κίνδυνο όταν αναφέρεται σε γεγονότα που θα χαρακτηρίζονταν με αυτόν τον τρόπο αν συνέβαιναν σήμερα. Με την ίδια λογική, το να αποκαλεί κανείς την ελληνική εξέγερση εναντίον των Εβραίων της Οδησσού τον Ιούλιο του 1821 ως το πρώτο αντιεβραϊκό πογκρόμ της σύγχρονης εποχής είναι επίσης αναχρονιστικό. Βλ. Robert Weinberg «The Pogrom of 1905 in Odessa: a Case Study», στο John Doyle Klier και Shlomo Lambroza (επιμ.), *Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*, Cambridge University Press, 2004, σ. 251· Aleksei I. Miller, *The Romanov Empire and Nationalism*, Βουδαπέστη: Central European University Press, 2008, σ. 135. Βλ. επίσης, Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 26 Ιουλίου 1821, TNA/FO 78–99/34: «Τη βραδιά της φυλάκισης του Πατριάρχη (Γρηγορίου του Ε΄) διεπράχθησαν οι πιο βίαιες και αιματηρές ακρότητες από τους Έλληνες της Οδησσού εναντίον των Εβραίων. Πολλοί από αυτούς σκοτώθηκαν. Τα σπίτια τους λεηλατήθηκαν και οι συναγωγές τους καταστράφηκαν μαζί με τα βιβλία με τους νόμους τους. Φαίνεται λοιπόν ότι οι Έλληνες δεν ήταν διατεθειμένοι να αναγνωρίσουν σε άλλους την ανοχή σε θρησκευτικά ζητήματα την οποία διεκδικούσαν για τους ίδιους».

¹⁰¹ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Απριλίου 1821, TNA/FO 78–98/16·5/503· Walsh, *ό.π.*, τ. 1, σ. 306, 309–311.

¹⁰² Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Απριλίου 1821, TNA/FO 78–98/16· Walsh, *ό.π.*, τ. 1, σ.305.

τα παράπονα των πρεσβειών και τις απαντήσεις σε αυτές τις επιστολές, καθώς και διάφορα αυτοκρατορικά διατάγματα για την αποκατάσταση της δημόσιας τάξης. Ο Ρόμπερτ Γουόλς, εφημέριος της βρετανικής πρεσβείας, παρέχει την πιο λεπτομερή περιγραφή για το τι συνέβη στην Κωνσταντινούπολη εκείνη την περίοδο. Παρά το έντονα ρομαντικό ύφος της αφήγησης, αρκετά λάθη που αφορούν γεγονότα και την απουσία ημερομηνιών, το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών που ο Γουόλς παρέχει στα απομνημονεύματά του επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές. Οι περιγραφές από Έλληνες αυτόπτες μάρτυρες για τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης περιστρέφονται γύρω από τις εκτελέσεις του πατριάρχη, κληρικών και διάσημων Φαναριωτών και βλέπουν τη δράση του πλήθους ως μια επέκταση αυτής της διαδικασίας¹⁰³. Οι Σανιζάντε και Τζεβντέτ έγραψαν επίσης για τα γεγονότα, κατηγορώντας ανεπιφύλακτα την άσκηση τυφλής βίας εναντίον των μη μουσουλμάνων, ωστόσο διαφοροποιούν την «τιμωρία» της ελληνικής ηγεσίας από τα γεγονότα βίας, τα οποία αφηγούνται ως ξεχωριστό σύνολο γεγονότων¹⁰⁴.

Τα βρετανικά διπλωματικά έγγραφα δεν προσφέρουν πολλές λεπτομέρειες για τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης. Παρ' όλα αυτά μας επιτρέπουν να διακρίνουμε τέσσερα κύματα βίας μεταξύ Απριλίου και Δεκεμβρίου 1821. Το πρώτο κύμα ακολούθησε τις δημόσιες διακηρύξεις της 31ης Μαρτίου και έληξε όταν ο Μπεντερλή Αλή πασάς έγινε μέγας βεζίρης στις 21 Απριλίου. Το δεύτερο κύμα άρχισε όταν ο Χατζή Σαλίχ πασάς κατέλαβε τα γραφεία του μεγάλου βεζίρη στις 30 Απριλίου και φαίνεται να καταλάγιασε σε δύο εβδομάδες¹⁰⁵. Το τρίτο κύμα εξαπολύθηκε κατά

¹⁰³ Για μια βιβλιογραφία των ελληνικών έργων για τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης, βλ. Κώστας Λάμπας, «Πατριαρχική Σύνοδος 'Περί Καθαρώσεως των Φιλοσοφικών Μαθημάτων' τον Μάρτιο του 1821», *Μνήμων* 11 (1987), σ. 123.

¹⁰⁴ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1107, 1139–1140· Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, β' έκδ., Istanbul: Αυτοκρατορικό Τυπογραφείο, 1891, τ. 11, σ. 229.

¹⁰⁵ Στράγγαφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Μαΐου 1821, TNA/FO 78–98/30.

τη διάρκεια των εορτασμών του Ραμαζανιού τις πρώτες μέρες του Ιουλίου και έληξε γρήγορα χάρη στην ταχεία επέμβαση του Βρετανού πρέσβη¹⁰⁶. Το τέταρτο και τελευταίο κύμα άρχισε στα μέσα Νοεμβρίου, μετά τις ειδήσεις για τη σφαγή μουσουλμάνων στην Τρίπολη, και έληξε μετά τα επίμονα διαβήματα του Βρετανού πρέσβη στην Υψηλή Πύλη¹⁰⁷.

Σύμφωνα με τα μόνα συγκεκριμένα στοιχεία που αφορούν την έκταση των καταστροφών, περί το τέλος του τρίτου κύματος, από τις 76 εκκλησίες και παρεκκλήσια στην Κωνσταντινούπολη και στις γειτονίες της, μία καταστράφηκε τελείως¹⁰⁸ και δεκατρείς λεηλατήθηκαν¹⁰⁹. Ο Απόστολος Βακαλόπουλος ισχυρίζεται ότι «[ο αριθμός] των θυμάτων στην Κωνσταντινούπολη υπολογίζεται σε δέκα χιλιάδες», χωρίς όμως υποσημειώσεις που να στηρίζουν τον ισχυρισμό του¹¹⁰. Η χρήση από τον Βακαλόπουλο της παθητικής φωνής στο ρήμα «υπολογίζεται» μπορεί να προσδίδει εγκυρότητα στο κείμενο, όμως οι υπάρχουσες πηγές δεν επιτρέπουν να υπολογίσει κανείς τον αριθμό των νεκρών.

¹⁰⁶ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Ιουλίου 1821, TNA/FO 78–99/24.

¹⁰⁷ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 26 Νοεμβρίου 1821, TNA/FO 78–102/16.

¹⁰⁸ Κατά τον Walsh η εκκλησία αυτή ήταν η μονή της Ζωοδόχου Πηγής στο Μπαλουκλί (Balıklı). Βλ. Walsh, *ό.π.*, σ. 323.

¹⁰⁹ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 30 Ιουλίου 1821, TNA/FO 78–99/36.

¹¹⁰ Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1980, τ. 5, σ. 509.

Ποιοι ήταν οι μπεντεβήδες;

ΠΑΡ' ΟΤΙ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ στοιχεία που να καταδεικνύουν την ανάμιξη της Υψηλής Πύλης στην οργάνωση των γεγονότων βίας, φαίνεται ότι οι μουσουλμάνοι –τόσο οι γενίτσαροι όσο και οι πολίτες– ερμήνευσαν την αδράνεια του κράτους στην καταστολή των ταραχών ως άδεια να διαπράττουν φόνους. Μελετώντας αυτά τα γεγονότα, μπορεί κανείς να διαπιστώσει μια περίπλοκη σχέση μεταξύ του κράτους και των γενίτσαρων. Σε αρκετές περιπτώσεις οι ένοπλες δυνάμεις που βρίσκονταν απευθείας υπό τις διαταγές υψηλόβαθμων κρατικών αξιωματούχων κατέστειλαν τα πλήθη, ενώ σε άλλες «η γενική αναταραχή ήταν τόσο μεγάλη και τόσο ανεξέλεγκτη ώστε ... φοβήθηκαν να εναντιωθούν, σε κάποιες άλλες δε συμμετείχαν και οι ίδιοι»¹¹¹. Μαρτυρίες από αυτόπτες μάρτυρες, Οθωμανοί ιστοριογράφοι και βρετανικά έγγραφα συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι τα γεγονότα ήταν ως έναν βαθμό αυθόρμητα. Ωστόσο, τόσο ο Ρώσος όσο και ο Βρετανός πρέσβης ήταν βέβαιοι για την ικανότητα της Υψηλής Πύλης να αποκαταστήσει τη δημόσια τάξη όποτε επιθυμούσε να το πράξει. Για τον Στρογκάνωφ πίσω από τα γεγονότα βρισκόταν η Υψηλή Πύλη και αυτή ήταν αναμφίβολα «ο πραγματικός προβοκάτορας»¹¹². Από την άλλη πλευρά ο Στράνγκφορντ, που αυτοχαρακτηριζόταν «εγώ, ο

¹¹¹ Walsh, *ό.π.*, τ. 1, σ. 305.

¹¹² Στρογκάνωφ προς τον Νέσελρόουντ, 9 Ιουνίου 1821, VPR 12/63.

κατ' εξοχήν Τούρκος»¹¹³, ήταν πάντοτε προσεκτικός όταν αναφερόταν στον ρόλο της Υψηλής Πύλης. Χρησιμοποίησε περίπλοκη γλωσσική διατύπωση με τριπλή άρνηση μετά το πρώτο κύμα των συμβάντων: «Υπήρχε ένα πλήθος από λόγους για να αντιληφθεί κανείς ότι αυτές οι ακρότητες δεν είχαν διαπραχθεί χωρίς την άδεια της κυβέρνησης»¹¹⁴. Περί το τέλος Ιουνίου, όμως, όταν κορυφώθηκε η ένταση μεταξύ της ρωσικής και της οθωμανικής αυλής και ενώ όλοι στην Κωνσταντινούπολη περίμεναν πόλεμο, ο Στράνγκφορντ έστειλε ένα καθαρό μήνυμα στο Λονδίνο για να αποτρέψει τον πόλεμο. Σημείωνε ότι κατά τους τρεις τελευταίους μήνες «τα εξιμμένα και ερεθισμένα» αισθήματα των Οθωμανών «ήταν ως έναν βαθμό υπό τον έλεγχο και την καθοδήγηση της κυβέρνησης» και ότι σε περίπτωση ρωσικού πολέμου ο ίδιος δεν μπορούσε παρά να «φοβάται τα αποτελέσματά τους, όταν τέτοια αισθήματα θα καλλιεργούνται από την ίδια την κυβέρνηση και όταν όσα υπαγορεύουν η λύσσα και ο φανατισμός θα ενισχυθούν από ένα αίσθημα εθνικής απελπισίας»¹¹⁵. Όταν η πιθανότητα πολέμου μειώθηκε στα τέλη Αυγούστου, ο Στράνγκφορντ –που εξακολουθούσε να ανησυχεί για την αβεβαιότητα που χαρακτήριζε την πολιτική της κυβέρνησής του για το Ελληνικό Ζήτημα– έστειλε άλλο ένα μήνυμα στο Φόρεϊν Όφισ. Αν και η Υψηλή Πύλη έλαβε το «πρόχειρο και απερίσκεπτο μέτρο του εξοπλισμού όλων των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης», οι δράστες ήταν «ο έκνομος και λυσσαλέος όχλος». Ούτε οι πρέσβεις των ευρωπαϊκών χωρών ούτε ο ίδιος «απέδωσαν ποτέ [τα γεγονότα] σε πράξη της κυβέρνησης ή σε οτιδήποτε άλλο εκτός από την απόλυτη αποδιοργάνωση στην οποία είχε περιπέσει η Κωνσταντινούπολη»¹¹⁶.

¹¹³ Josceline Bagot (επιμ.). *George Canning and His Friends, Containing hitherto Unpublished Letters, Jeux d'esprit, etc.*, Νέα Υόρκη: E.P. Dutton and Company, 1909, σ. 330.

¹¹⁴ Στράνγκφορντ προς τον Κάσλεριγ, 10 Μαΐου 1821, TNA/FO 78–98/30.

¹¹⁵ Στράνγκφορντ προς τον Κάσλεριγ, 25 Ιουλίου 1821, TNA/FO 78–99/30.

¹¹⁶ Στράνγκφορντ προς τον Κάσλεριγ, 16 Αυγούστου 1821, TNA/FO 78–100/12.

Είναι μάλλον άσκοπο να προσπαθεί κανείς να θεμελιώσει αιτιώδη σχέση αφενός μεταξύ των γεγονότων βίας και αφετέρου των κινήτρων, καθώς και της κοινωνικής σύνθεσης των δραστών που την ασκούσαν και των συνωμοτών που κρύβονταν πίσω τους – αν υπήρχαν. Η μαζική βία συνδέεται βεβαίως με την πολιτική της Υψηλής Πύλης να αναθέσει στους μουσουλμάνους την ιερή αποστολή της προστασίας της θρησκείας και του κράτους τους με τη δύναμη των όπλων, καθώς και με τις ευρύτατα διαδεδομένες φήμες ότι ο Υψηλάντης αναμενόταν να προελάσει στην Κωνσταντινούπολη με ρωσική υποστήριξη¹¹⁷. Ωστόσο, όχι μόνον είναι αδύνατον να εξετάσει κανείς όλα τα υποτιθέμενα αίτια των συμβάντων χώρια από τις δηλώσεις που περιέχονται κατά την αφήγησή τους, αλλά υπάρχουν και πολυάριθμες εξαιρέσεις που εμποδίζουν τη διατύπωση θεωρίας για τα αίτια των γεγονότων βίας εκείνη την περίοδο¹¹⁸. Επομένως προτίθεται κυρίως να εξετάσω εν συντομία τι έχει αναφερθεί για τους δράστες και τα κίνητρά τους, καθώς και διάφορα στοιχεία που απομακρύνονται από την «αναμενόμενη αφήγηση» παρά να προβληματιστώ για τα αίτια της βίας.

Ο Γουόλς περιγράφει ότι οι μουσουλμάνοι που εξοπλίστηκαν ανταποκρινόμενοι στην έκκληση της Υψηλής Πύλης ήταν «περισσότεροι από 100.000 απέλπιδες τύποι»¹¹⁹. Συμμετείχαν όμως όλοι αυτοί στις οχλοκρατικές ενέργειες; Ενώ στις μη οθωμανικές πηγές κάθε «Τούρκος» είναι από τη φύση του οπαδός της βίας, σύμφωνα με την Υψηλή Πύλη και τους Οθωμανούς ιστοριογράφους, οι δράστες ήταν γενίτσαροι, *γιαμάκ* (βοηθητικά στρατεύματα εντεταλμένα να προστατεύουν τον Βόσπορο), ρεζίλιδες, αληταρία, ομάδες από παλιόπαιδα και ασυνείδητους νεαρούς πάνω στους οποίους το

¹¹⁷ Walsh, *ό.π.*, τ. 1, σ. 300.

¹¹⁸ Paul R. Brass, «Introduction», στο Paul R. Brass (επιμ.), *Riots and Pogroms*, Νέα Υόρκη: New York University Press, 1996, σ. 2.

¹¹⁹ Walsh, *ό.π.*, τ. 1, σ. 305.

κράτος δεν μπορούσε να ασκήσει παρά ελάχιστο έλεγχο¹²⁰. Δύο μόνον είναι οι δράστες που μπορούν να ταυτοποιηθούν μέσα από τα έγγραφα: Ο Μεμής εφέντης, ιμάμης του τζαμιού Κουρσουνλού Μάχξεν στο Καρακιοϊ (Γαλατά) και ένας ανώνυμος *σεῖνιτ* (*seyyid*, απόγονος του Προφήτη Μωάμεθ). Τα προφίλ αυτών των ανδρών, που είχαν προφανώς ισχυρά θρησκευτικά κίνητρα, ταιριάζουν με αυτούς που ο Πολ Μπρας αποκαλεί «ειδικούς». Οι ειδικοί είναι δημόσια πρόσωπα, των οποίων οι δραστηριότητες απαιτούνται «για να επεκταθεί μια εξέγερση πέρα από το αρχικό επεισόδιο που την προκάλεσε». Έσπερναν επίτηδες «φήμες και χυδαία προπαγάνδα εναντίον μιας συγκεκριμένης ομάδας ή στο πλαίσιο αυτού που οι ίδιοι θεωρούσαν ως τη νόμιμη και έντιμη άσκηση του επαγγέλματος τους»¹²¹.

Αναφέρεται ότι ο *σεῖνιτ* ταράχθηκε ιδιαίτερα βλέποντας έναν έφιππο Βρετανό έμπορο και τον τραυμάτισε σοβαρά¹²². Η Υψηλή Πύλη είχε πρόσφατα εκδώσει ένα φιρμάνι που υποδείκνυε στους ραγιαδες τη θέση τους, επιβάλλοντάς τους τους μέχρι τότε πολύ χαλαρά εφαρμοζόμενους κανόνες της Σαρία για τους μη μουσουλμάνους, όπως ήταν η απαγόρευση να ιππεύουν άλογα και η τήρηση συγκεκριμένου κώδικα ενδυμασίας. Είναι πιθανόν ο *σεῖνιτ*, ως απόγονος του Προφήτη, να αισθάνθηκε μεγαλύτερη ευθύνη να βαρύνει τους ώμους του για την εφαρμογή της Σαρία. Δυστυχώς για τον ίδιο, το πρόσωπο που τραυμάτισε ήταν Βρετανός υπήκοος, του οποίου ο πρέσβης ήταν πολύτιμο κεφάλαιο για την οθωμανική εξωτερική πολιτική. Όταν ο Στράνγκφορντ ζήτησε να του επιβληθεί παραδειγματική τιμωρία με μια σειρά δημόσιων ραβδισμών, ο Οθωμανός υπουργός Εξωτερικών «κέτευσε στ' αλήθεια» τον Στράνγκφορντ να μην επιμείνει, αλλά να συναινέσει στον μη δημόσιο στραγγαλισμό του δράστη, καθώς,

¹²⁰ Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1139–1140· Cevdet, *ό.π.*, τ. 11, σ. 229.

¹²¹ Brass, *ό.π.*, σ. 12–13.

¹²² Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριτζ, 16 Αυγούστου 1821, TNA/FO 78–100/12.

όντας *σεῖγιντ*, δεν επιτρεπόταν να εκτεθεί στον εξευτελισμό μιας δημόσιας τιμωρίας. Τελικά ο *σεῖγιντ* γλίτωσε το κεφάλι του, αλλά ύστερα από επιμονή του Στράνγκφορντ υπέστη ραβδισμούς μπροστά σε «μέγα πλήθος θεατών»¹²³.

Ο Μεμής εφέντης εξάλλου είχε ήδη έρθει σε σύγκρουση με έναν Ρώσο έμπορο ονόματι Μάβρο για μια επιχειρηματική αντιδικία. Κατά τη διάρκεια των επεισοδίων, ερέθισε τον όχλο εναντίον του Μάβρο, κατηγορώντας τον ότι μετέφερε όπλα στους επαναστάτες και ισχυριζόμενος ότι το κράτος του οποίου ήταν υπήκοος ο Μάβρο, δηλαδή η Ρωσία, ήταν έτοιμο να κηρύξει πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹²⁴. Ο σουλτάνος βρήκε τα επίμονα αιτήματα του Στρογκάνωφ για τιμωρία του Μεμής εφέντη «δύσπεπτα»¹²⁵. Οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να φανεί ότι ήταν υπέρ της Ρωσίας ή Ρώσων υπηκόων θα έθιγε τις προοπτικές επαναφοράς των αξιών του *μπεντεβέγιετ*. Κατά τον σουλτάνο, ακόμη και το αίτημα του Στρογκάνωφ για δημόσια ακρόαση ήταν κόλπο για να αποδυναμωθεί η ενότητα των μουσουλμάνων. Κάθε μουσουλμάνος θα ερμήνευε την επίσκεψη του Ρώσου πρέσβη στην Υψηλή Πύλη κατά διαφορετικό τρόπο και θα διαφωνούσε¹²⁶.

Οι βασικοί δράστες των γεγονότων ήταν οι γενίτσαροι και οι μονάδες υποστήριξης *γιαμάκ*, των οποίων η υπακοή στην κρατική εξουσία εξαρτιόταν από μύριες όσες κοινωνικοπολιτικές, ιδεολογικές και οικονομικές μεταβλητές και η οποία ήταν ιδιαίτερα ασταθής την περίοδο εκείνη. Τα δύο αυτά στρατιωτικά σώματα έθεσαν

¹²³ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 18 Αυγούστου 1821, TNA/FO 78–100/16.

¹²⁴ Στρογκάνωφ προς την Υψηλή Πύλη, 12 Απριλίου 1821, BOA/HAT 42399–C· Στρογκάνωφ προς τον Νέσελρόουντ, 9 Ιουνίου 1821, VPR 12/63· Χατζή Σαλίχ πασάς (αναπληρωτής μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 45387· Στρογκάνωφ προς τον Νέσελρόουντ, 22 Απριλίου 1821, VPR 12/42.

¹²⁵ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 42222.

¹²⁶ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 45387.

Οθωμανικό τεφτέρι. ΤΑΡΥ ve KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ - İSTANBUL

υπό τον έλεγχό τους την Κωνσταντινούπολη κατά τους πρώτους δύο μήνες της Ελληνικής Επανάστασης¹²⁷. Σύμφωνα με τις πηγές, οι μόνοι υποκινητές του δευτέρου κύματος βίας ήταν οι *γιαμάκ*¹²⁸. Η συνωμοσία τους να σφαγιάσουν τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης αποτράπηκε από τη λήψη καλομελετημένων μέτρων ασφαλείας από τον Μπεντερλή Αλή πασά την πρώτη μέρα που ανέλαβε την εξουσία¹²⁹. Μετά την πτώση του Μπεντερλή, αυτοί τέθηκαν επικεφαλής νεαρών αστών μπράβων, επιτέθηκαν εναντίον διαφόρων μη μουσουλμανικών γειτονιών και σύλησαν την εκκλησία της Παναγίας Σούδας του Εγρίκαπου. Για να τεθούν υπό έλεγχο οι *γιαμάκ*, δημιουργήθηκε ένα στρατόπεδο στην κοιλάδα του Βαθυρρύακα μέχρι που διασκορπίστηκαν τελικά από τις δυνάμεις του αγά των γενίτσαρων¹³⁰.

Οι γενίτσαροι δεν ήταν απλώς επικεφαλής των οχλοκρατικών εκδηλώσεων, αλλά μεταξύ των ετών 1821 και 1826 ζήτησαν τουλάχιστον δύο φορές να τους επιτραπεί η γενική σφαγή των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Η πρώτη φορά ήταν τον Δεκέμβριο του 1821, όταν κορυφώθηκε η ένταση μεταξύ της Υψηλής Πύλης και της ρωσικής κυβέρνησης, η οποία ζητούσε να απομακρυνθούν τα οθωμανικά στρατεύματα από τη Μολδοβλαχία. Οι γενίτσαροι διατάχθηκαν να ετομαστούν για υπηρεσία. Οι διοικητές τους απάντησαν ότι ήταν έτοιμοι να προελάσουν, αλλά δεν θα άφηναν ποτέ τους Έλληνες να κατέχουν την Κωνσταντινούπολη. Ζήτησαν τη θανάτωση ή την εκτόπιση στη Μικρά Ασία κάθε Έλληνα της Κωνσταντινούπολης πριν προχωρήσουν εναντίον των Ρώσων. Σύμφωνα με πληροφορίες που συνέλεξε ο Στράνγκφορντ, το θέμα ήταν στα χέρια ενός Τυνήσιου ναυάρχου «ο οποίος δεν

¹²⁷ Walsh, *ό.π.*, τ. 1, σ. 331.

¹²⁸ Στο *ίδιο*, τ. 1, σ. 364.

¹²⁹ Ζώρας, *ό.π.*, σ. 135.

¹³⁰ Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1139–1140· Cevdet, *ό.π.*, τ. 11, σ. 229· Walsh, *ό.π.*, τ. 1, σ. 364.

έκρυβε το σχέδιό του και επαινούσε δημόσια τη σωφροσύνη και την προνοητικότητα των γενίτσαρων¹³¹. Δυστυχώς οι πηγές δεν αποκαλύπτουν την ταυτότητα αυτού του Τυνήσιου ναυάρχου και δεν παρέχουν περαιτέρω πληροφορίες για την τύχη του αιτήματος των γενίτσαρων.

Το δεύτερο αίτημα για γενικευμένη σφαγή των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη έλαβε χώρα τους τελευταίους μήνες του 1822. Τα νέα από το Συνέδριο της Βερόνας (20 Οκτωβρίου – 14 Δεκεμβρίου 1822) είχαν φτάσει στην πόλη και οργίαζαν οι φήμες ότι ο πάπας είχε συσπειρώσει τα φράγκικα κράτη σε μια συνωμοσία εναντίον των Οθωμανών. Οι γενίτσαροι, που ήταν κυρίως μαγαζάτορες και βιοτέχνες ή είχαν σχέση με αυτά τα στρώματα, μίλησαν ανοιχτά για τις ανησυχίες τους για τα θέματα της ασφάλειας, έως ότου, τους τελευταίους μήνες του 1822, οι κατώτεροι αξιωματικοί των γενίτσαρων (*usta* – ουστάδες) ζήτησαν από τον σουλτάνο τη σφαγή των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη: «Έχουμε τις ιδιοκτησίες μας, τη ζωή μας και τα παιδιά μας στην πρωτεύουσα. Ακόμη σημαντικότερο, έχουμε τη θρησκεία, το κράτος και τον σουλτάνο μας ... Δεν νιώθουμε ασφαλείς με αυτούς τους άπιστους. Απαιτούμε μια σαφή απάντηση κατά πόσον το κράτος θα τους εκτοπίσει από την Κωνσταντινούπολη ή θα τους περάσει από το σπαθί με τα δικά του μέσα ή θα διατάξει εμάς [να προβούμε στη σφαγή]»¹³².

Δεν υπάρχουν πληροφορίες που να επιβεβαιώνουν ότι η πρόταση των γενίτσαρων για τη σφαγή των Ελλήνων είχε κάποιο άλλο κίνητρο, όπως για παράδειγμα να παγιδεύσουν την Υψηλή Πύλη ώστε να μην στείλει στρατεύματα ή να χρησιμοποιήσουν την απειλή του μακελειού ως μοχλό πίεσης για να επιβάλουν άλλες αξιώσεις τους. Πάντως, το θέμα της ασφάλειας, όπως προκύπτει

¹³¹ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Δεκεμβρίου 1821, TNA/FO 78–102/23.

¹³² Μεχμέτ Σαΐντ Γκαλίπ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 17078.

μέσα από το αίτημα των ουστάδων, είναι δηλωτικό από μόνο του και μπορεί να αναγνωστεί ως αμφισβήτηση της νομιμότητας του κράτους. Τι νόημα έχει ένα κράτος που αδυνατεί να επιτελέσει την πλέον ουσιαστική λειτουργία του, να παρέχει δηλαδή ασφάλεια στους υπηκόους του; Σε κάθε περίπτωση, ο σουλτάνος φρόντισε με τρόπο να καθυστερήσει να απαντήσει στο αίτημα των ουστάδων, ζητώντας τη νομική γνωμοδότηση του σείχουλισλάμη: «Είναι φανερό ότι δεν μπορούμε να είμαστε ασφαλείς από κανένα μέλος του ελληνικού έθνους. Το κράτος μας είναι κράτος του [Προφήτη] Μωάμεθ και ο λαός με υπακούει ως αυτοκράτορα επειδή είμαι ο μιάμης των μουσουλμάνων. Δεν μπορώ να διατάξω σφαγή των ραγιαδών χωρίς τη γνώμη της Σαρία. Εκδώστε λοιπόν μια γνωμοδότηση. Αν το βιβλίο του Θεού το εγκρίνει, θα συγκροτήσω τη δύναμη που είναι αναγκαία σύμφωνα με τη διαταγή του Θεού, της Σαρία του Προφήτη»¹³³. Θα ήταν ίσως άδικο να περιμένει κανείς ένας μονάρχης των αρχών του 19ου αιώνα, ο οποίος μάλιστα βρισκόταν σε δυσχερέστατη θέση, να έχει ευαισθησίες που υποτίθεται ότι δείχνουν μονάρχες του 21ου αιώνα. Παρ' όλα αυτά, τα αρχεία του Μαχμούτ Β' καταδεικνύουν ότι δεν τον απασχολούσε η ανθρωπιστική διάσταση των σφαγών. Το αυτοκρατορικό διάταγμα που προαναφέρθηκε είναι σημαντικό διότι αποκαλύπτει αφενός ότι το κράτος προσπαθούσε να μονοπωλήσει τη χρήση βίας και αφετέρου ότι ο ισχυρισμός του σουλτάνου για το θείο δικαίωμα της εξουσίας του παραμένει σε ισχύ, τουλάχιστον κατά τη δική του άποψη. Το πιθανότερο είναι ότι, από την εμπειρία που είχε αποκομίσει από την υπόθεση της Χίου για τις πιθανές επιπτώσεις που θα είχε μια σφαγή Ελλήνων, δεν ήθελε να διακινδυνεύσει μια περαιτέρω αποξένωσή του από τα ευρωπαϊκά κράτη κατά τη διάρκεια της κρίσιμης αυτής περιόδου, όταν η ευρωπαϊκή πολιτική για την ελληνική υπόθεση βρισκόταν ακόμη υπό διαμόρφωση.

¹³³ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 17078.

Έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης, οι τοπικοί διοικητές είχαν μόνο κατ' όνομα εξουσία στους γενίτσαρους, οι οποίοι δρούσαν αρκετά ανεξάρτητα και επέβαλαν αυτοβούλως ποινές. Στις 29 Απριλίου 1821 οι γενίτσαροι αποκεφάλισαν 23 πλούσιους και αξιοσέβαστους Έλληνες εμπόρους στην Αδριανούπολη, όχι κατόπιν διαταγής από την Κωνσταντινούπολη, αλλά γιατί έτσι τους άρεσε. Ο καδής (δικαστής) της Αδριανούπολης, Χάτζεζάντε Μεχμέτ Άριφ εφέντης, προσπάθησε μάταια και με κίνδυνο της ζωής του να σταματήσει αυτή την πράξη¹³⁴. Τον Αύγουστο οι γενίτσαροι εκτέλεσαν τέσσερις από τους Έλληνες προκρίτους στην Καισάρεια, βρίσκονταν δε σε κατάσταση πλήρους ανυπακοής. Ένα φριμάνι εκδόθηκε και μεταφέρθηκε από έναν ανώτερο αξιωματικό για την τιμωρία των γενίτσαρων και την προστασία των ραγιάδων¹³⁵.

Υπάρχουν άφθονα και πιο λεπτομερή στοιχεία σχετικά με τη βία στη Σμύρνη, όπου τα γεγονότα πήραν τη μορφή καθαρά γενίτσαρικών εξεγέρσεων και συνεχίστηκαν σποραδικά για εννέα μήνες. Βρετανικές και ρωσικές προξενικές εκθέσεις απέδωσαν τις ταραχές κυρίως σε γενίτσλους και «μουσουλμάνους των κατώτερων τάξεων». Οι μουσουλμάνοι Καντιώτες (γεννημένοι στο Ηράκλειο Κρήτης), οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν εγκατασταθεί από καιρό στη Σμύρνη ως χασάπηδες και αχθοφόροι, ήταν εξίσου ενεργοί όπως και οι γενίτσαροι όταν ερχόταν η ώρα για οχλοκρατική δράση¹³⁶. Η τοπική αυτοδιοίκηση χρησιμοποιούσε απερίσκεπτα αλήτες Καντιώτες για να ενισχύσει την ασφάλεια ύστερα από το φριμάνι για το *μπεντεβίγιετ*: επρόκειτο για λάθος που για να

¹³⁴ Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1142· Στράνγκφορντ προς τον Κάσλεριγ, 10 Μαΐου 1821, TNA/FO 78–98/30.

¹³⁵ Στράνγκφορντ προς τον Κάσλεριγ, 10 Σεπτεμβρίου 1821, TNA/FO 78–101/8.

¹³⁶ Charles Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, Λονδίνο: Saunders and Otley, 1829, τ. 1, σ. 33.

διορθωθεί απαιτήθηκαν εργώδεις προσπάθειες¹³⁷. Σύμφωνα με τις αναφορές των βρετανικών προξενικών αρχών, μια γενική σφαγή του ελληνικού πληθυσμού στη Σμύρνη είχε σχεδιαστεί τουλάχιστον τρεις φορές (για τις 3 Ιουνίου, 15 Ιουνίου και 20 Νοεμβρίου του 1821) και αποσοβήθηκε μόνο χάρη στην αποφασιστική στάση του διοικητή της Σμύρνης Χασάν πασά.

Τη νύχτα της 3ης Ιουνίου δεκαπέντε Έλληνες σκοτώθηκαν στη Σμύρνη και εβδομήντα κοντά στην πόλη. Η σύλληψη του Έλληνα επισκόπου στις 8 Ιουνίου προκάλεσε μεγάλη ταραχή στην πόλη. Όταν τα μαγαζιά και τα σπίτια μερικών φυγάδων σφραγίστηκαν, η σύγχυση μεγάλωσε στις τάξεις των Ελλήνων, οι οποίοι έσπευδαν να επιβιβαστούν σε πλοία, φοβούμενοι ότι την επομένη εβδομάδα θα επιχειρούνταν και πάλι γενική σφαγή. Στις 15 Ιουνίου, όταν έφθασε η είδηση για την καταστροφή ενός μεγάλου οθωμανικού πολεμικού πλοίου, την ακτή κατέλαβαν γενίτσαροι και όχλος οπλισμένος με τουφέκια. Αυτοί πυροβολούσαν τους Έλληνες στα τυφλά και σκότωσαν τουλάχιστον 160. Την επόμενη ημέρα οι τοπικές αρχές επέτρεψαν σε ένα μεγάλο πλοίο με ρωσική σημαία και 150 επιβάτες να εγκαταλείψει το λιμάνι. Αρχισαν τότε να διαδίδονται φήμες ότι το πλοίο ήταν στην πραγματικότητα ελληνικό και ότι μετέφερε πυρομαχικά και τρόφιμα για τους επαναστάτες, μαζί με μεγάλο αριθμό ελληνικών οικογενειών που έφευγαν για να σώσουν τη ζωή τους. Ο όχλος ήθελε να παρεμποδίσει την αναχώρηση του πλοίου και, όταν αυτό δεν του επιτράπηκε, η οργή του πλήθους κορυφώθηκε. Ο κόσμος, ιδιαίτερα εξοργισμένος από την υποψία ότι οι Έλληνες πήραν άδεια να αποπλεύσουν ύστερα από δωροδοκία και με τους γενίτσαρους να τον ξεσηκώνει, περικύκλωσε και επιτέθηκε στο τοπικό συμβούλιο και εκτέλεσε τον επικεφαλής των

¹³⁷ Richard Clogg, «Smyrna in 1821: Documents from the Levant Company Archives in the Public Record Office», *Μικρασιατικά Χρονικά* 15 (1972), σ. 314.

τοπικών προυχόντων, τον κάδη, τον βοηθό του και τον τελώνη¹³⁸. Σύμφωνα με την αναφορά του Ρώσου γενικού προξένου οι απώλειες των Τούρκων ήταν πενήντα¹³⁹. Αυτά τα συμβάντα ακολούθησε μια άλλη επίθεση εναντίον μη μουσουλμάνων που οδήγησε τον σουλτάνο στην απελπισία: «Αυτή τη φορά η συμπεριφορά των μουσουλμάνων είναι αισχρότερη από την εξέγερση των ραγιάδων ... Αν τα πράγματα συνεχιστούν έτσι, οι άπιστοι θα πετύχουν τον σκοπό τους. Διότι οι άνθρωποι δεν διέπονται πλέον από αληθινό ζήλο στο θέμα της πίστης»¹⁴⁰. Οι γενίτσαροι και ο όχλος δεν παράκουσαν απλώς τις διαταγές του, με τις οποίες απαγόρευε την καταδίωξη των αθώων ραγιάδων, αλλά σκότωσαν και άλλους μουσουλμάνους ζημιώνοντας τη «συμμαχία των καρδιών».

Τα οθωμανικά έγγραφα αποκαλούν τους δράστες των επεισοδίων της Σμύρνης συμμορίτες ή αλήτες και αποκαλύπτουν τις ταυτότητες δύο εξ αυτών, του Λατίφ του Καλαϊτζή και του Νούμαν του Νέγρου, οι οποίοι συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν ως δολοφόνοι. Διάφοροι Καντιώτες που σκότωσαν Έλληνες έφυγαν από την πόλη φοβούμενοι τιμωρία¹⁴¹. Οι υπόλοιποι Καντιώτες τα-ραξίες αντιμετωπίστηκαν ύστερα από μια άλλη οχλοκρατική εκδήλωση το φθινόπωρο. Όταν ο διοικητής της Σμύρνης εκτέλεσε έναν Καντιώτη για τη δολοφονία ενός Έλληνα, το 27ο και το 31ο τάγμα των γενίτσαρων στασίασαν και επιτέθηκαν κατά της κατοικίας του πασά τη 17η Οκτωβρίου. Κατά τις συμπλοκές πολλοί

¹³⁸ Χατζή Σαλίχ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 16704· Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεργκ, 25 Ιουνίου 1821, TNA/FO 78-99/12· Χατζή Σαλίχ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 18137.

¹³⁹ Theophilus Prousis, «Smyrna 1821: a Russian View», *Modern Greek Studies Year Book* 7 (1991), σ. 156.

¹⁴⁰ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία BOA/HAT 16704.

¹⁴¹ Αχμέτ Ναζίφ (βοηθός του κάδη της Σμύρνης) προς την Υψηλή Πύλη, 24 Αυγούστου 1821, BOA/HAT 35583-A.

έχασαν τη ζωή τους και από τις δύο πλευρές¹⁴². Τελικά, ο διοικητής κατόρθωσε να επιβιάσει 120 Καντιώτες σε ένα γαλλικό πλοίο και να τους στείλει πίσω στην Κρήτη¹⁴³, όπου αυτοί προκάλεσαν νέες ταραχές¹⁴⁴. Ο σουλτάνος ενέκρινε αυτό το μέτρο και διατύπωσε την άποψη ότι «οι Καντιώτες καλά θα έκαναν να πολεμήσουν εναντίον των ραγιάδων που είχαν εξεγερθεί στο νησί τους»¹⁴⁵. Με την εκτόπιση των Καντιωτών δεν τερματίστηκαν αμέσως τα γεγονότα βίας. Μετά τη δολοφονία δύο μουσουλμάνων από κάποιους Γενοβέζους, οι Φράγκοι εξοπλίστηκαν για τη δική τους ασφάλεια και επιδείκνυαν δημόσια τα όπλα τους ερεθίζοντας έτσι τους μουσουλμάνους¹⁴⁶. Η εκδίκηση των μουσουλμάνων στράφηκε εναντίον των Ελλήνων από τους οποίους σκοτώθηκαν τότε γύρω στους εξήντα¹⁴⁷.

Ωστόσο ορισμένες φορές, όταν αναμενόταν ότι οι μουσουλμάνοι θα βρίσκονταν στο ξενίθ της βιαιότητάς τους, επικρατούσε απόλυτη ηρεμία. Ακόμη και όταν κορυφώθηκε η ένταση ανάμεσα στις αυλές της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα τέλη Ιουλίου του 1821 και οι φόβοι για πόλεμο με τη Ρωσία προκάλεσαν και πάλι πανικό στην Κωνσταντινούπολη, δεν υπήρξαν φαινόμενα βίας. Παρομοίως, οι ειδήσεις για το μακελειό στην Τρίπολη τον Οκτώβριο του 1821 θα μπορούσαν κάλλιστα να είχαν οδηγήσει σε μεγάλης κλίμακας σφαγές Ελλήνων στις πόλεις όπου υπήρχαν ελληνικές μειονότητες. Όμως στην Κωνσταντινούπολη η Υψηλή Πύλη αρκέστηκε να εκτελέσει είκοσι επαναστάτες που εί-

¹⁴² Στράγγαφορντ προς τον Κάσλεριγ, 25 Οκτωβρίου 1821, TNA/FO 78–101/34.

¹⁴³ Στράγγαφορντ προς τον Κάσλεριγ, 10 Νοεμβρίου 1821, TNA/FO 78– 102/3.

¹⁴⁴ Οσμάν Χάσιμ πασάς (διοικητής του Ρεθύμνου) προς την Υψηλή Πύλη, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 39704.

¹⁴⁵ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 20 Οκτωβρίου 1821, BOA/HAT 40481.

¹⁴⁶ Χασάν πασάς (διοικητής της Σμύρνης) προς την Υψηλή Πύλη, 25 Νοεμβρίου 1821, BOA/HAT 39998.

¹⁴⁷ Στράγγαφορντ προς τον Κάσλεριγ, 10 Δεκεμβρίου 1821, TNA/FO 78–102/26.

χαν συλλληφθεί στη Μολδοβλαχία¹⁴⁸. Την ίδια εποχή οι ταραχές και οι ακρότητες αυξήθηκαν ραγδαία μετά την επιστροφή του οθωμανικού στόλου από τον Μοριά στην Κωνσταντινούπολη με δεκαέξι Έλληνες κρεμασμένους από τον πρόβολο των πλοίων. Ο Στράνγκφορντ, για τέσσερις συνεχόμενες ημέρες, υπέβαλλε σημειώματα στην Υψηλή Πύλη και οι δράστες χαλιναγωγήθηκαν αμέσως¹⁴⁹. Στις 30 Νοεμβρίου εκδόθηκε μια ανακοίνωση για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και μάλιστα ένας γενίτσαρος που τραυμάτισε σοβαρά έναν μη μουσουλμάνο εκτελέστηκε¹⁵⁰.

Μετά τον Δεκέμβριο του 1821 ούτε στην Κωνσταντινούπολη ούτε στη Σμύρνη σημειώθηκαν περιστατικά βίας εναντίον μη μουσουλμάνων. Στη Σμύρνη οι γενίτσαροι ηρέμησαν όταν τέθηκαν υπό τον άμεσο οικονομικό έλεγχο του διοικητή και άρχισαν να εισπράττουν τους μισθούς τους κανονικά. Ένα πολύ αυστηρά διατυπωμένο φιοράνι μαζί με μια διαταγή του σείχουλισλάμη στάλθηκαν στη Σμύρνη και, κατά τον Βρετανό πρόξενο Ουέρι, «έκαναν μεγάλη εντύπωση στα κατώτερα κλιμάκια», τα οποία «έδειχναν ανυπακοή στους νόμους του Προφήτη τους και τις διαταγές του ηγεμόνα τους»¹⁵¹. Όμως, σύμφωνα με τις αναφορές του ίδιου προξένου, η Σμύρνη είχε ήδη γίνει μια έρημη πόλη από τον Ιούλιο του 1821. Πολλοί Έλληνες και μη μουσουλμάνοι άλλων εθνικοτήτων είχαν καταφύγει στα γύρω νησιά και δεν επέστρεψαν πριν από το καλοκαίρι του 1823¹⁵².

Η κύρια αιτία για την ηρεμία στην Κωνσταντινούπολη έγκειται στο γεγονός ότι, κάτω από την πίεση της Υψηλής Πύλης, οι ουσάδες πείστηκαν να διατηρήσουν την τάξη στα στρατεύματά

¹⁴⁸ Στράνγκφορντ προς τον Κάσπλεριγ, 10 Νοεμβρίου 1821, TNA/FO 78–102/6.

¹⁴⁹ Στράνγκφορντ προς τον Κάσπλεριγ, 21 Νοεμβρίου 1821, TNA/FO 78–102/11· Στράνγκφορντ προς τον Κάσπλεριγ, 26 Νοεμβρίου 1821, TNA/FO 78–102/16.

¹⁵⁰ Στράνγκφορντ προς τον Κάσπλεριγ, 10 Δεκεμβρίου 1821, TNA/FO 78–102/21.

¹⁵¹ Clogg, *ό.π.*, σ. 354.

¹⁵² Στο *ίδιο*, σ. 337.

τους και να παραδίδουν στις αρχές τους συντρόφους τους που διέπρατταν εγκλήματα. Ο σουλτάνος ήταν ευχαριστημένος όταν μάθαινε ότι οι επικεφαλής των γενίτσαρων είχαν έρθει στα λογικά τους: «Λόγω των ωμοτήτων των παλιανθρώπων αισθανόταν ντροπή απέναντι στον λαό της Κωνσταντινούπολης, στους μη μουσουλμάνους και ιδιαίτερα στους πρεσβευτές των χριστιανικών κρατών και έχανε πια την υπομονή του»¹⁵³.

¹⁵³ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, ΒΟΑ/ΗΑΤ 19371.

Γουρούφ μπέης. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Πρώτη προσπάθεια ελέγχου της βίας: Η θητεία του Μπεντερλή Αλή πασά ως μεγάλου βεζίρη

Η ΔΕΚΑΗΜΕΡΗ ΠΑΡΑΜΟΝΗ στην εξουσία του Μπεντερλή Αλή πασά μεταξύ 21 και 30 Απριλίου ήταν σύντομη, αλλά πλούσια σε γεγονότα, που σηματοδότησαν μια ρήξη με τη «συμμαχία των καρδιών», η οποία είχε συγκροτηθεί γύρω από τον Χαλέτ εφέντη, και με το όργιο των βιαιοτήτων εναντίον των μη μουσουλμάνων αδιακρίτως. Ο Μπεντερλή, που ήταν πολεμιστής και είχε τη φήμη σκληρού διοικητή, έφθασε στην οθωμανική πρωτεύουσα σε μια κρίσιμη στιγμή, έχοντας πλήρη συνείδηση του τι ακριβώς περίμεναν από αυτόν. Οι Σανιζάντε και Τζεβντέτ αποδίδουν την ταχύτατη πτώση του Μπεντερλή στο γεγονός ότι είχε υποτιμήσει την επιρροή που ασκούσε ο Χαλέτ στον σουλτάνο. Περιγράφουν πώς η βαναυσότητα του Μπεντερλή στο αυτοκρατορικό συμβούλιο της 26ης Απριλίου τρομοκράτησε τον Χαλέτ, ωθώντας τον να σχηματίσει ομάδα εναντίον του, για να γλιτώσει την ίδια του τη ζωή¹⁵⁴. Για ημέρες ο σουλτάνος βομβαρδιζόταν από «εκτιμήσεις ότι ο Μπεντερλή πασάς μόνο για εκτέλεση στρατιωτικών καθηκόντων ήταν ικανός»¹⁵⁵. Ο Χαλέτ υπήρξε εκείνος που αναδείχθηκε νικητής, αλλά όχι άτρωτος, από αυτή τη σύγκρουση εξουσίας. Ο Μπεντερλή εκτοπίστηκε στην Κύπρο την επομένη της ημέρας που ζήτησε πλήρη δικαιοδοσία από τον σουλτάνο¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1132.

¹⁵⁵ Στράγγαφορντ προς τον Κάστλεργ, 1 Μαΐου 1821, TNA/FO 78–98/28.

¹⁵⁶ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1133.

Το διάταγμα διορισμού του Χατζή Σαλίχ πασά, διαδόχου του Μπεντερλή, αποκαλύπτει τους λόγους για τους οποίους αυτός αποπέμφθηκε: «Χωρίς να καταλαβαίνει τους νόμους και τα έθιμα του Υψηλού Κράτους [του σουλτάνου], τις αιτίες της ελληνικής εξέγερσης και τη συνωμοσία του ελληνικού έθνους να σώσουν εαυτούς [από την τιμωρία], λόγω της ηλιθιότητάς του, ο Μπεντερλή Αλή πασάς προχώρησε υπό τους ήχους του δικού του τύμπανου και εμπόδισε την τιμωρία των Ελλήνων, προκαλώντας διαφωνίες σε όλα τα στρώματα [των αξιωματούχων] και τραυματίζοντας τη «συμμαχία των καρδιών» [που ήταν] ο μόνος τρόπος να σωθούν οι μουσουλμάνοι»¹⁵⁷.

Δεν ξέρουμε σε ποια συνωμοσία αναφέρεται ο σουλτάνος στο διάταγμά του, παρ' όλα αυτά το συγκεκριμένο έγγραφο επιβεβαιώνει την αυθεντικότητα των πρακτικών του αυτοκρατορικού συμβουλίου που μνημονεύονται από τους Σανιζάντε και Τζεβντέτ. Στο συμβούλιο, οι δύο φράξιες της Υψηλής Πύλης συγκρούστηκαν σαφώς για το θέμα της χρήσης βίας. Ενώ ο Χαλέτ και οι δικοί του ανέμεναν να ωφεληθούν από το πανδαμόνιο που είχαν προκαλέσει τα γεγονότα βίας, η φράξια εναντίον του Χαλέτ αντιτάχθηκε στους διωγμούς των ραγιάδων που δεν συμμετείχαν στην εξέγερση. Παρά το γεγονός ότι «η γνωστή αυστηρότητα του χαρακτήρα του [Μπεντερλή] γεννούσε μέγιστους φόβους μεταξύ των Ελλήνων»¹⁵⁸, ο νέος μέγας βεζίρης έδωσε τέλος στο χάος που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη. Είναι αλήθεια ότι τη δεύτερη μέρα της θητείας του διέταξε τον απαγχονισμό του πατριάρχη Γρηγορίου Ε'. Ωστόσο η εκτέλεση του πατριάρχη είχε ήδη προταθεί από το αυτοκρατορικό συμβούλιο και είχε εγκριθεί από τον σουλτάνο αρκετές μέρες πριν αναλάβει τα καθήκοντά του ο Μπεντερλή. Έτσι, ο Τζεβντέτ έχει δίκιο που απαλλάσσει τον Μπεντερλή από την κατηγορία για την εκτέλεση του πατριάρχη.

¹⁵⁷ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β' [3 Μαΐου 1821], BOA/HAT 51177.

¹⁵⁸ Στράνγκφορντ προς τον Κάσλεριγ, 21 Απριλίου 1821, TNA/FO 78-98/19.

Κατά τον Τζεβντέτ, ο Μπεντερλή ήταν άνθρωπος αδαής, ανίκανος να καταλάβει τις σοβαρές συνέπειες της εκτέλεσης του πατριάρχη. Ο Τζεβντέτ κατηγορεί ύστερα τον Χαλέτ, αλλά η κύρια πηγή του για την εποχή εκείνη, ο Σανιζάντε, σιωπά για τον ρόλο του Χαλέτ στην εκτέλεση του πατριάρχη¹⁵⁹.

Αρχικά ο Μπεντερλή προσπάθησε να μονοπωλήσει τη χρήση βίας. Αφού έφθασαν οι ειδήσεις για τις εξεγέρσεις στη Σάμιο, στο Αϊβαλί και στο Μοσχονήσι και μετά τις επιστολές που αποτελούσαν κραυγή βοήθειας από τους μουσουλμάνους του Μοριά, το αυτοκρατορικό συμβούλιο διεξήγαγε μακρές συζητήσεις στις 26 Απριλίου: δεν υπήρχαν χρήματα ούτε τακτικά στρατεύματα, μόνο πλήθος ανθρώπων που επιζητούσαν ο καθένας το δικό του όφελος. Ήταν αδύνατον να γίνει επιστράτευση και –με βάση την προηγούμενη πείρα– ήταν φανερό ότι τα στρατεύματα θα σκορπούσαν με το παραμικρό πρόσχημα. Ορισμένοι υπουργοί σκέφθηκαν να κινητοποιήσουν τους στρατιώτες κάνοντας έκκληση στη θρησκευτική τους ευαισθησία και προσφέροντάς τους πολεμικά λάφυρα ως έναν εφικτό τρόπο για να αποφευχθεί η κρίση. Παρ' ότι διάφοροι υπουργοί σημείωναν ότι επρόκειτο στην ουσία για εμφύλιο πόλεμο και ότι τέτοιες ενέργειες θα μπορούσαν να επιφέρουν την καταστροφή της χώρας, αποφασίστηκε ότι δεν υπήρχε άλλη πρόσφορη λύση. Ο υπεύθυνος για τους φετβάδες Ουργιανιζάντε Ράσιντ εφέντης κλήθηκε με διάταγμα στο συμβούλιο και ρωτήθηκε η θεολογική του γνώμη¹⁶⁰. Ειπώθηκε ότι οι επαναστατημένοι ραγιάδες καταπατούσαν τον νόμο του *raiyet* (για τους ραγιάδες), «περιφρονώντας την εξουσία του άρχοντα, τολμώντας μάλιστα να επιδίδονται σε ένοπλη πάλη και να σκοτώνουν πολλούς μουσουλμάνους». Οι επαναστατημένοι ραγιάδες θεωρούνταν ήδη εμπόλεμοι, έτσι ώστε δεν υπάγονταν πια στους περιορισμούς ασφαλούς διέλευσης που προέβλεπε η Σαρία για τους μη μουσουλ-

¹⁵⁹ Cevdet, *ό.π.*, τ. 11, σ. 164.

¹⁶⁰ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1128–1129.

μάνους. Τελικά εκδόθηκε ένα σουλτανικό διάταγμα που νομιμοποιούσε «τη διεξαγωγή πολέμου εναντίον των [επαναστατημένων] ραγιάδων, τη δήμευση της περιουσίας τους και την μετατροπή σε σκλάβους των γυναικών και των παιδιών τους»¹⁶¹. Τούτο έπρεπε να γίνει άμεσα χωρίς να χαθεί χρόνος ζητώντας άδεια. Στους επαναστάτες δεν θα χορηγούνταν χάρη, εκτός αν ενέπνεαν εμπιστοσύνη. Αυτοί που ήταν αφοσιωμένοι ραγιάδες δεν έπρεπε να τους αγγίζει κανείς¹⁶². Την επομένη στάλθηκε ένα φερμάνι σε κάθε οθωμανική επαρχία για να ανακοινωθεί το διάταγμα που αποτέλεσε το νομικό πλαίσιο για τις σφαγές των Ελλήνων στο Αϊβαλί και στη Χίο.

Η τοποθέτηση του Μπεντερλή δεν ικανοποίησε την ομάδα του Χαλέτ εφέντη, η οποία πίστευε ότι διακυβευόταν η επιρροή της όσο ζούσε ο Μπεντερλή λόγω της υποτιθέμενης απεριόριστης εμπιστοσύνης που του είχαν οι γενίτσαροι¹⁶³. Οι γενίτσαροι, και ιδιαίτερα τα τάγματα 25, 31, 56 και 64, οι οποίοι φέρεται ότι «είχαν από καιρό καλλιεργήσει αδυσώπητο μίσος εναντίον του Χαλέτ», είχαν εξαγριωθεί με την εκτόπιση του Μπεντερλή. Οργάνωσαν συναντήσεις για να τον αποκαταστήσουν στην υπηρεσία του, προκαλώντας βαθιά ανησυχία στην Υψηλή Πύλη¹⁶⁴. Ο Μπεντερλή εκτελέστηκε, όταν οι γενίτσαροι ζήτησαν τις κεφαλές επί πίνακι του Χαλέτ και του Μπερμπερβασή Γιάκουμπ αγά, πού ήταν ο κύριος εταίρος του Χαλέτ στο παλάτι. Ο σουλτάνος διέταξε να γραφεί στο *yafta*¹⁶⁵ του Μπεντερλή ότι επιχείρησε να προκαλέσει εξέγερση έχοντας δεχθεί προκλήσεις από Έλληνες και άλλα ανυπότακτα άτομα¹⁶⁶.

¹⁶¹ Το κείμενο της διαταγής επαναλαμβάνεται σε διάφορα έγγραφα με ελαφρές διαφορές. Βλ. BOA/A.DVN 2510/58· BOA/CD 1353· BOA/Muhimme Defteri 239, 46/176.

¹⁶² Διοικητής του Σαμακοτζούκ προς την Υψηλή Πύλη, Μάιος 1821, BOA/CD 1353.

¹⁶³ Στράγγφορντ προς τον Κάστλεριγ, 2 Ιουλίου 1821, FO 99/19.

¹⁶⁴ Στράγγφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Μαΐου 1821, TNA/FO 78–98/32.

¹⁶⁵ *Yafta*: Πινακίδα που κρεμούσαν στο άτομο που είχε εκτελεστεί με την περιγραφή του εγκλήματός του.

¹⁶⁶ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 51148.

ΕΠΙΠΛΕΟΝ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Όταν υποχώρησε το πρώτο κύμα πανικού –τόσο εκ μέρους της φράξιας του Χαλέτ όσο και της Υψηλής Πύλης γενικά–, η οθωμανική κυβέρνηση συνέχισε τις προσπάθειές της για μονοπωλίηση της χρήσης βίας και τιμώρησε τους δράστες που είχαν διαπράξει αδικήματα εκ προθέσεως. Η βία κατά των ραγιάδων στις επαναστατημένες περιοχές επιτράπηκε, θεωρητικώς τουλάχιστον, εφόσον προερχόταν από εντεταλμένες προς τούτο δυνάμεις καταστολής. Τον πρώτο χρόνο της Ελληνικής Επανάστασης εκδόθηκε πληθώρα διαταγμάτων που υποχρέωναν τους μουσουλμάνους να φέρουν όπλα συνεχώς, αλλά να αποφεύγουν να πυροβολούν με αυτά¹⁶⁷. Η οπλοφορία ήταν προϋπόθεση του *μπεντεβίγιετ*, αλλά το να πυροβολεί κανείς έναν αθώο ραγιά ήταν αντίθετο με τη θρησκεία.

Το πρώτο διάταγμα που απαγόρευε τη χρήση όπλων και την παρενόχληση των αθώων ραγιάδων εκδόθηκε νωρίς, δηλαδή στις 8 Μαΐου: «Με τη βοήθεια του Θεού οι μουσουλμάνοι, από τον πρώτο ως τον τελευταίο είχαν ενωθεί. Ωστόσο μια μερίδα απερίσκεπτων και αμαθών ατόμων, όπως αγόρια και νεαροί κάθε είδους, που ήταν ανίκανοι να κρίνουν τον αληθινό χαρακτήρα του πραγματικού ζήλου που χαρακτηρίζει το Ισλάμ, διέδιδαν επιπόλαιες φήμες και ψευδείς αντιλήψεις στα καφενεία, σε δημόσιους χώρους και στα σπίτια τους. Αυτοί δεν δίσταζαν να πυροβολούν με τα όπλα τους στους δρόμους και από τα σπίτια τους, χωρίς λόγο και αιτία, προκαλώντας έτσι εδώ και εκεί τον θάνατο πολλών τίμιων ραγιάδων οι οποίοι περπατούσαν ειρηνικά στον δρόμο». Το διάταγμα απαγόρευε την ενθάρρυνση της διάδοσης τέτοιων άστοχων ενεργειών, τη χρήση όπλων χωρίς λόγο και αιτία «που το μόνο που πετύχαινε ήταν να σπαταλά μπαρούτι» και οδηγούσε επίσης σε θανατηφόρα

¹⁶⁷ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β΄, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 51332. Βλ. επίσης BOA/HAT 19356· BOA/HAT 25660. Το τελευταίο διάταγμα αυτού του είδους, εξ όσων γνωρίζω, εκδόθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 1821· βλ. Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 25 Σεπτεμβρίου 1821, TNA/FO 78–101/16.

ατυχήματα. «Δεν ήταν σύμφωνο ούτε με τη θέληση του Θεού ούτε με αυτή του άρχοντα να κακοποιούνται όσοι τίμιοι ραγιάδες δεν είχαν καμία συμμετοχή στην εξέγερση»¹⁶⁸.

Μετά το τρίτο κύμα βίας κατά τη διάρκεια του εορτασμού του Ραμιαζανιού, εκδόθηκε ένα φιρμάνι που ανακοίνωνε ότι η απρόκλητη άσκηση βίας εναντίον ραγιάδων θα επέσυρε τη θανατική καταδίκη. Εκδόθηκε και ένα άλλο διάταγμα για τον αφοπλισμό των παιδιών. «Μικροκακοποιοί», όπως τους αποκάλεσε ο Στράνγκφορντ, «ηλικίας κάτω των επτά ετών, οπλισμένοι με σπιλέτα και πιστόλια είχαν το προνόμιο να λεηλατούν, να μαχαιρώνουν και να πυροβολούν ατιμώρητα». Συνέπεια αυτών των μέτρων ήταν να ανοίξουν και πάλι τα μαγαζιά και οι αγορές και να αποκατασταθεί η δημόσια τάξη στην Κωνσταντινούπολη¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 8 Μαΐου 1821, TNA/FO 78-98/30/2. Για μια περίληψη του οθωμανικού κειμένου, βλ. Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1143.

¹⁶⁹ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριγ, 10 Ιουλίου 1821, TNA/FO 78-99/24.

Επιπόλαιοι νομάδες: Ρυθμίζοντας το μπεντεβίγιετ

Ο ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ στις πόλεις μακριά από τις ζώνες των επιχειρήσεων και η άσκηση τυφλής βίας εναντίον άκακων μη μουσουλμάνων δεν βοήθησε την κατάσταση των πραγμάτων στον Μοριά ή στα νησιά του Αιγαίου. Οι Έλληνες συνέχισαν να υψώνουν το λάβαρο της Επανάστασης σχεδόν παντού όπου αποτελούσαν την πλειοψηφία, αναγκάζοντας την Υψηλή Πύλη να αναθεωρήσει την πολιτική του *μπεντεβίγιετ*. Το αυτοκρατορικό συμβούλιο παρατήρησε ότι, μετά το διάταγμα του σουλτάνου, οι μουσουλμάνοι είχαν εξοπλιστεί και –στο μέτρο των δυνατοτήτων τους– είχαν αποκτήσει και άλογα. Όμως το να βάζει κανείς ένα όπλο στη ζώνη του δεν σήμαινε επιστροφή στις αξίες του *μπεντεβίγιετ*. *Μπεντεβίγιετ* σήμαινε «εγκατάλειψη των οποιωνδήποτε μορφών διαβίωσης που οι άνθρωποι είχαν επιλέξει για τον εαυτό τους»¹⁷⁰. Στις 18 Ιουνίου η Υψηλή Πύλη διακήρυξε τον ορισμό του πραγματικού νομάδα και των αξιών του *μπεντεβίγιετ*. Την εποχή εκείνη οι απαιτήσεις για να είναι κανείς αληθινός νομάδας λαμβάνονταν κατά γράμμα και οι μουσουλμάνοι ήταν υποχρεωμένοι να εφαρμόζουν εμφανείς υφολογικούς κανόνες. Υιοθέτηση του *μπεντεβίγιετ* και των αξιών έφθασε να σημαίνει απεμπόληση των συμβόλων του αστικού τρόπου διαβίωσης. Για να εξασφαλίσουν τις πραγματικές αξίες του *μπεντεβίγιετ*, οι αξιωματούχοι, οι κρατικοί

¹⁷⁰ Χατζή Σαλίχ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 51338.

λειτουργοί, η θρησκευτική ηγεσία, οι διοικητές των γενίτσαρων και οι στρατιώτες διατάσσονταν να οπλοφορούν κάθε στιγμή. Εκτός από το σιλέτο που ήταν υποχρεωτικό για όλους, οι κρατικοί λειτουργοί έπρεπε να φέρουν δύο πιστόλια, σακούλες για τρόφιμα και είτε ένα γιαταγάνι είτε ένα σπαθί. Οι αξιωματικοί των γενίτσαρων είχαν διαταγή να ελέγχουν κατά πόσον όλοι οι μουσουλμάνοι είχαν όντως αποκτήσει όπλα και οπλοφορούσαν. Εάν σε έλεγχο περιπολίας στον δρόμο εντοπίζονταν άοπλοι μουσουλμάνοι, προειδοποιούνταν ότι την επόμενη φορά που θα βρίσκονταν χωρίς τα απαραίτητα εφόδια θα τιμωρούνταν. Υποχρέωση όλων ήταν να διατηρούν υψηλό επίπεδο ετοιμότητας, σαν να επρόκειτο να επιστρατευθούν ανά πάσα στιγμή για το μέτωπο¹⁷¹.

Ο Σανιζάντε γελοιοποιεί τις σκηνές που δημιούργησε αυτό το διάταγμα και αναφέρει ότι οι άνθρωποι, ιδίως των ανώτερων τάξεων, εγκατέλειψαν σύντομα αυτή την κατάσταση του παραλόγου¹⁷². Οι αναφορές του Στράνγκφορντ και διάφορα σουλτανικά έγγραφα συμφωνούν με την περιγραφή του Σανιζάντε¹⁷³. Κατά τον Στράνγκφορντ, οι επανειλημμένες διαταγές της Υψηλής Πύλης να εξακολουθεί ο μουσουλμανικός πληθυσμός να οπλοφορεί σε περιόδους που η πόλη ήταν σε κατάσταση ηρεμίας εξέπληξε τον κόσμο. «Πολλοί από την ανώτερη τάξη, έχοντας βαρεθεί να κουβαλούν πάνω τους ένα ασήκωτο βάρος από πιστόλια, μαχαίρια και τουφέκια για τα οποία δεν έβλεπαν καμία άμεση χρησιμότητα, είχαν θεωρήσει σωστό να απαλλαγούν από αυτά τα φορτία. Ωστόσο η ίδια διαταγή που υποχρέωνε τους ανθρώπους να φέρουν αυτά τα όπλα, απαγόρευε ρητά την παράνομη χρήση τους»¹⁷⁴.

¹⁷¹ «Διάταγμα που αφορά την απόκτηση όπλων και την εγκατάλειψη άχρηστου υλικού του *χαζαρίμετ*» [18 Ιουνίου 1821], BOA/HAT 51338-A. Για μια ελαφρώς διαφορετική εκδοχή του ίδιου διατάγματος, βλ. BOA/CA 236.

¹⁷² Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1238–1239.

¹⁷³ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 40116.

¹⁷⁴ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριτζ, 26 Ιουλίου 1821, TNA/FO 78–99/35.

Το ίδιο διάταγμα εισήγαγε και έναν κώδικα ενδυμασίας. Όλοι οι Οθωμανοί αξιωματούχοι όφειλαν να εγκαταλείψουν τα φανταχτερά ρούχα των αστών, όπως καφτάνια και ντολαμάδες (είδος σακακιού), και να φορούν απλά ρούχα που να μοιάζουν με στρατιωτικές στολές, σαν σαλβάρια, και στο κεφάλι κάτι που ονομαζόταν *orta*. Αντί να σπαταλούν χρήματα σε ακριβές εσάρπες και άλλα είδη της τρυφηλής ζωής, οι αξιωματούχοι εντέλλονταν να αποκτήσουν άλογα. Η ενδυμασία ήταν η πιο χτυπητή έκφραση ταξικής διαφοράς σε μια προκαπιταλιστική κοινωνία και τα φανταχτερά ρούχα θεωρήθηκε ότι έβλαπταν την αλληλεγγύη μεταξύ των μουσουλμάνων. Η ομοιομορφία στην ενδυμασία –όλοι οι Οθωμανοί να φορούν τα ίδια στρατιωτικά ρούχα– μπορούσε να επιφέρει μια αλλαγή συμπεριφοράς, όπως αναφέρει κάπου ο Ντόναλντ Κουάτερτ στο άρθρο του για τους οθωμανικούς νόμους περί ενδυμασίας¹⁷⁵. Εάν οι κρατικοί αξιωματούχοι συμμετείχαν στις δημόσιες συγκεντρώσεις, για παράδειγμα στις προσευχές, φορώντας απλά ρούχα, οι ταξικές διαφορές θα ήταν λιγότερο εμφανείς και θα υπήρχε λιγότερη εχθρότητα εναντίον του κράτους. Σε ένα έγγραφό του ο σουλτάνος δεν παρέλείψε να μνημονεύσει την εκτίμησή του για την Ισπανία που ήταν μια χώρα «μικρή σαν την παλάμη του χεριού, όμως [οι Ισπανοί] αψηφούσαν τον κόσμο όλο, χάρη στη δύναμη που αντλούσαν από την αλληλεγγύη. Ενώ οι Οθωμανοί δεν εμπόδιζαν κανένα να παίζει το κομπολόι του στα τζαμιά και να περιφέρεται ντυμένος με τσαχπίνικα ρούχα»¹⁷⁶.

Εκτός από τα αρνητικά συμφραζόμενα που συνδέονταν με την αστική κοινωνία στα «Προλεγόμενα», η ζωή του σουλτάνου στο παλάτι πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίον αυτός αντιλαμβανόταν την ιδέα του *μπεντεβίγιετ*. Ο Τζου-

¹⁷⁵ Donald Quataert, «Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720–1829», *International Journal of Middle East Studies* 29 (1997), σ. 404.

¹⁷⁶ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 40983.

χαντάρ Ιλιάς αγάς, μέλος του εσωτερικού ανακτορικού κύκλου του Μαχμούτ Β΄, περιέγραψε στα απομνημονεύματά του μια πολύ χλιδάτη ανακτορική ζωή ανδρών, η οποία εκτυλίσσόταν σε πολλά επίπεδα αρρενωπότητας. Από τη μια ο σουλτάνος ειρωνευόταν τους ομοφυλόφιλους αγάδες (ανακτορικούς αξιωματούχους) που ερωτοτροπούσαν και από την άλλη διασκέδαζε βλέποντάς τους να συναγωνίζονται σκληρά μεταξύ τους στον αθλητισμό. Η κομψή ενδυμασία των ανδρών του περιβάλλοντός του θύμωνε τον σουλτάνο, αλλά πληροφορούμαστε από τη διήγηση του Ιλιάς αγά ότι οι κανόνες ενδυμασίας της νομαδικής κοινωνίας δεν διήρκεσαν πολύ στο ανάκτορο του Τοπκαπί¹⁷⁷.

Οι ανώτεροι θρησκευτικοί λειτουργοί αποδείχθηκαν πιο ανθεκτικοί στο σύστημα της νομαδικού τύπου ενδυμασίας. Όλοι οι κρατικοί αξιωματούχοι, το προσωπικό των ανακτόρων και της Υψηλής Πύλης «οπλοφορούσαν και αντικατέστησαν τα καβούκια με σάλια». Απολαμβάνοντας την ημιαυτόνομη θέση τους σε διάφορα γραφεία, οι θρησκευτικοί ηγέτες αρνήθηκαν να συμμορφωθούν με τον νέο κώδικα ενδυμασίας. «Η ανυπακοή των αξιωματούχων της θρησκευτικής ηγεσίας επέτρεψε στους Φράγκους να διαδώσουν φήμες ότι υπήρχε ασυμφωνία μεταξύ της θρησκευτικής ηγεσίας και των υψηλών κρατικών αξιωματούχων»¹⁷⁸. Άσχετα με το πόσο εύθραυστη μπορεί να ήταν η «συμμαχία των καρδιών» ανάμεσα στους κρατικούς αξιωματούχους, η επίδειξη απόλυτης ενότητας στα μάτια των Ευρωπαίων αποτελούσε βασική φροντίδα για την Υψηλή Πύλη. Οι Οθωμανοί υπουργοί προπαγάνδιζαν ότι «ο λόγος που η Ρωσία δεν είχε ως τώρα [Αύγουστος του 1821] κηρύξει τον

¹⁷⁷ Çuhadar İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun* (Ιστορία του εσωτερικού ανακτορικού κύκλου), Cahit Kayra (επιμ.), Istanbul: Güneş Yayınları, 1987, σ. 196–197.

¹⁷⁸ Χατζή Σαλίχ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β΄, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 22693.

πόλεμο οφειλόταν στο γεγονός ότι οι μουσουλμάνοι ήταν ενωμένοι, εξοπλισμένοι και έμοιαζαν έτοιμοι για πόλεμο»¹⁷⁹.

Η Ελληνική Επανάσταση και οι πολιτικές για την επαναφορά των αξιών της νομαδικής διαβίωσης που επακολούθησαν είχαν ποικίλες επιδράσεις στην καθημερινή ζωή των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης. Οι ταβέρνες έκλεισαν, όπως φαίνεται, για αρκετό χρονικό διάστημα. Μαζί με τους μουσουλμάνους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης εξοπλίστηκαν και οι γενίτσαροι, η δε κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών περιέπλεξε τις προσπάθειες να διατηρηθούν υπό έλεγχο οι γενίτσαροι. Υπήρξε εντούτοις μια αναπάντεχη επίπτωση από αυτό το μέτρο. Ο αγάς των γενίτσαρων στερήθηκε μια σημαντική πηγή του εισοδήματός του από φόρους και αποζημιώθηκε από το κρατικό ταμείο για τη ζημία που υπέστη¹⁸⁰.

Μια άλλη δυσμενής συνέπεια των μέτρων για την επαναφορά των αξιών της νομαδικής διαβίωσης στις δραστηριότητες αναψυχής των ανθρώπων της Κωνσταντινούπολης ήταν ο περιορισμός στον περίπατο που επιβλήθηκε στις γυναίκες. «Συνήθως, κατά τις ημέρες του θέρους όλοι έκαναν περιπάτους όπου ήθελαν χωρίς κανείς να παρεμβαίνει. Ωστόσο οι καιροί δεν συγκρίνονταν με καμία άλλη περίοδο. Λόγω της επανάστασης και της προδοσίας των απίστων –ας έχουν την κατάρα του Θεού– οι μουσουλμάνοι εξοπλίστηκαν και η Κωνσταντινούπολη και ο Βόσπορος έμοιαζαν να βρίσκονται σε πολεμική περίοδο». Για τον λόγο αυτόν δεν θεωρήθηκε σωστό να πηγαίνουν οι γυναίκες σε τόπους παραθερισμού είτε με αμάξι είτε πεζή¹⁸¹.

¹⁷⁹ Πρακτικά του αυτοκρατορικού συμβουλίου, 29 Αυγούστου 1821, BOA/HAT 44138.

¹⁸⁰ Χατζή Σαλίχ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 15236. Βλ. επίσης BOA/HAT 51277.

¹⁸¹ Προσχέδιο σουλτανικού φερμανιού, 18 Ιουλίου 1821, A.SKT 182/15. Βλ. επίσης Μητρώο Ayniyat, 198/72 για την απαγόρευση της εσπερινής κυκλοφορίας στις γυναίκες κατά το Ραμαζάνι.

Η ρύθμιση της καθημερινής ζωής των μουσουλμάνων οδηγήθηκε στο ζενίθ με τους περιορισμούς στην κατανάλωση τροφίμων. «Οι άνθρωποι είχαν συνηθίσει στο *χαζαρίγιετ* για αρκετό διάστημα και όπως υπερέβαλλαν σε όλα έτσι έκαναν και στο θέμα της διατροφής». Στα σπίτια της θρησκευτικής ηγεσίας, των αξιωματούχων, των επισήμων και των μουσουλμάνων γενικότερα μαγείρευαν πέντε έως επτά πιάτα και με απόφαση του σουλτάνου όσοι ξεπερνούσαν αυτόν τον αριθμό έπρεπε να θεωρηθούν καταδικαστέοι και να δεχθούν επίπληξη¹⁸². Η σπατάλη χαρακτήριζε τη *χαζαρί* κοινωνία και εμπόδιζε το *μπεντεβίγιετ*. «Λόγω των διαφόρων εμποδίων που προέκυψαν κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια, η Υψηλή Πύλη δεν ανεχόταν πια την άσωτη ζωή και την πολυτέλεια. Τόσο οι υψηλά ιστάμενοι όσο και οι απλοί άνθρωποι δυσκολεύονταν να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Εάν το *μπεντεβίγιετ*, η ένωση και η συμμαχία του λαού υφίσταντο το παραμικρό, ήταν φανερό ότι τούτο [αυτή η κατάσταση πραγμάτων] θα είχε πολύ άσχημη κατάληξη»¹⁸³.

¹⁸² Χατζή Σαλίχ πασάς (μέγας βεζίρης) προς τον Μαχμούτ Β', 8 Ιουλίου 1821, BOA/HAT 49150.

¹⁸³ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 8 Ιουλίου 1821, BOA/HAT 49150.

Χαλέτ εφέντης: αρχετυπικός κακός ή αντι-ήρωας;

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ ιστοριογράφους όλα αυτά τα μέτρα επινοήθηκαν από τον Χαλέτ, που εμφανίζεται ως μυθικός χαρακτήρας και στην ελληνική ιστοριογραφία. Στο τρίτομο μυθιστόρημα του Κωνσταντίνου Ράμφου παρουσιάζεται ως το υπέρτατο σύμβολο της τουρκικής βαρβαρότητας¹⁸⁴. Σύμφωνα με τη μαρτυρία ενός από τα θύματά του, ο Χαλέτ ήταν «ο χειρότερος άνθρωπος που είχε ποτέ βγει από τους Οσμανλήδες»¹⁸⁵. Στη φαντασία των Ελλήνων συγγραφέων της Επανάστασης ερχόταν δεύτερος μετά τον μεγάλο σατανά, τον Μαχμούτ Β'. Ο Χαλέτ ήταν το τσιράκι του αντίχριστου, του «ακατονόμαστου» αδελφοκτόνου σουλτάνου¹⁸⁶.

Τον Χαλέτ δεν τον εκθειάζουν ούτε οι Οθωμανοί ιστοριογράφοι. Σύμφωνα με την αφήγηση του Σανιζάντε, ο εξοπλισμός των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης και «ο εξαναγκασμός των ανθρώπων να ενωθούν» ήταν σχέδιο του Χαλέτ. Στην αρχή ο σουλτάνος επικαλείται διάφορες δυσχέρειες και αντιτίθεται στην ιδέα. Ο Χαλέτ απευθύνεται στους ηλικιωμένους και έμπειρους υπουρ-

¹⁸⁴ Κωνσταντίνος Ράμφος, *Ο Χαλέτ εφέντης*, 3 τ., Αθήνα 1867–1869. Για τη λογοτεχνική ανάλυση του μυθιστορήματος, βλ. Henri Tonnet, «Halet Efendi (1867–1869) de Constantin Ramfos. Un regard grec sur l'Empire Ottoman de 1811 à 1823», *Mesogeios* 17–18 (2002), σ. 25–50.

¹⁸⁵ Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, Νέα Υόρκη: Robert Carter and Brothers, 1878, σ. 116.

¹⁸⁶ Για την εικόνα του Μαχμούτ Β' που είχαν οι Έλληνες συγγραφείς της Επανάστασης, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης», στο *Ιστορία των Ελλήνων. Η Ελληνική Επανάσταση* Αθήνα: Δομή 2006, σ. 486–487.

γούς να τον βοηθήσουν και παρουσιάζει το θέμα με διαφορετικό τρόπο. Ύστερα από την επιμονή του Χαλέτ, ο σουλτάνος δέχεται τα μέτρα χωρίς να τα θέλει¹⁸⁷. Ο Τζεβντέτ εξηγεί με μεγαλύτερη σαφήνεια τον ρόλο του Χαλέτ. Παρουσιάζει σαφώς το σχέδιο επιστράτευσης στο οθωμανικό κράτος ως αποτέλεσμα των χειρισμών του Χαλέτ και την καταλυτική του επιρροή του στον Μαχμούτ Β'. Με δεδομένη την έλλειψη στοιχείων σχετικά με την πραγματική επιρροή του στον σουλτάνο, δεν είναι σαφές κατά πόσον ο Χαλέτ αξίζει το όνειδος που του καταλογίζεται για τις εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εκείνη την περίοδο. Τα στοιχεία του μύθου υπερτερούν έναντι των ιστορικών γεγονότων στην περίπτωση του ενδιαφέροντος αυτού προσώπου και δυστυχώς τα οθωμανικά έγγραφα αρχείου δεν αποκαλύπτουν πολλά για τη δράση του μετά τη θητεία του ως πρέσβη στο Παρίσι μεταξύ των ετών 1803 και 1806¹⁸⁸. Το ενδεχόμενο ο Χαλέτ να κυριαρχούσε στις συνεδριάσεις

¹⁸⁷ Şanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1088–1099 και 1166–1168.

¹⁸⁸ Οι περιπέτειες του Χαλέτ εφέντη στο Παρίσι είναι πολύ ενδιαφέρουσες. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν μέλος του αντι-γαλλικού κόμματος που είχε κερδίσει έδαφος στην Υψηλή Πύλη μετά την εισβολή του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο και διορίστηκε σε αυτή τη θέση με πρωτοβουλία του αντι-γαλλικού κόμματος. Παρά τις θέσεις τους, που στηρίζονταν σε λόγους αρχής, «αντι-Γάλλοι» Οθωμανοί αξιωματούχοι δεν σταμάτησαν να στέλνουν γράμματα στον Χαλέτ ζητώντας «φράγκα μικροπράγματα», όπως ματογυάλια, ρολόγια και ταμπакέρες. Ο Χαλέτ έπρεπε να ξοδεύει το μεγαλύτερο μέρος από το επίδομά του για να ικανοποιεί τους ευεργέτες του στην οθωμανική πρωτεύουσα. Τελικά χρειάστηκε να πουλήσει τα περισσότερα από τα έπιπλα του, ακόμη και να δεχθεί μετροπή από τον ίδιο τον Ναπολέοντα, για να μείνει ζωντανός. Βλ. BOA/HAT 5616–D. Στις εκθέσεις του προς την Υψηλή Πύλη, ο Χαλέτ απαξίωνε σε κάθε ευκαιρία τη Γαλλία και τη γαλλική κουλτούρα, την οποία θεωρούσε ηθικά υποβαθμισμένη. Φαίνεται ότι το γεγονός πως ο Ταλεϋράνδος έντυσε τη σύζυγό του με οθωμανικά ρούχα «σαν να ήταν για τρατάριομα» και την έβαλε να καθίσει δίπλα στον Οθωμανό πρέσβη στο δείπνο που παρέθεσε προς τιμήν του, σε συνδυασμό με την «εκπαιδευτική» επίσκεψη που έκανε στο διάσημο παρισινό πορνείο Παλαί ρουαγιάλ, το οποίο περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια, επηρέασαν τον ψυχισμό του Χαλέτ από νωρίς κατά τη διάρκεια της διαμονής του στο Παρίσι. Βλ. Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği* (Η περιόδος της υπηρεσίας του Χάλετ εφέντη ως πρέσβη στο Παρίσι), Istanbul: İstanbul Üniversitesi, 1940, σ. 14, 34. Σε ένα έγγραφο χωρίς ημερομηνία στα οθωμανικά αρχεία, ο Γάλλος επιτετραμμένος ανέφερε για τον

του αυτοκρατορικού συμβουλίου δεν μπορεί να εξακριβωθεί. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Χαλέτ εφέντης ήταν άνθρωπος με τεράστια δύναμη, που μπορούσε να ανεβάξει και να κατεβάξει ακόμη και μεγάλους βεζίρηδες. Παρ' όλα αυτά, η γλώσσα, το πνεύμα και οι πληροφορίες που περιέχονται στα χειρόγραφα αυτοκρατορικά διατάγματα του Μαχμούτ Β' γεννούν σοβαρά ερωτήματα για τον πραγματικό του ρόλο εκείνη την περίοδο.

Μέχρις ότου απολυθεί από τη θέση του αυλικού ιστοριογράφου τον Σεπτέμβριο του 1825, ο Σανιζάντε μπόρεσε να γράψει για τους επτά πρώτους μήνες της Ελληνικής Επανάστασης στην *Ιστορία* του. Γρήγορα παρέδωσε τις σημειώσεις του στον διάδοχό του Εσάντ εφέντη. Έτσι, την εποχή που ο Σανιζάντε έγραφε το τελευταίο τμήμα των σημειώσεών του, ο Χαλέτ ήταν ήδη τρία χρόνια νεκρός, τα αιγυπτιακά στρατεύματα κατέπνιγαν επιτυχώς την Ελληνική Επανάσταση στον Μοριά, τα ευρωπαϊκά κράτη πίεξαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να συμβιβαστεί με τους Έλληνες επαναστάτες και ο Μαχμούτ Β' ήταν ακόμη ζωντανός. Για τον Σανιζάντε, ο Μαχμούτ Β' ήταν ένας αγωνιστής της πίστης (*mücahid*), που πάλευε τότε εναντίον εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών της θρησκείας και του κράτους. Ενώ ο Σανιζάντε μέμφεται τον Χαλέτ για διάφορες απεχθείς

Χαλέτ εφέντη ότι είχε εξοκείλει και επιδιδόταν σε σχέσεις με πόρνες. Βλ. BOA/HAT 15264. Είναι πιθανόν ο Χαλέτ εφέντης να έγραφε τις αναφορές του για να γίνεται αρεστός στους ευεργέτες του στην Υψηλή Πύλη, οι οποίοι εννοούσαν μια φιλορωσική/βρετανική πολιτική. Σύμφωνα με τον Χαλέτ εφέντη, η γαλλική υπεροχή οφειλόταν στην έλλειψη ζήλου εκ μέρους των Οθωμανών. Οι Γάλλοι δεν είχαν ούτε τους γενναίους στρατιώτες ούτε τους ικανούς υπουργούς των Οθωμανών. Αν οι Οθωμανοί μπορούσαν να επενδύσουν 25.000 χρυσά νομίσματα για τρία έως τέσσερα χρόνια και να κατασκευάσουν πέντε εργοστάσια –καπνού, χαρπιού, γυαλιού, υφασμάτων και πορσελάνης– και να ιδρύσουν σχολές γλωσσών και γεωγραφίας «μέσα σε πέντε χρόνια το πολύ οι Γάλλοι δεν θα είχαν πια από τίποτε να κρατηθούν». Βλ. Karal, *ό.π.*, σ. 32–33. Έτσι, σε μια από τις επιστολές του σε έναν Οθωμανό βεζίρη ο Χαλέτ έγραψε: «Παρακαλώ να προσεύχεστε να βγω έξω από αυτή την 'απιστοκρατία' [infidelistan] όσο γίνεται πιο γρήγορα. Ήρθαμε στο Παρίσι, αλλά ακόμη να δούμε τη Γαλλία για την οποία μιλάει ο κόσμος. Δεν ξέρω σε ποιο μέρος της Γαλλίας βρίσκονται όλοι αυτοί οι έξυπνοι Γάλλοι για τους οποίους γίνεται τόσοσ λόγος από όλους». Βλ. Karal, *ό.π.*, σ. 32.

πράξεις, δεν τον παρουσιάζει ως τον πρωταγωνιστή της περιόδου. Πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι, μια και ο Σανιζάντε δεν έζησε αρκετά ώστε να έχει την ευκαιρία της εκ των υστέρων επιβεβαίωσης, ο Χαλέτ, όπως τον σκιαγραφεί, δεν είναι ένας αντιδραστικός που ήταν εναντίον της κατάργησης του σώματος των γενίτσαρων.

Ο Τζεβντέτ, εξάλλου, έγραψε τον ενδέκατο και δωδέκατο τόμο της *Ιστορίας* του –που υπήρξε από τα τέλη του 19ου αιώνα η κλασική αφήγηση για την περίοδο μεταξύ 1820 και 1826– κατά την εποχή της χαμιδικής λογοκρισίας της δεκαετίας του 1880, όταν το ελληνικό βασίλειο είχε γιορτάσει την πεντηκοστή του επέτειο και η Ελληνική Επανάσταση είχε παλιώσει αρκετά ώστε να μπορεί να ιστορηθεί. Παρά το γεγονός ότι κάθε πόλεμος στον οποίο είχε αναμειχθεί ο Μαχμούτ Β΄ κατέληξε σε αποτυχία, ο Μαχμούτ Β΄ του Τζεβντέτ είναι ο μεταρρυθμιστής πατέρας των Οθωμανών και ο πρόδρομος της μεγάλης μεταρρύθμισης (του Τανζίματ). Ωστόσο ο Χαλέτ του Τζεβντέτ ταλαντεύεται μεταξύ του να είναι το αρχέτυπο του παλιάνθρωπου και ο αντι-ήρωας. Όταν ο Τζεβντέτ γράφει για τους γενίτσαρους και τη διαφθορά που μάστιζε το κράτος, παρουσιάζει τον Χαλέτ ως παλιάνθρωπο. Κατά τον Τζεβντέτ, ακόμη και η υπόθεση του Αλή πασά του Τεπελενλή ήταν επινόηση του Χαλέτ για να καθυστερήσει την κατάργηση του σώματος των γενίτσαρων. Ο Χαλέτ κρατάει τους γενίτσαρους υπό έλεγχο μοιράζοντάς τους τις δωροδοκίες που εισπράττει από τους Φαναριώτες. Όποτε ο σουλτάνος αποπειράται να αναμορφώσει το σώμα των γενίτσαρων, φέρνει στην ημερησία διάταξη το θέμα των πειθαρχικών μέτρων κατά των επαρχιακών αξιωματούχων, με αποτέλεσμα να αναβάλλεται ο εκσυγχρονισμός του οθωμανικού κράτους¹⁸⁹.

Σχετικά με τους Έλληνες ο Τζεβντέτ τάσσεται υπέρ της «μουσουλμανικής αλληλεγγύης», απαλλάσσει τον Χαλέτ από την κατηγορία του παλιάνθρωπου και τον μετατρέπει σε αντι-ήρωα, με πλή-

¹⁸⁹ Cevdet, *ό.π.*, τ. 11, σ. 45.

θος ανθρώπινων αδυναμιών που τον καθιστούσαν έτσι ευάλωτο στην εκμετάλλευση από τους αχρείους Φαναριώτες. Όσο κακός και αν ήταν, ο Χαλέτ ήταν πάντα ένας μουσουλμάνος. Στην αφήγηση του Τζεβντέτ, οι Φαναριώτες εύχονται την καταστροφή του Τεπελενλή για να πετύχουν τον σκοπό τους [ελληνική ανεξαρτησία]. Κάνουν κατάχρηση των μακροχρόνιων στενών δεσμών τους με τον Χαλέτ και τον εξαπατούν¹⁹⁰. Ο Τζεβντέτ παρουσιάζει επίσης το σύστημα hanedan-ı erbaa (φαναριώτικη τετραρχία) ως μια από τις πολλές κακές πράξεις του Χαλέτ εναντίον του κράτους. Εντούτοις, τα αυτοκρατορικά διατάγματα του σουλτάνου αποδεικνύουν ότι ο ίδιος ενέκρινε πλήρως το σύστημα.

Λόγω της επαγγελματικής τους θέσης, οι επίσημοι Οθωμανοί ιστοριογράφοι απαλλάσσουν τον σουλτάνο από την ευθύνη για τη λήψη των αιματηρών μέτρων καταστολής της Ελληνικής Επανάστασης. Αντίθετα, μέμφονται γι' αυτό τον Χαλέτ. Η αλήθεια είναι ότι οι χειρότερες πράξεις του οθωμανικού κράτους, και συγκεκριμένα τα γεγονότα βίας στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη και οι σφαγές στο Αϊβαλί και τη Χίο έγιναν όταν ο Χαλέτ ήταν ακόμη στην εξουσία. Ενώ κατά τον Σανιζάντε το πρόσωπο που δημιούργησε το κλίμα που παρουσίαζε «όλους τους ραγιαδες ως εχθρούς» και έδωσε την έγκριση για τη δίωξή τους «ενάντια στη θέληση του σουλτάνου» ήταν «κάποιος», στην αφήγηση του Τζεβντέτ, ο οποίος παραθέτει τη ρήση του Σανιζάντε, το πρόσωπο αυτό έχει όνομα «δηλαδή είναι ο Χαλέτ εφέντης»¹⁹¹. Παρ' όλα αυτά, τα αυτοκρατορικά διατάγματα του σουλτάνου δείχνουν ότι πολλά βίαια μέτρα ελήφθησαν σε εφαρμογή δικών του διαταγών.

Οι Σανιζάντε και Τζεβντέτ παρουσιάζουν τη σφαγή στο Αϊβαλί ως αποτέλεσμα της προσωπικής μνησικακίας που ο Χαλέτ έτρεφε εναντίον του Ντουριζάντε Αμπντουλάχ εφέντη, ο οποίος

¹⁹⁰ Στο ίδιο.

¹⁹¹ Sanizade, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1108, σημ. 4.

ήταν τέως σείχουλισλάμης και απόγονος μιας αξιολογής δυναστείας της θρησκευτικής ηγεσίας. Σύμφωνα με τους ιστοριογράφους, το Αϊβαλί ήταν μια φοροεισπρακτική επαρχία του Ντουριζάντε. Για να στερήσει από τον ανταγωνιστή του αυτό το εισόδημα, ο Χαλέτ έκανε διαφόρους χειρισμούς με την Υψηλή Πύλη και τις τοπικές αρχές και κανόνισε να γίνει η σφαγή των επαναστατημένων ραγιάδων του Αϊβαλιού¹⁹². Το αποτέλεσμα ήταν ολόκληρος ο ανδρικός πληθυσμός του Αϊβαλιού να σφαγιαστεί και τα γυναικόπαιδα να γίνουν σκλάβοι¹⁹³. Τα αυτοκρατορικά διατάγματα του σουλτάνου διαψεύδουν τους ιστοριογράφους και μιλούν από μόνα τους. Όταν ο σουλτάνος πληροφορήθηκε ότι οι επαναστάτες επιτέθηκαν σε ένα πλοίο που απέπλεε από το Τσεσιμέ και σκότωσαν περισσότερους από εκατό μουσουλμάνους επιβάτες, διέταξε επίθεση κατά του Αϊβαλιού για παραδειγματισμό των επαναστατών: «Τόσοι πολλοί αθώοι μουσουλμάνοι σκοτώθηκαν. Δεν είναι η στιγμή να αδρανήσουμε. Βρείτε μια λύση με όποιο κόστος. Φροντίστε να στείλετε πλοία και να τους εκφοβίσετε αποδεκατίζοντας [τους κατοίκους] ενός από τα νησιά ή τους ραγιάδες του Αϊβαλιού»¹⁹⁴. Λαμβάνοντας την είδηση για τη σφαγή, ο σουλτάνος επιβράβευσε τις δυνάμεις που είχαν εκτελέσει την τιμωρητική αυτή επιχείρηση υπό τον βοεβόδα του Ντενίζλι (Λαοδίκεια), Ταβασλίζαντε Οσμάν αγά, με ένα συγχαρητήριο άφεριν (μπράβο) και διέταξε τον μέγα βεζίρη να τους ενθαρρύνει να «κάνουν τα ίδια στο Μοσχονήσι». «Οπουδήποτε οι ραγιάδες έκαναν την παραμικρή κίνηση [εξέγερσης] έπρεπε να εξοντώνονται χωρίς οίκτο. Διότι αποκάλυπταν την προδοσία τους μέρα με τη μέρα»¹⁹⁵.

¹⁹² Στο ίδιο, σ. 1186–1190· Cevdet, *ό.π.*, τ. 11, σ. 207.

¹⁹³ Στράνγκφορντ προς τον Κάστλεριχ, 26 Ιουνίου 1821, TNA/FO 78–99/14.

¹⁹⁴ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 52379.

¹⁹⁵ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 20 Ιουνίου 1821, BOA/HAT 40679. Για λεπτομέρειες σχετικά με το επεισόδιο του Αϊβαλιού, βλ. Zeki Arkan «1821 Ayvalık İsyanı» (Η εξέγερση του 1821 στο Αϊβαλί), *Belleten* 52/203 (1988), σ. 571–601.

Τα αυτοκρατορικά διατάγματα του σουλτάνου αποκαλύπτουν με σαφήνεια τη λογική της βίας: την παραδειγματική τιμωρία των επαναστατών και την αντεκδίκηση. Ο σουλτάνος εγκατέλειψε σύντομα την ιδέα της γενοκτονίας που τον διακατείχε στην αρχή της εξέγερσης. Όταν ένα σαμιώτικο πλοίο επέβαλε αποκλεισμό της Χίου την άνοιξη του 1821, ο σουλτάνος διέταξε τη σφαγή των Σαμιωτών: «Εάν ο στόλος μας μπορούσε να πάει στη Σάμο και να την καθυποτάξει σκοτώνοντας και υποδουλώνοντας όλους τους ραγιάδες της, οι άλλοι θα τρόμαζαν και θα έβαζαν μυαλό. Ειδάλλως, ας μας συγχωρέσει ο Θεός, θα είναι πολύ δύσκολο στο τέλος [να αντιμετωπίσουμε τους επαναστάτες]»¹⁹⁶. Έχοντας μόλις πληροφορηθεί την πτώση της Μονεμβασιάς, ο έξαλλος σουλτάνος εξέφρασε τη λύσσα του με αυτά τα λόγια: «Με θλίβει αυτό το θέμα. Παρ' ότι οι μουσουλμάνοι βλέπουν ότι οι άπιστοι τυραννούν τους μουσουλμάνους, δεν καταλαβαίνω γιατί δεν έχουν επιδείξει τον ειλικρινή ζήλο που θα επιθυμούσα και γιατί δεν μπόρεσαν σε κανένα μέρος να συντρίψουν και να εξοντώσουν [τους Έλληνες]»¹⁹⁷. Η παραδειγματική τιμωρία την οποία ευχόταν ο σουλτάνος μπόρεσε να επιβληθεί μόνον έναν χρόνο μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης στη Χίο. Και πάλι, δεν θα μάθουμε μάλλον ποτέ εάν οι σχετικές διαταγές ήταν προσχεδιασμένες από τον Χαλέτ εφέντη.

¹⁹⁶ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 26 Μαΐου 1821, BOA/HAT 40614.

¹⁹⁷ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 20 Αυγούστου 1821, BOA/HAT 38431.

Μαγαζί στη Σμύρνη. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Συμπεράσματα

ΑΞΙΟΠΕΡΙΕΡΓΗ ΕΙΝΑΙ Η ΑΠΟΥΣΙΑ του Ιμπν Χαλντούν από τα οθωμανικά έγγραφα. Ανάμεσα στις χιλιάδες των επίσημων οθωμανικών εγγράφων τα οποία διάβασα δεν συνάντησα ούτε μία φορά το όνομα του Ιμπν Χαλντούν. Τούτο ισχύει και για τους Οθωμανούς ιστοριογράφους (καθώς και για τον Χάκαν Ερντέμ που μνημόνευσε τις πολιτικές για την επαναφορά των αξιών του *μπεντεβίγιετ* σε πρόσφατο άρθρο¹⁹⁸), οι οποίοι δεν συσχετίζουν τα γεγονότα εκείνης της περιόδου με τον Ιμπν Χαλντούν. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι οι οπαδοί της πολιτικής για την επαναφορά των αξιών του *μπεντεβίγιετ* δεν ήθελαν να ενοχλήσουν την προσηλωμένη στη Σαρία θρησκευτική ηγεσία, που δεν θα δεχόταν πολύ ευχάριστα το όνομα του Ιμπν Χαλντούν. Τούτο επίσης μπορεί να συνέβαινε διότι το *ασαμπίγιετ*, έννοια-κλειδί του Ιμπν Χαλντούν κατά την παραδοσιακή της σημασία, θεωρούνταν ότι ήταν εναντίον του πνεύματος του Ισλάμ και καταδικαστέα από την προφορική παράδοση του Προφήτη Μωάμεθ (hadith). Σύμφωνα με αυτή, το *ασαμπίγιετ* είναι η τυφλή υποστήριξη κάποιου για τη φυλή του, ακόμη και όταν αυτή η υποστήριξη δεν δικαιολογείται¹⁹⁹. Σύμφωνα με μια προφορική παράδοση προερχόμενη από τον Αμπού Νταβούντ, «δεν ανήκει σε μας αυτός που επικαλείται το *ασαμπίγιετ*» λέει ο Προφήτης Μωάμεθ· «δεν είναι δικός μας αυτός που αγωνίζεται για το *ασαμπίγιετ* και δεν είναι δικός μας αυτός

¹⁹⁸ Erdem, *ό.π.*, σ. 69, 76.

¹⁹⁹ Çağrıci, *ό.π.*, σ. 453· Kayapınar, *ό.π.*, σ. 381.

που πεθαίνει για το *ασαμπίγιετ*»²⁰⁰. Δεν είναι λοιπόν παράξενο ότι ο σουλτάνος δεν χρησιμοποιεί ούτε μία φορά τον όρο *ασαμπίγιετ*, αν και μνημονεύει διάφορες μπν χαλντουνικές έννοιες δεκάδες φορές στα αυτοκρατορικά του διατάγματα και δείχνει ότι ήταν πλήρως ενήμερος για το μπν χαλντουνικό «σενάριο». Θα ήταν παράλογο να υποθέσει κανείς ότι ο σουλτάνος αγνοούσε τον όρο. Η επιλογή του στη χρήση όρων ήταν απόλυτα συνειδητή. Το να ενοχληθούν οι θρησκευτικοί ηγέτες θα ήταν το τελευταίο πράγμα που θα διακινδύνευε ο σουλτάνος την ταραγμένη εκείνη περίοδο. Εκτός τούτου, τα αυτοκρατορικά του διατάγματα διαβάζονταν στα αυτοκρατορικά συμβούλια, τα οποία είχαν τρία έως τέσσερα μέλη από τις τάξεις της θρησκευτικής ηγεσίας, και συνέρχονταν πάντοτε σχεδόν στην κατοικία του σεϊχουλισλάμ.

Κατά τους Σανιζάντε και Τζεβντέτ, το *μπεντεβίγιετ*, ήταν η απελπισμένη προσπάθεια του Χαλέτ εφέντη να σώσει τον εαυτό του από την πολύ δύσκολη κατάσταση την οποία είχε δημιουργήσει. Όμως, άσχετα από τον ρόλο που έπαιξε ο Χαλέτ στην εισαγωγή της έννοιας του *μπεντεβίγιετ*, ο σουλτάνος έδειξε επίσης ενδιαφέρον για το όλο σχέδιο. Εάν πάρουμε ως σημείο αναφοράς τα αυτοκρατορικά διατάγματα του σουλτάνου, αυτό το επεισόδιο πρώιμης κοινωνικής μηχανικής μπορεί να εκτιμηθεί ως μια προσπάθεια για δημιουργία έθνους. Τα αυτοκρατορικά διατάγματα αποκαλύπτουν την προσπάθεια του σουλτάνου να ενοποιήσει τους μουσουλμάνους υπηκόους του κάτω από μία ταυτότητα –που θα υπερέβαινε τη θρησκεία–, υιοθετώντας το μιλιταριστικό ήθος των προγόνων και διατηρώντας τους σε κατάσταση μόνιμης επιστράτευσης. Ωστόσο, η κατά γραμμα οικειοποίηση των αναλύσεων και των συμβόλων του μιλιταρισμού αποδείχθηκε απλώς βαρύ φορτίο για τους μουσουλμάνους. Λαμβάνοντας υπόψη την ισχυρή απέχθεια που παρουσιάζεται στην *Ιστορία* του Σανιζάντε προς τα μέτρα για την

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 381.

επαναφορά των αξιών του *μπεντεβίγιετ* και το γεγονός ότι ο όρος δεν εμφανίζεται από τα επίσημα έγγραφα, είναι δυνατόν ο όρος αυτός να εκτοπίστηκε τελείως από το λεξιλόγιο μεγάλων τμημάτων της οθωμανικής διοίκησης μετά την εκτέλεση του Χαλέτ εφέντη τον Νοέμβριο του 1822. Στο φιρμάνι διορισμού του Ντελή Αμπντουλάχ πασά (του μεγάλου βεζίρη ο οποίος μεθόδευσε την εκτέλεση του Χαλέτ), σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα φιρμάνια, δεν υπάρχει ούτε μια έννοια του *Ιμπν Χαλντούν*²⁰¹. Ο όρος απαντάται εκ νέου στα πρακτικά της συνάντησης του αυτοκρατορικού συμβουλίου, το οποίο συνήλθε κατά πάσα πιθανότητα τον Ιούνιο του 1826. Ο μέγας βεζίρης ανέφερε ότι οι μουσουλμάνοι είχαν υιοθετήσει το *μπεντεβίγιετ* και είχαν εξοπλιστεί όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση. Πότε πότε τους υπενθύμιζαν και τους προειδοποιούσαν ότι έπρεπε να συνεχίσουν να οπλοφορούν και να παραμένουν σε επιφυλακή. Όμως οι άνθρωποι είχαν σταδιακά χαλαρώσει και δεν ήταν τόσο πειθαρχημένοι. Παρ' ότι μερικοί από αυτούς εξακολουθούσαν να οπλοφορούν, άλλοι είχαν καταθέσει τα όπλα τους²⁰². Το σχόλιο του σουλτάνου στο περιθώριο της αναφοράς του μεγάλου βεζίρη δεν φανερώνει έκπληξη. Η κατάσταση οφειλόταν στη φύση των ανθρώπινων όντων, η οποία «πάντοτε έρρεπε προς την ευχαρίστηση και την καλοζωία»²⁰³.

Ακριβώς στην αρχή της Ελληνικής Επανάστασης, ο Οθωμανός υπουργός Εξωτερικών θέλησε επίτηδες να πτοήσει τον Ρώσο πρόεσβη, αναφέροντας ότι η ενιαία δράση των Ελλήνων απαιτούσε την κινητοποίηση όλων των μουσουλμάνων και ότι δεν υπήρχε περιορισμός στον αριθμό των στρατιωτών που θα έπαιρναν τα

²⁰¹ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', 11 Νοεμβρίου 1822, BOA/HAT 25748.

²⁰² Πρακτικά του αυτοκρατορικού συμβουλίου, χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 16449.

²⁰³ Αυτοκρατορικό διάταγμα του Μαχμούτ Β', χωρίς ημερομηνία, BOA/HAT 16449.

όπλα και θα πήγαιναν στο μέτωπο²⁰⁴. Αντιθέτως, αν πιστέψουμε την εκτίμηση του Τσαρλς Μακφάρλεϊν, το σχέδιο επαναφοράς του *μπεντεβίγιετ* καμία σχεδόν αλλαγή δεν επέφερε στον μέσο μουσουλμάνο άνδρα ως προς τη συνειδητοποίησή του και την πίστη του στο κράτος. Ο Βρετανός ταξιδιώτης Μακφάρλεϊν, οξύνους παρατηρητής εκείνης της περιόδου, ήταν κάτοικος της Σμύρνης το 1826–1827 και μάρτυρας της αγωνιώδους αβεβαιότητας που διακατείχε τους Φράγκους που διέμεναν στην πόλη μετά τη ναυμαχία του Ναβαρίνου. Οι Φράγκοι περίμεναν να τους επιτεθούν οι Τούρκοι, όπως είχε συμβεί το 1821. Ωστόσο, δεδομένου ότι το σώμα των γενίτσαρων είχε διαλυθεί το 1826, δεν υπήρχαν πια γενίτσαροι και επομένως δεν υπήρξε επίθεση. «Από τους Τούρκους της Σμύρνης», έγραψε ο Μακφάρλεϊν, «θα ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι κάτι εξαιρετικό είχε συμβεί· ήταν απαθείς όπως πάντα και έδειχναν να ενδιαφέρονται τόσο λίγο για τη ναυμαχία του Ναβαρίνου, σαν αυτή η σύγκρουση να είχε συμβεί στο φεγγάρι»²⁰⁵.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΜΑΡΚΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

²⁰⁴ Πρακτικά της σύσκεψης ανάμεσα στον Χαμίτ μπέη (Πείς εφέντης) και τον Στρογγάνωφ, Απρίλιος 1821, BOA/HAT 45387.

²⁰⁵ Mac Farlane, *ό.π.*, σ. 250–251.